

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ**

НАУКОВИЙ ВІСНИК

№ 14 (92)

Одеса — 2009

Науковий вісник • Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. — Науки: економіка, політологія, історія. — 2009. — № 14 (92). — 236 с. — Мови укр., рос.

Редакційна колегія

Соколов В. М. (головний редактор), д-р істор. наук, проф.;
Рябіка В. Л. (зам. головн. ред.), канд. політ. наук; Делієва Я. Г. (відпов. секретар).

I. Економічні науки: Зверьяков М. І., д-р економ. наук, проф.;
Левицький М. А., д-р економ. наук, проф.; Матвеев С. О., д-р економ. наук, проф.;
Осипов В. І., д-р економ. наук, проф.; Уперенко М. О., д-р економ. наук, проф.;
Харічков С. К., д-р економ. наук, проф.

II. Політичні науки: Балабаєва З. В., д-р філософ. наук, проф.;
Василенко С. Д., д-р політ. наук, проф.; Кармазіна М. С., д-р політ. наук, проф.;
Коваль І. М., д-р політ. наук, проф.; Пахарев А. М., д-р політ. наук, проф.;
Пойченко А. М., д-р політ. наук, проф.

III. Історичні науки: Демін О. Б., д-р істор. наук, проф.;
Парієнко Г. К., д-р істор. наук, проф.; Соколов В. М., д-р істор. наук, проф.;
Солдатенко В. Ф., д-р істор. наук, проф., член-кор. НАН України;
Стьопін А. О., д-р істор. наук, проф.; Хмарський В. М., д-р істор. наук, проф.

Редакційна колегія затверджена Вченою радою Одеського державного економічного університету 22 квітня 2008 року, прот. № 6.

Редакційна колегія затверджена Експертною Радою (Всеукраїнська асоціація молодих науковців) 4 квітня 2008 р., протокол № 2.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації — серія ОД, № 881 від 12 вересня 2003 року.

Збірник “Науковий вісник” зареєстрований президією ВАК України від 30 червня 2004 р. № 3-05/7 як наукове видання з економічних, історичних наук; зареєстрований президією ВАК України від 8 червня 2005 р. № 2-05/5 як наукове видання з політичних наук.

Затверджено Вченою радою Одеського державного економічного університету 15 травня 2009 р., прот. № 7.

Адреса редакційної колегії: Україна, 65082, м. Одеса,
вул. Преображенська, 8,
ОДЕУ
тел. в Одесі: (8-0482) 35-68-92

© Одеський державний економічний університет

**ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКА ФУНКЦІЯ
СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ**

В сучасних умовах зростають вимоги до економічного розвитку села, який розглядається не тільки у площині гарантування продовольчої безпеки країни, а й під кутом зору його відповідності інформаційному етапу суспільної еволюції та підтриманню на належному рівні сільського життєвого середовища. Однією з умов реалізації зазначених завдань є досконале виконання селом виробничо-господарської функції.

Питання, пов'язане з господарюванням на селі посідає значне місце у економічній літературі. Проблеми відродження сільського господарства досліджені М. Сахацьким [1], сталого розвитку сільських територій В. Трегобчуком [2]. Критична оцінка сучасної аграрної політики України міститься у статті О. Онищенко і В. Юрчишина [3]. Певна увага приділена цій проблематиці в Законі України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” [4]. Проте поки що відсутні праці, в яких виробничо-господарська функція сільських територій розглядалася б у контексті їх комплексного розвитку, з урахуванням тих змін, що відбулися у аграрному секторі внаслідок ринкової трансформації суспільства.

З огляду на це метою дослідження є системний аналіз виробничо-господарської функції сільських територій як базової, а до його завдань віднесено наступні:

- визначити залежність виконання сільськими територіями виробничо-господарської функції від ринкових перетворень у аграрному секторі економіки;
- розглянути умови адаптації сільськогосподарського виробництва до постіндустріальної парадигми суспільного розвитку.

У державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року у якості пріоритетного виду виробничо-господарської діяльності визначено сільське господарство тому, що саме аграрний сектор формує 17 % ВВП та близько 60 % фон-

ду споживання населення, займає друге місце серед секторів економіки у товарній структурі експорту, а його частка у зведеному бюджеті України становить 8-9 % [5, с. 7].

Термін “функція” у перекладі з латинської означає “виконання, здійснення”, тобто йдеться про дії певного об’єкта, через які проявляються його властивості. Сільські території є поліфункціональними утвореннями, що зумовлено складністю їх внутрішньої структури та різноманітним за своєю природою ресурсним потенціалом. Беручи до уваги, що сільські території відіграють визначальну роль у життєзабезпеченні (виробництво продовольства), життєдіяльності (умови і якість життя сільського населення), природоустрої (освоєність навколишнього природного середовища), ми включили до наукового аналізу саме виробничо-господарську, оздоровчо-рекреаційну, природоохоронну та соціальну функції.

Однією з базових функцій сільських територій є виробничо-господарська, яка незалежно від виду діяльності пов’язана з процесом створення матеріальних благ, задоволенням певних суспільних потреб. На селі вся господарська діяльність підпорядкована виробництву сільськогосподарської продукції, потребу в якій відчуває як міське, так і сільське населення. Проте виробничий процес у межах сільських територій не обмежується цією функцією. Більше того, нові умови господарювання значно розширюють можливості сільських територіальних утворень у цьому відношенні.

Починаючи з 2000 р., відповідно до Указу Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки”, у сільському господарстві було започатковано створення нових економічних відносин, побудованих на принципах приватної власності на землю і майно [6, с. 11-13].

В ринкових умовах змінюються й критерії визначення ефективності виробництва. Якщо на сільськогосподарських підприємствах, створених на базі реструктуризованих КСП, на початку їхньої діяльності в ролі такого виступав валовий дохід співвідносно до вкладеної праці, то на підприємствах нового типу економічна ефективність вимірюється нормою прибутку на інвестований капітал. Крім критерію економічної ефективності, який вимірюється прибутковістю виробництва, до інших слід віднести: технологічну ефективність (ступінь освоєння науково обґрунтованої системи ведення сільського господарства та використання

ресурсів); фінансову ефективність (результативність використання фінансових ресурсів); інституціональну ефективність (ступінь відповідності суб'єкта господарювання його ролі в економіці, зумовленої чинними законодавчими нормами); екологічну ефективність (поєднання виробництва з умовами відтворення навколишнього середовища); соціальну ефективність (ступінь впливу виробництва на рівень та якість життя працівників).

Універсальним показником ефективності виробничо-господарської діяльності виступає критерій використання ресурсного потенціалу, який оцінюється за рівнем рентабельності авансованого капіталу. При його ефективному використанні цей показник має бути вищим від процентної ставки за залучений капітал. Оптимальний рівень ефективності використання ресурсного потенціалу, за показниками ресурсовіддачі буде в тому випадку, коли коефіцієнт співвідношення індексу зростання авансованого капіталу буде більше одиниці.

Отже, зараз головною метою виробничої діяльності суб'єктів господарювання незалежно від їх організаційно-правової форми виступає отримання прибутку. Чим більша кількість підприємств, розташованих у межах сільських територіальних утворень, працюють із прибутком, тим більшу користь від цього отримує місцеве населення, тобто прибутковість у територіальному розрізі складається із сукупної рентабельності суб'єктів господарювання. При цьому здійснення будь-якої виробничо-господарської функції слід розглядати під кутом створення на селі сприятливого соціально-економічного середовища, відтворення населення, розвитку виробничої й соціальної інфраструктур, підтримання на належному екологічному рівні природного середовища.

Розширенню сфери зайнятості у аграрному секторі сприяло розпаювання земель. Сьогодні 6,9 млн. громадян України набули право на земельну частку (пай), з яких 6,5 млн. станом на 1 січня 2009 р. замінили сертифікати на державні акти на право власності на земельну ділянку. На цих засадах, значна частина яких перебуває в оренді, виробляється дві третини валової продукції сільського господарства. Разом з тим, подрібнення земельних масивів, наслідком чого стало створення невеликих за розміром та малоефективних господарств, негативно позначилося на формуванні ринку найманої праці. До того ж, можливості використання права на земельну частку (пай) не є рівнозначними

по регіонам України. Наприклад, якщо у Луганській, Запорізькій, Миколаївській, Херсонській та Харківській областях її середній розмір складає від 8,88 до 6,77 га, то у Івано-Франківській, Закарпатській, Чернівецькій, Львівській та Вінницькій областях — від 1,08 до 2,54 га [7, с. 16, 85].

Одним з важливих чинників підвищення мотивації селян до праці в аграрному секторі є включення вартості земель сільськогосподарського призначення як капіталу в економічний оборот на умовах їх ринкової грошової оцінки. За даними Національного наукового центру “Інститут аграрної економіки” (ННЦ “ІАЕ”) станом на 1 січня 2009 р. нормативна грошова оцінка сільськогосподарських угідь в середньому по Україні складала 10707 грн. у порівнянні з 3543 грн. на 1 липня 1995 р., але якщо врахувати падіння національної валюти по відношенню до долара США — мова має йти про незначне підвищення цієї грошової оцінки. Більш вражаючої є розбіжності за зазначеними показниками у розрізі регіонів.

Найвищою нормативна грошова оцінка сільськогосподарських угідь є у зоні Лісостепу, а по областях — у Автономній Республіці Крим, Черкаській, Вінницькій та Херсонській, а найнижчою — у зоні Полісся, зокрема у Житомирській, Чернігівській та Львівській областях. Висока грошова оцінка угідь Чернівецької області пояснюється їх недостатньою кількістю (472,1 тис. га) та більш сприятливими природними умовами й місцем їх розташування у порівнянні з сусідніми регіонами. Ця статистика відносно Західної України багато в чому пояснює значну зовнішню та міжрегіональну міграцію його сільського населення, яка спричинена пошуком роботи та намаганням отримати гідну платню за неї.

Найбільш повне уявлення про невикористані резерви прикладання праці у аграрній сфері дає порівняння нормативної грошової оцінки вітчизняних сільськогосподарських угідь з цінами на них, встановлених в деяких країнах світу: 32,7 тис. дол. США за 1 га у Голландії, 16,7 тис. — в Австрії, 10,8 тис. — у Німеччині, 5,3 тис. — у Фінляндії, 1,5 тис. — у Польщі, 1,2 тис. дол. США — в Чехії (дані ННЦ “ІАЕ”).

Провідною організаційно-правовою формою ведення сільського господарства в Україні, принаймні за часткою серед суб'єктів господарювання, є особисті селянські господарства. У Законі

України “Про особисте селянське господарство” дається таке його визначення: цього господарства: “це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг у використанні майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму” [8, с. 9]. Наведене визначення ставить під сумнів статус ОСГ як самостійного суб’єкта господарювання. До того ж воно є юридично некоректним, оскільки ОСГ це не “господарська діяльність”, а одна або кілька фізичних осіб, що зайняті в ОСГ. Суперечності, що містяться в цьому законі, який визначає ОСГ не юридичною особою, одночасно наділяючи його майновими правами, знімається положенням про те, що майно використовується для ведення ОСГ (ст. 6). На відміну від фермерських господарств ОСГ не займаються підприємницькою діяльністю і є переважно нетоварними. На цій підставі можна зробити висновок, що ОСГ є дрібною, архаїчною формою ведення сільського господарства, що має напівнатуральний характер, а тому не може розглядатися як перспективний і самостійний вид виробничо-господарської діяльності. Воно виступає формою зайнятості селян переважно передпенсійного і пенсійного віку й поступово має трансформуватися у фермерство чи найману працю.

Першими суб’єктами аграрного підприємництва в Україні були фермерські господарства, чому значною мірою сприяло паювання земель у процесі здійснення земельної реформи. На відміну від Закону України “Про селянське (фермерське) господарство”, який установлював часові обмеження для реалізації членами фермерського господарства права на безоплатну приватизацію земельної ділянки етапом його створення за рахунок земель КСП, останніми законодавчими актами ці обмеження не встановлюються, оскільки тепер ідеться про одержання земельної ділянки переважно із земель державної або комунальної власності. Закон України “Про фермерське господарство” надає право членам фермерського господарства реалізовувати вироблену сільськогосподарську продукцію на вітчизняних ринках і поставляти її на експорт [9, с. 68]. Таким є юридичний статус фермерських господарств як нового

самостійного суб'єкта господарювання. Проте для їх успішної виробничо-господарської діяльності необхідні стабільні державні заходи стимулюючого характеру, пов'язані із забезпеченням фермерів пільговими податками, кредитами, іншими умовами господарювання. Зараз в Україні нараховується понад 43 тис. фермерських господарств, які використовують 3,4 млн. га сільськогосподарських угідь, або 8,1 % [10, с. 51].

Зважаючи на специфіку сільського господарства, пов'язану з його безпосереднім зв'язком із природним середовищем, орієнтація на суцільну комерціалізацію галузі не є виправданою. Організаційно-правовою формою господарювання на селі, спроможною раціонально використовувати землі, виступають сільськогосподарські кооперативи. Так, Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію" ставить на перше місце мету задоволення економічних потреб членів кооперативу разом із метою отримання прибутку, і тим самим підпорядковує інтереси кооперативу інтересам його членів, які є в кооперативах визначальними [11, с. 1-2]. Корпоративний характер цієї форми господарювання має й зворотний характер. Так, обмеження членства в кооперативі особами, які є виключно сільськогосподарськими товаровиробниками, обмежує його виробничо-господарську функцію.

Площі сільськогосподарських земельних угідь у різних частинах України коливаються від 37 % (Закарпатська область) до 89 % (Запорізька область) [12, с. 10]. Найбільше обмежені цим ресурсом гірські райони Західної України. Наприклад, у Рахівському районі Закарпатської області 26 населеним пунктам надано статус гірських, а на одну особу припадає 0,01 га орної землі, що в 14 разів менше, ніж у середньому по Україні. Вочевидь, що така ситуація вимагає пошуку альтернативних видів виробничо-господарської діяльності, оскільки при частці сільського населення області — 61 %, лише 35,8 % їх зайняті у сільському та лісовому господарстві. Це підтверджують результати соціологічного дослідження, проведеного в березні 1999 р. у м. Ужгород та в чотирьох сільських районах: 38 % респондентів визначили пріоритетним напрямом економічного розвитку регіону рекреаційно-туристичну галузь, 16 % — лісопереробну промисловість, 12 % — агропромислове виробництво [13, с. 107, 114].

Інша причина низької продуктивної зайнятості сільського населення пов'язана з невикористанням наявних ресурсів роз-

витку. Передусім це стосується Дніпропетровської області, 786 сільських населених пунктів якої не мають жодного об'єкта господарської діяльності. Не набагато менше таких поселень у Полтавській (755), Сумській (697) та Чернігівській (647) областях, значна кількість сільських адміністративних районів яких віднесені до зони демографічної кризи. Найбільше великих сіл (з кількістю населення понад 1000 осіб), в яких відсутні об'єкти господарської діяльності припадають на Івано-Франківську, Закарпатську та Львівську області [14, с. 16].

Настання постіндустріальної ери підвищує вимоги до рівня його ефективності в умовах скорочення частки зайнятих у сільському господарстві. У економічній літературі серед інших засобів оптимізації аграрного розвитку, як базової складової сільського розвитку, розглядається встановлення еквівалентного міжгалузевого обміну за рахунок державної підтримки виробництва сільськогосподарської продукції, від чого залежить продовольча безпека країни. П. Саблук пропонує побудувати постіндустріальну модель розвитку аграрного сектору економіки шляхом об'єднання капіталу землі з капіталом індустрії та забезпечення його функціонування на високоприбутковому рівні завдяки застосуванню прогресивних та інформаційних технологій [15, с. 7]. Встановити паритетні міжгалузеві відносини можна лише за рахунок капіталізації землі, тобто встановлення її ринкової ціни. В цьому сенсі створення ринку земель означає включення земельної власності в ринкове середовище. Перетворення землі на капітал позитивно вплине на ціноутворення, підвищить орендну плату за земельні ділянки, сприятиме іпотечному кредитуванню.

Стале економічне зростання аграрного виробництва в умовах глобалізації має виходити з необхідності збереження природного середовища. Сьогодні концепція сталого розвитку органічно доповнюється принципами фізичної економії, розробленими С. Подолінським, який наполягав на тому, що людська діяльність може бути економічно та екологічно виправданою, якщо вона запобігає ентропії живої енергії. Розвиваючи ідеї С. Подолінського, український економіст М. Руденко у другій половині ХХ століття два власну формалізовану модифікацію капіталу:

$$K = E - F,$$

де K — капітал, E — енергія прогресу, F — кількість ентропії.

Посилаючись на неї, він відкрив нові пропорції умовної одиниці обсягу продукції, вирощеної протягом року: $2/5$ (у вигляді соломи та трави) — для годування тварин ($1/5$), для удобрення землі органікою ($1/5$) та $3/5$ (у вигляді зерна) — для споживання самими виробниками цієї продукції ($1/5$), робітниками промисловості ($1/5$) й задоволення потреб держави ($1/5$) [16, с. 495-496]. Ця формула свідчить про необхідність дотримання балансу між виробництвом та природним середовищем, між рослинництвом та тваринництвом, між сільським господарством та промисловістю.

За реальних умов, що склалися зараз на селі, більш-менш конкурентними, а в окремих випадках альтернативними функціями до сільськогосподарської можуть розглядатися переробна та харчова промисловість, виробнича інфраструктура, будівництво, транспорт, зв'язок, агросервіс, торгівля, комунальне господарство. В окремих випадках у приміських селах доцільно розміщувати філіали та цехи промислових підприємств. У західних областях України на увагу заслуговує розвиток деревопереробної промисловості. Усі перелічені види виробничо-господарської діяльності спроможні приносити значний прибуток та сприяти вирішенню проблеми зайнятості сільського населення.

Таким чином, досконале використання сільськими територіями виробничо-господарської функції забезпечує продовольчу безпеку країни, сприяє раціональному використанню природних ресурсів, наповненню місцевих бюджетів, підвищенню життєвого рівня населення та подоланню міжгалузевого і міжрегіонального дисбалансу.

Література

1. Сахацький М. П. Проблеми відродження сільського господарства. — К.: ІАЕ, 2000. — 304 с.
2. Трегобчук В. М. Актуальні проблеми розвитку сільських територій // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: Мат. Сьомих річн. зб. Всеукр. конгр. вч. економістів-аграрників (Київ, 9-10 лист. 2005 р.) / Редкол. П. Т., Саблук та ін. — К.: ННК "АІЕ", 2005. — С. 69-76.
3. Онищенко О., Юрчишин В. Сільське господарство, село і селянство України у дзеркалі пострадянської аграрної політики // Економіка України. — 2006. — № 1 (530). — С. 4-13.

4. Закон України про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року від 18 жовтня 2005 року // Офіц. вісн. України. — 2005. — № 45. — С. 11-15.
5. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р.: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. // Офіц. вісн. України. — 2007. — № 73. — С. 7-46.
6. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: Указ Президента України від 3 грудня 1999 р. // Офіц. вісн. України. — 1999. — № 49. — С. 11-13.
7. Трансформація земельних відносин до ринкових умов: Мат. Одинадцятих річн. зб. Всеукр. конгр. вч. економістів-аграрників (Київ 26-27 лютого 2009 р.). — К.: Нац. наук. центр “Інститут аграрної економіки”, 2009. — 126 с.
8. Закон України про державно-правовий експеримент розвитку місцевого самоврядування в м. Ірпені, селищах Буча, Ворзель, Гостомель, Коцюбинське Київської області // Територіальна організація влади в Україні: статус і повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування / За заг. ред. А. П. Зайця. — К.: Ін Юре, 2002. — С. 232-243.
9. Закон України про фермерське господарство // Офіц. вісн. України. — 2003. — № 29. — С. 62-75.
10. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: Мат. до Сьом. річн. зб. Всеукр. конгр. вч. економістів-аграрників (м. Київ, 9-10 листопада 2005 р.). — К.: УААН ННЦ “Ін-т аграр. економіки”, 2005. — 83 с.
11. Закон України про сільськогосподарську кооперацію // Офіц. вісн. України. — 1997. — № 33 — С. 1-15.
12. Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України: Наук.-навч. посіб. / За ред. д-ра. юрид. наук, проф. Н. І. Титової. — Л.: ПАІС, 2005. — 368 с.
13. Лендъел М. Туризм як стимул для розвитку. Перспективи цієї галузі в контексті інтересів регіонів України // Розвиток громад і регіонів України / Проект Київ. центру Ін-ту Схід-Захід; В. Гудак, Г. Линевиц, О. Бойко-Бойчук та ін.; За ред. С. Максименка. — К.: Логос, 1999. — С. 94-132.
14. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. — К.: ННЦ “ІАЕ”, 2005. — 292 с.

15. Саблук П. Т. Перспективи розвитку аграрної економіки України у світлі наукової спадщини академіка І. І. Лукінова / / Теоретичні надбання академіка І. І. Лукінова та їх значення у розвитку аграрного виробництва України (Лукіновські читання): Зб. виступів 10 жовтня 2008 р. / Відп. за вип. Г. М. Підлісецький. — К.: ННЦ “ІАЕ”, 2009. — С. 5-13.
16. Руденко М. Енергія прогресу: Нариси фізичної економії // — К.: Молодь, 1998. — 546 с.

Резюме

В статье производственно-хозяйственная функция сельских территорий Украины рассматривается в контексте рыночной трансформации.

Рецензент доктор економ. наук, профессор В. В. Немченко

УДК 658.821:338.432(477.74)

В. С. Музика

ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ АПК НА СУЧАСНОМУ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ (НА ПРИКЛАДІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Основною ознакою ринкової економіки є конкурентна боротьба, суперництво підприємств за одержання максимальних прибутків. У сільськогосподарському виробництві конкуренції притаманні відповідні особливості, при цьому значення набуває досягнення балансу між постачальниками і споживачами сільськогосподарської продукції.

Розвиток ринкових відносин вимагає фундаментальних досліджень проблем конкуренції, яка є об'єктивним законом розвинутого товарного виробництва і виражає внутрішні необхідні, стійкі та істотні зв'язки між відокремленими товаровиробниками в їхній боротьбі за найвищу результативність виробництва, з одного боку, і споживачами їхньої продукції — з іншого. Саме конкуренція виступає внутрішнім механізмом забезпечення ефективного й динамічного розвитку [1, с. 122].

В умовах поглиблення трансформаційних процесів в економіці України особливого значення набуває уточнення змісту таких понять як “конкуренція” та “конкурентоспроможність”.

Автором першого поняття стосовно конкуренції був А. Сміт, який у 1776 році визначив конкуренцію як поведінкову кате-

горію, коли розумів її як сукупність взаємозалежних спроб різних продавців встановити контроль на ринку, й, тим самим, започаткував поведінкову концепцію у визначенні конкуренції. К. Маркс (1849 р.) писав: “За своїм поняттям конкуренція є не що інше, як внутрішня природа капіталу, його сутнісне визначення, що виявляється та реалізується при взаємному впливу багатьох капіталів один на одного, ні що інакше, як внутрішня тенденція, що виступає у формі зовнішньої необхідності”. У 1921 році Ф. Найт дав визначення конкуренції, як бажання індивіда мати справу з іншими індивідами та вибирати кращі, з їхнього погляду, умову серед пропонованих [2, с. 14]. А. Ю. Юданов (1998 р.) під конкуренцією розуміє боротьбу фірм за обмежений обсяг платоспроможного попиту споживачів, що ведеться ними на доступних сегментах ринку. Базилев М. М. (2001 р.) дав визначення конкуренції, як суперництва між учасниками ринкового господарства за кращі умови виробництва, купівлі і продажу товарів.

Проаналізувавши визначення поняття “конкуренція” різними економістами, можна зробити узагальнення, що в даному випадку конкуренція — багатоаспектне поняття і в кожному випадку її зміст визначається залежно від цілей, у зв’язку з якими вона сформована.

Конкурентоспроможність є важливим елементом функціонування будь-якого товарного виробництва, що притаманне всім ступеням розвитку ринкової економіки і, загалом, може розглядатися як спосіб життя і рушійна сила поступу будь-якого суспільства. Завдяки конкуренції та стимулюванню нею підвищення конкурентоспроможності підвищується рівень продуктивності праці, покращується якість продукції, знижуються витрати виробництва, збільшуються розміри накопичень, прискорюються темпи науково-технічного прогресу, організаційних і структурних змін в економіці [3, с. 20].

Сучасний стан економіки нашої країни вимагає створення необхідних умов для забезпечення зростання конкурентоспроможності всіх її сфер, зокрема, агропромислового виробництва, де виробляється 90 % продовольчої продукції, близько 35 % валового внутрішнього продукту. Чим вища конкурентоспроможність суб’єктів аграрного ринку, тим вища ефективність їх господарської діяльності. Тому підвищення конкурентоспроможності вироб-

ництва в агропромисловому комплексі (АПК) має стати одним з найважливіших пріоритетів агропромислової політики України.

Метою статті є визначення напрямів підвищення конкурентоспроможності підприємств АПК на прикладі Одеської області.

Одеська область має достатньо високі умови для розвитку агропромислового комплексу. Це і природно-кліматичні особливості, і висока забезпеченість земельними ресурсами, концентрація значної кількості підприємницьких структур різних організаційно-правових форм, що забезпечують вагомий внесок у формування національного ВВП. На початок 2008 року у Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій було зареєстровано 8047 структурних одиниць, тобто близько 11 % усіх підприємницьких структур Одеського регіону [4, с. 83].

Успіх підприємницької діяльності значною мірою залежить від того, наскільки вдало вибрана організаційно-правова форма господарювання. Нині в сільському господарстві України спостерігаються різні форми господарювання, які базуються на приватній та приватно-супільній формах власності. Серед них є державні й недержавні підприємства, фермерські господарства та особисті селянські господарства.

Розглядаючи аграрне підприємництво Одещини слід відзначити, що провідне місце за кількістю зареєстрованих суб'єктів належить фермерським господарствам — 6164 одиниць (табл. 1). Наведені данні свідчать, що протягом останніх років майже вдвічі збільшилася кількість приватних підприємств, кількість фермерських господарств залишається на тому ж рівні. Державні підприємства та виробничі кооперації демонструють негативну динаміку, кількість яких зменшилася — відповідно на 78,8 і 40,2 %. Більшість із великих форм становлять господарські товариства та приватні підприємства, тоді як виробничих кооперативів значно менше. Отже, в Одеській області, як і в цілому по Україні, сформулювались різноманітні організаційно-правові форми сільськогосподарського виробництва. Підприємницькі структури аграрної сфери забезпечують майже 9 % валової доданої вартості Одеського регіону.

Протягом останніх років у регіоні простежувалася динаміка щорічного зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, проте 2007 рік виявився одним із найскладніших. Це було пов'язано із засухою, що призвело до зниження виробниц-

Таблиця 1

Структура та динаміка розвитку форм господарювання
на Одещині [4, с. 83]

Форма господарювання	2003		2004	2005	2006	2007		2007 до 2003, %
	од.	%	Од.	од.	од.	од.	%	
Усього	6945	100	7266	7051	7095	7027	100	1,2
Господарські товариства	419	6,0	471	391	387	382	5,4	-8,8
Приватні підприємства	149	2,1	215	205	235	271	3,9	81,9
Виробничі кооперації	256	3,7	262	188	165	153	2,2	-40,2
Фермерські господарства	6041	87,0	6195	6213	6256	6164	87,7	2,0
Державні підприємства	52	0,7	36	11	12	11	0,2	-78,8
Інші	28	0,4	87	43	40	46	0,7	64,3

тва та підвищення цін на сільськогосподарську продукцію. Виробництво зерна в Одеській області в 2007 році знизилось на 1545 тис. т. (загальний обсяг склав 1263 тис. т.), проти 2808 тис. т. у попередньому році. Також зменшилось виробництво соняшнику — на 256 тис. т. (загальний обсяг склав 112 тис. т.), проти 368 тис. т.; картоплі — на 188 тис. т., проти 298 тис. т.; виробництво овочів — на 328 тис. т., проти 569 тис. т.

У 2008 році виробництво зерна склало 3681,5 тис. т., що на 873,5 тис. т. більше, ніж у попередньому році; виробництво соняшника збільшилось — на 129,9 тис. т. (загальний обсяг склав 241,9 тис. т.); картоплі — на 91,3 тис. т. проти 110 тис. т.; виробництво овочів збільшилось в два рази (табл. 2). Таким чином, у 2008 році прибуток від реалізації продукції сільського господарства та послуг у сільському господарстві склав 387,2 млн. грн., що на 357 млн. грн. більше ніж у 2007 році. Кількість прибуткових господарств (фермерських та приватних) у 2008р. дорівнювала 80,3 % у загальній кількості і збільшилась у порівнянні з попереднім роком на 52,1 %. Рівень рентабельності відповідно, 20,0 %, і 2,6 % [5].

Доцільним для дослідження конкурентоспроможності є аналіз окремих сфер галузі. Так, занепокоєння викликає стан тваринництва області, яке, починаючи з 1995 року, є збитковим. За даними Державного статистичного управління Одеської області у 2008 році тваринництво принесло господарствам 24,9 млн.

Таблиця 2

Аналіз виробництва сільськогосподарської продукції за 2006-2008 рр., тис. т. (розраховано за даними [5])

Продукція	2006	2007	2008	2007 до 2006, %	2008 до 2006, %
Зерно	2808	1263	3681,5	0,45	1,31
Соняшник	368	112	241,9	0,3	0,66
Картопля	298	110	201,3	0,37	0,68
Овочі	669	231	462	0,35	0,69

грн. збитку, що на 70 млн. грн. менше, ніж у 2007 році. Кожна вкладена в тваринництво гривня обернулася для товаровиробників 8 коп. збитку, проти 30 коп. збитку у попередньому році. Ще більші збитки господарствам області принесло виробництво м'яса птиці (44 коп. проти 47 коп. на гривню витрат у 2007 році), овець та кіз (38 коп. проти 37 коп.), великої рогатої худоби (35 коп. проти 45 коп.). Найбільші збитки, як і в попередньому році, принесло виробництво вовни — 84 коп. на гривню витрат (75 коп.). Від реалізації молока отримано 1 млн. грн. збитку, у 2007 році — 2,8 млн. грн. Тільки від реалізації яєць отримано прибуток 9,9 млн. грн., проти 4,5 млн. грн. збитку в 2007 році.

Значно краща ситуація склалась в рослинництві. Одержано прибуток від реалізації цієї продукції 401,4 млн. грн., проти 125,1 млн. грн. у 2007 році. Кожна вкладена в рослинництво гривня обернулася 26 коп. прибутку, проти 15 коп. у попередньому році. Переважна частина прибутку отримана господарствами від вирощування зернових та зернобобових і соняшнику, які щорічно є рентабельними. У 2008 році рентабельність зернових становила 19,1 % (11,2 % у 2007 р.), соняшнику — 11,6 % (29,4 %). Негативна ситуація склалась на ринку цукрових буряків. Від реалізації яких господарства отримали збиток 0,9 млн. грн., проти 3,2 млн. грн. збитку у 2007 р. [5].

Незважаючи на збитки у багатьох сферах сільськогосподарської галузі, в області простежується підвищення цін на реалізацію продукції, особливо це стосується продукції сільського господарства, рослинництва та тваринництва (табл. 3). За даними таблиці можна зробити висновки, що у 2007 році ціни продукції сільського господарства в порівнянні з 2006 роком, збільшились. Продукція тваринництва та рослинництва також демонструє

Таблиця 3

Індекси цін реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами (відсотків до попереднього року) [4, с. 79]

	2005	2006	2007
Продукція сільського господарства	108,1	102,4	138,0
Продукція рослинництва:	95,5	114,1	157,7
Зернові культури	91,8	123,2	161,5
Насіння соняшнику	84,5	95,6	201,7
Цукрові буряки	130,3	105,0	84,7
Картопля	126,8	156,1	97,2
Овочі	125,6	108,0	120,6
Продукція тваринництва:	129,5	88,8	115,8
Худоба та птиця	134,8	89,9	102,4
Молоко та молочні продукти	134,3	94,4	154,6
Яйця	105,5	76,4	142,1

підйом цін на реалізацію сільськогосподарської продукції, але простежується незначне підвищення цін у рослинництві на реалізацію цукрового буряка та картоплю.

На сьогоднішній день український ринок сільськогосподарської продукції перебуває в скрутному становищі: споживач є, про що свідчить імпорт тваринної та рослинницької галузі, а вітчизняний товар на ринку майже відсутній. Це пов'язано, перш за все, з неврегульованим дотуванням виробництва сільськогосподарської продукції, з відсутністю належного регулювання цін та небажанням підприємців вкладати кошти у високозатратне виробництво, що особливо стосується тваринництва.

Отже, розглянута ситуація засвідчує про необхідність прийняття в АПК невідкладних та ефективних заходів, в першу чергу на державному рівні, з метою припинення подальшого розвитку негативних тенденцій і забезпечення зростання масштабів виробництва більшості видів сільськогосподарської продукції, поліпшення цінової кон'юнктури на споживчому ринку, що стає можливим завдяки створенню конкурентоспроможних підприємств спеціальними державними дотаціями. Пріоритетним напрямом підвищення конкурентоспроможності є удосконалення фінансово-економічних умов господарювання сільгоспідприємств, зокрема формування доступу до фінансових ресурсів, системи державної підтримки та удосконалення умов оподаткування [6, с. 7].

Здійснюючи регулювання економічної діяльності суб'єктів господарювання, держава використовує бюджетно-податкові та

грошово-кредитні підйоми, розробляє фінансові програми допомоги, товаровиробникам, перерозподіляє прибутки через податкову систему, регулює ринкові ціни, здійснює трансфертні платежі, реалізує державні програми соціального захисту. Державна фіскальна та кредитно-грошова політика спрямовується на боротьбу з інфляцією, безробіттям, стабілізацією економіки АПК і подолання спаду виробництва.

Але недостатньо розробляються механізми державного регулювання сільськогосподарських виробників та відсутня підтримка підвищення конкурентоспроможності існуючих підприємств АПК, тому вважаємо за доцільно впровадити наступні заходи:

- регулювання доходів сільськогосподарських товаровиробників. В основі аграрної політики держави має лежати концепція паритету доходів сільськогосподарських виробників з доходами працівників інших галузей економіки, а також концепція паритету віддачі ресурсів; запровадження сприятливої податкової, кредитної і страхової політики; надання сільськогосподарським товаровиробникам підтримки;
- захист інтересів вітчизняних товаровиробників через державні дотації і субвенції; запровадження системи здешевлення потрібних сільському господарству матеріально-технічних ресурсів; удосконалення фінансово-кредитного механізму, який обслуговує аграрне виробництво і має сприяти стимулюванню інвестиційної діяльності в АПК;
- обмежити кількість посередників із числа комерційних структур, що займаються збутом сільськогосподарської продукції і забезпеченням її виробників матеріально-технічними ресурсами;
- створення умов для нарощування виробництва сільськогосподарської продукції та підвищення її якості, шляхом розвитку селекції, племінної справи і насінництва, а також впровадження інноваційної діяльності;
- кошти, які нині використовуються для закупівлі продовольства та матеріально-технічних ресурсів у інших країнах, спрямувати на інвестування власного товаровиробника;
- встановити суворий контроль за регулюванням економічного механізму господарювання в агропромисловому комплексі;

- встановити ціни на сільськогосподарську продукцію, які б не лише відшкодовували витрати на її виробництво, а й забезпечували стабільний прибуток.

Зазначені напрями державного регулювання підприємств АПК як ізольовані заходи малоефективні. Забезпечити умови для стабільного і високоефективного розвитку конкурентоспроможності вони здатні тільки діючи в єдиній системі.

Запропоновані пропозиції дозволять сприяти підвищенню діяльності агропромислового комплексу; дадуть змогу збільшити виробництво високоякісної продукції, знизити затрати праці та коштів, одержати прибутки в розмірах, необхідних для забезпечення розширеного відтворення в даному секторі економіки країни, зміцнити конкурентоспроможність продукції та конкурентоздатність сільськогосподарських товаровиробників, що дозволить не тільки забезпечити внутрішній ринок, а й вийти на міжнародний ринок сільськогосподарської продукції.

Література

1. Пуцентейло П. Р. Конкуренція як економічна категорія // Економіка АПК. — 2007. — № 4. — С. 122-126.
2. Фатхутдинов Р. А. Конкуренетоспособность: экономика, стратегия, управление. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 321 с.
3. Єресько І. Формування конкурентоспроможності регіональної економіки як мета стратегічного планування комплексного розвитку регіону // Конкуренція. — 2006. — № 3. — С. 19-25.
4. Статистичного щорічника України за 2007 рік / За ред. О. Г. Осауленко. — 2008. — 572 с.
5. www.od.ukrstat.gov.ua.
6. Супіханов Б. К. Про підвищення конкурентоздатності аграрного виробництва в сучасних умовах // Економіка АПК. — 2008. — № 5. — С. 3-8.

Резюме

В статье рассмотрены подходы к определению “конкуренция” и “конкуренетоспособность”. Акцентировано внимание на проблеме повышения конкурентоспособности в агропромышленном комплексе. Проанализирована структура и деятельность предприятий АПК в Одесской области. Выделены основные направления усовершен-

ствования государственного регулирования рассматриваемых предприятий с целью повышения их конкурентоспособности.

Рецензент канд. географ. наук, доцент М. Д. Балджи

УДК 330.341.1:378.046

О. А. Чернецька

ІННОВАЦІЙНІ СИСТЕМИ ОСВІТИ: ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ

Нововведення, або інновації, характерні для будь-якої професійної діяльності людини і тому природно стають предметом вивчення, аналізу і впровадження. Інновації самі по собі не виникають, вони є результатом наукових пошуків, передового педагогічного досвіду окремих викладачів і цілих колективів.

У останні десятиліття з'явилася нова проблема розвитку освіти в Україні. Знання старіють кожні 3-5 років, а технологічні знання — кожні 2-3 роки. Пройде ще трохи часу і це буде 1,5-2 роки. Обсяг знань випускників ВУЗів подвоюється кожні 3-4 роки. Якщо не міняти освітніх технологій, то якість підготовки фахівців об'єктивно відставатиме від потрібної на ринку праці. Засвоєння знань студентами за допомогою інформаційних і комунікаційних технологій по самих нижнім оцінкам на 40-60 % швидше, або більше, в одиницю часу, чим із звичайними технологіями (за один і той же період дається більше знань, або модно скорочувати терміни навчання у ВУЗах).

Одним з видів інновацій в організації професійної освіти є введення дистанційного навчання, яке мені і хотілося б проаналізувати в своїй роботі. Термін “дистанційне навчання” (distance education) ще до кінця не устоявся як в російськомовній, так і в англомовній педагогічній літературі. Зустрічаються такі варіанти як “дистантна освіта” (distant education), “дистантна освіта” (distant learning). Деякі зарубіжні дослідники, відводячи особливу роль телекомунікаціям в організації дистанційного навчання, визначають його як теленавчання (teletraining). Але все таки найчастіше вживається термін “дистанційна освіта” [3].

Сучасні комп'ютерні телекомунікації здатні забезпечити передачу знань і доступ до всілякої учбової інформації нарівні, а інколи і набагато ефективніше, ніж традиційні засоби навчання. Експерименти підтвердили, що якість і структура учбових курсів,

так само як і якість викладання при дистанційному навчанні, частенько набагато краще, ніж при традиційних формах навчання. Нові електронні технології, такі як інтерактивні диски CD-ROM, електронні дошки оголошень, мультимедійний гіпертекст, доступні через глобальну мережу Інтернет за допомогою інтерфейсів Mosaic і WWW можуть не лише забезпечити активне залучення учнів в учбовий процес, але і дозволяють управляти цим процесом на відміну від більшості традиційних учбових середовищ. Інтеграція звуку, руху, образу і тексту створює нове незвичайно багате по своїх можливостях учбове середовище, з розвитком якої збільшиться і міра залучення що вчать в процес навчання.

Інтерактивні можливості, використовуваних в системі дистанційного навчання (СДО) програм і систем доставки інформації, дозволяють налагодити і навіть стимулювати зворотний зв'язок, забезпечити діалог і постійну підтримку, які неможливі в більшості традиційних систем навчання. Використовувані сьогодні технології дистанційної освіти можна розділити на три великі категорії:

- неінтерактивні (друкарські матеріали, аудіо-, відео-носії);
- засоби комп'ютерного навчання (електронні підручники, комп'ютерне тестування і контроль знань, новітні засоби мультимедіа);
- відеоконференції — розвинені засоби телекомунікації по аудіо-каналам, відеоканалам і комп'ютерним мережам [5].

Засоби оперативного доступу до інформації по комп'ютерних мережах додали якісно нові можливості дистанційному навчанню. У Вузах вони активно розвиваються у вигляді вживання електронних підручників і технології обміну текстовою інформацією за допомогою асинхронної електронної пошти. Розвинені засоби телекомунікації, використання супутникових каналів зв'язку, передача упакованого відеозображення по комп'ютерних мережах лише зовсім недавно стали застосовуватися в практиці дистанційної освіти. Це пов'язано з відсутністю розвиненої інфраструктури зв'язку, високою вартістю каналів зв'язку і використовуваного устаткування. Відеокасети — це унікальний засіб для дистанційного навчання практично по будь-якій дисципліні. Не вимагаючи великих витрат на тиражування учбових відеомате-

ріалів, відеоманітофон набув широкого поширення у всіх країнах. Відеокасети використовуються зазвичай як компоненти наборів учбових матеріалів, частково замінюючи традиційні лекції [1].

Електронна пошта економічно і технологічно є найбільш ефективною технологією, яка може бути використана в процесі навчання для доставки змістовної частини учбових курсів і забезпечення зворотного зв'язку студента з викладачем. У той же самий час вона має обмежений педагогічний ефект із-за неможливості реалізації "діалогу" між викладачем і студентами, прийнятого в традиційній формі навчання. Проте, якщо студенти мають постійний доступ до персонального комп'ютеру з модемом і телефонному каналу, електронна пошта дозволяє реалізувати гнучкий і інтенсивний процес консультацій. Оперативний доступ до інформаційних ресурсів, що розділяються, дозволяє дістати інтерактивний доступ до видалених баз даних, інформаційно-довідкових систем, бібліотек при вивченні конкретної дисципліни. Даний режим доступу on-line дозволяє протягом секунд здійснити передачу необхідного учбового матеріалу, комп'ютерних програм за допомогою таких комп'ютерних систем як GOPHER, WWW, VERONICA з крупних науково-педагогічних центрів, і з локальних вузлів мережі Internet, загальна кількість яких в світі перевищує 1,25 мільйона.

Відеоконференції з використанням комп'ютерних мереж надають можливість організації найдешевшою середньої якості відеозв'язку. Даний тип відеоконференцій може бути використаний для проведення семінарів в невеликих (5-10 людина) групах, індивідуальних консультацій, обговорення окремих складних питань курсу, що вивчається. Окрім передачі звуку і відеозображення комп'ютерні відеоконференції забезпечують можливість спільного управління екраном комп'ютера: створення креслень і малюнків на відстані, передачу фотографічного і рукописного матеріалу.

Розроблений і реалізований підхід до дистанційного навчання полягає в наступному: перед початком дистанційного навчання виробляється психологічне тестування індивідуального підходу, що вчиться з метою розробки, до навчання; учбовий матеріал представлений в структурованому вигляді, що дозволяє учневі отримати систематизовані знання по кожній темі; зміст пропонованого до освоєння курсу дистанційного навчання педагогічно відпрацьоване і систематизоване і складається з комплексу психо-

логічних тестів, програми навчання і електронного підручника, який задовольняє вищевикладеним принципам.

Що спочатку виучується висилаються комплекс психологічних тестів і пробний урок. Отримані результати психологічного тестування обробляються і на основі цього будується психологічний портрет що вчиться, за допомогою якого вибираються методи і індивідуальна стратегія навчання [7].

Як і будь-яке нововведення, дистанційне навчання має ряд переваг і недоліків. В цілому, аналіз можливостей здійснення дистанційного навчання через інтернет дозволяє виділити наступні його переваги:

- гнучкість; можливість займатися в слушний для себе час (навіть вночі), в зручному місці і темпі; нерегламентований відрізок часу для освоєння дисципліни;
- модульність і варіативна; можливість з набору незалежних учбових курсів (модулів) формувати учбовий план, що відповідає індивідуальним або груповим потребам;
- паралельність; паралельне з професійною діяльністю навчання, тобто без відриву від виробництва; можливість постійного підвищення свого освітнього рівня, переходу до безперервної освіти протягом всього життя;
- обхват; одночасне звернення великої кількості що виучуються до багатьох джерелам учбової інформації (електронним бібліотекам, банкам даних, базам знань і т. д.); спілкування через мережі зв'язку один з одним і з викладачами; потенційна можливість обхвату усесвітньої аудиторії;
- економічність; ефективне використання учбових площ, технічних і транспортних засобів, концентроване, уніфіковане представлення учбовій інформації і мультидоступ до неї знижуючи витрати на підготовку фахівців; за середніми підрахунками дистанційне навчання на 50-60 % дешевше за очне навчання;
- технологічність; використання в освітньому процесі новітніх досягнень педагогічної і науково-технічної думки, сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій, сприяючих просуванню людини в світовий постіндустріальний інформаційний простір; відсутність проблем з сумісністю комп'ютерного устаткування і операційних систем;

- соціальне рівноправ'я; рівні можливості здобування освіти незалежно від місця мешкання, стану здоров'я, елітарності і матеріальної забезпеченості виучуваного; відносна анонімність комп'ютерного спілкування дозволяє висловлюватися людям, які втрачаються в ситуаціях безпосереднього спілкування, і наводить до того, що вклад що вчиться визначається лише по його досягненнях, без жодного впливу “зовнішніх культурних ознак”;
- легкість оновлення вмісту і можливості архівації старого матеріалу; будь-який учбовий матеріал залишається у студента фіксованим у вигляді комп'ютерних лекцій і може у будь-який момент зажадатися;
- стимулювання самостійності в навчанні, уміння критично мислити, учбової мотивації, самодисципліни і відповідальності, наполегливості в досягненні мети; завдяки вживанню дистанційної технології, у виучуваних розвиваються і зміцнюються такі якості, як цілеспрямованість, відповідальність, здатність приймати конструктивні рішення, значно підвищується і рівень їх інтелекту;
- інтернаціональність; експорт і імпорт світових досягнень на ринку освітніх послуг [7].

Як в будь-якого засобу дистанційного навчання, в Інтернет є і свої недоліки:

- обмежені технічні можливості і повільні модеми наводять до затримок в передачі звуку, відео і графіки, хоча відповідні технології постійно покращуються;
- дефіцит довіри до електронних засобів спілкування і навчання; слухачі хочуть бачити викладача і спілкуватися з ним “в живу”;
- що вчать перетворюються на пасивних споживачів надмірно структурованих порцій знання; хоча Інтернет може здійснювати активне навчання, деякі наполягають на тому, що він, як і телебачення, використовує пасивні форми навчання;
- успішність навчання частково залежить від технічних навиків в управлінні комп'ютером, переміщенні в Інтернет і від здібностей справлятися з технічними труднощами;
- існує цілий ряд практичних навиків, які можна отримати лише при виконанні реальних (а не віртуальних) практичних і лабораторних робіт;

- в деяких випадках в сільських областях все ще утруднений доступ до Інтернет, це справедливо і для деяких категорій інвалідів;
- негативним чинником може бути соціальна ізольованість; недолік невербальних взаємодій може перешкоджати спілкуванню; комунікаційні технології наводять до ізоляції виучуваних, ослаблюють контроль з боку викладача;
- відрахування студентів дистанційного навчання вище, ніж студентів традиційних курсів; наприклад в різних американських коледжах відсоток відрахованих вагається від 20 % до 50 %; по оцінках деяких адміністраторів, доля тих, що повністю завершили навчання серед студентів традиційних курсів на 10-20 % вище, ніж серед студентів дистанційного навчання; це зокрема обумовлено причинами, вказаними в попередньому пункті;
- знижується різноманітність форм учбового процесу і плюралізм думок;
- наявність мовного бар'єру для студентів міжнародних систем дистанційної освіти;
- створення дистанційних курсів, що дозволяють досягти тієї ж ефективності, що і традиційне навчання, дорого і займає досить багато часу;
- методичні вимоги, що пред'являються доучбово-практичним посібникам, обмежують можливості авторів якнайповніше представити матеріал, що вивчається, який у відсутність викладача повністю бере на себе функції управління освітнім процесом.

У результаті можна сказати, що дистанційна освіта відкриває студентам доступ до нетрадиційних джерел інформації, підвищує ефективність самостійної роботи, дає абсолютно нові можливості для творчості, отримання і закріплення різних професійних навиків, а викладачам дозволяє реалізовувати принципово нові форми і методи навчання із застосуванням концептуального і математичного моделювання явищ і процесів [2].

Література

1. Атанов Г. А. Возрождение дидактики — залог развития высшей школы. — Донецк: ДОУ, 2003. — 180 с.
2. Оганесян А. Г. Проблема обратной связи при дистанционном образовании // Москва: Открытое образование. — 2002. — № 3. — <http://www.maoo.ru>.

3. Оганесян А. Г. Пути и проблемы открытого образования // *Educational Technology&Society*. — 2001. — № 4(3). — P. 116-129. — <http://ifets.ieee.org.russian>.

4. Оганесян А. Г., Н. А. Ермакова, К. О. Чабан. Проблема “шпаргалок” или как обеспечить объективность компьютерного тестирования? // Москва: Дистанционное образование. — 2000. — № 6. — С. 29-34. — <http://www.maoo.ru>.

5. Оганесян А. Г. Опыт компьютерного контроля знаний. — Москва: Дистанционное образование. — 1999. — № 6. — С. 30-35.

6. Шахмаев Н. М. Технические средства дистанционного обучения. — М.: Знание, 2000. — 276 с.

7. www.expert.ua.

Резюме

Изучены инновационные системы образования, в частности, дистанционное обучение.

Рецензент доктор эконом. наук, профессор И. Ю. Сиваченко

УДК 336.71

Ю. І. Журавльова

АНАЛІЗ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ

Стратегічними цілями розвитку банківської системи виступають розширення ресурсної бази, підвищення капіталізації та ефективності банків, без вирішення чого неможливо підвищити конкурентоспроможність вітчизняних банків. Досягнення цих стратегічних цілей забезпечує підвищення конкурентоспроможності банківського сектору як рівня готовності банків ефективно надавати конкурентні фінансові послуги, забезпечувати високу фінансову стійкість, динамічно розвиватися, враховуючи загальноекономічне становище країни, протидіючи різноманітним зовнішнім та внутрішнім ризикам.

Факторами подальшого розвитку вітчизняного банківського сектору та підвищення конкурентоспроможності банків на різних сегментах ринку з метою забезпечення фінансовими ресурсами реальний сектор економіки виступають: підвищення капіталізації банків, зростання адекватності капіталу, покращення якості

активів та пасивів, що визначає рівень ліквідності та платоспроможності банківських установ.

Отже, зростання ресурсного потенціалу банку створює передумови підвищення фінансової стійкості, конкурентних переваг банку. Забезпечення достатнього рівня стійкості банку можливе лише шляхом нарощування ресурсної бази. Розширення ресурсної бази виступає основою для активної конкурентної боротьби.

При висвітленні деяких аспектів конкурентоспроможності та оцінки конкурентних переваг банків у вітчизняній економічній літературі увага, в основному, зосереджується на загальних питаннях банківського менеджменту, зокрема, управління фінансами банків для досягнення фінансової стійкості банку. Сьогодні відсутні загальноприйняті підходи до підвищення конкурентоспроможності, методики її оцінки як у зарубіжній практиці, так і у вітчизняній. Питання визначення конкурентоспроможності банків, сутності та особливостей банківської конкуренції висвітлені у роботах Заруби Ю. О., Алексеєнка М. Д., Міщенко В. І., Лютого І., Шпиґа Ф. І., Волошко І., Пересади А. А., Баталова О. Г. та ін.

Як відмітив Баталов О. Г., актуальними та найбільш гострими проблемами сучасної теорії конкуренції виступають особливості конкуренції на фінансовому ринку, ринку банківських послуг зокрема. Особливості банківської конкуренції досліджені значно менше, ніж конкуренція на товарних ринках.

Метою даної статті виступає аналіз структури ринку банківських послуг Одеського регіону та інтенсивності конкурентної боротьби на цьому ринку, а також дослідження попиту на фінансові ресурси банків з боку населення та суб'єктів господарської діяльності.

Банківська конкуренція як процес суперництва банків між собою та іншими фінансово-кредитними установами з метою забезпечення стабільних та провідних позицій на ринку банківських послуг характеризується такими специфічними рисами [1, с. 70-71]: розвиненість форм конкуренції та її високий рівень інтенсивності; суб'єкти конкуренції (банки можуть виступати в ролі продавців та покупців); конкурентне середовище складається з багатьох секторів економіки та ринків: ринки засобів виробництва, праці, предметів споживання, ринки нерухомості та фінансові ринки (ринки позичкових капіталів, цінних паперів, ринки валют та банківських

металів); у більшості випадків банківські послуги не мають конкурентоспроможні небанківські замітники; вхідними бар'єрами виступають правові обмеження, обмеженість доступу до кредитних ресурсів, диференціація банківських послуг, необхідність значних витрат на зміну прихильності споживачів; обмеженість можливостей використання методів цінової конкуренції, що визначає актуальність проблеми управління якістю послуг.

Для вичерпаної характеристики суперництва між банками необхідно дати оцінку факторам, що визначають кількісні та якісні параметри конкуренції, конкурентної середи. Серед них перш за все, слід відмітити такі параметри:

- кількість конкурентів на ринку та їх ринкові позиції. Збільшення кількості конкурентів свідчить про привабливість ринку та підвищення інтенсивності конкуренції на ньому;
- ємкість ринку та кількісні показники структури ринку — показники ринкової концентрації;
- співвідношення сил конкурентів. Інтенсивність конкуренції визначається складом суперників та їх можливостями впливати на конкурентну боротьбу;
- темпи зростання ринку. За умови швидкого зростання ринку попит постійно перевищує пропозицію, що дає можливість отримувати зростаючі прибутки, не торкаючись інтересів конкурентів;
- рівень диференціації послуг. Чим менше банківські послуги конкурентів відрізняються одні від одних, тим більшою буде конкуренція;
- рівень доступності ринкової інформації для конкурентів. Чим доступнішою виступає інформація про конкурентів, тим, за інших однакових умов, інтенсивніше буде конкуренція між банками;
- стратегічна значимість ринку для конкурентів. Інтенсивність конкуренції залежить від стратегічних інтересів конкурентів.

Якісні характеристики визначаються вхідними бар'єрами для потенційних конкурентів.

Об'єктами банківської конкуренції виступають кредитні ресурси з метою збереження наявних клієнтів і надання їм нових банківських послуг, так й залучення нових клієнтів.

Серед науковців та фахівців вважається, що на сучасному етапі конкуренція в банківській сфері набуває все більш нецінового характеру. Характеристиками нецінової конкуренції виступає якість обслуговування клієнтів. З погляду клієнта основними критеріями якості обслуговування виступають швидкість обслуговування, терміновість здійснення операцій, відсутність помилок, режим роботи та доступність каналів продажу, якість консультування, вміння професійно та своєчасно виявити потреби клієнтів, доброзичливість та привітність менеджерів.

В зарубіжній практиці визначені джерела досягнення конкурентних переваг банків у сучасних умовах: достатність капіталу, якість активів (ліквідність, платоспроможність, прибутковість, стабільність, диверсифікованість ризиків, ефективність діяльності каналів продажу), персонал, інформація, фінансові інновації, технологія, нематеріальні активи (якість послуг, імідж, організаційна культура) [2, с. 50].

В сучасних умовах в Україні формуються умови для функціонування конкурентного ринку банківських послуг, завдяки чому кожний банк створює власні конкурентні переваги: розширює сегменти ринку послуг за рахунок кращого задоволення потреб клієнтів, розширює продуктовий ряд, пропонує можливість змінити ціни послуг та впроваджує нові банківські технології. Не менш важливими передумовами досягнення порівняльних та конкурентних переваг виступають якість та ефективність управління, необхідність розробки та вдосконалення власної концепції розвитку банку та моделі управління ним. Підвищення інтенсивності конкуренції в банківському секторі викликано обмеженістю джерел формування ресурсної бази банків та напрямків ефективного та надійного інвестування коштів.

На нашу думку, конкурентоспроможність банківської установи виступає наслідком її успішного та стабільного розвитку, що відображається ринковими позиціями на певних сегментах банківських послуг.

Поряд із рівнем капіталізації, ліквідності, платоспроможності та рентабельності банку, що виступає факторами фінансової стійкості, конкурентні позиції банку також виступають одним з індикаторів конкурентоспроможності. При оцінці конкурентних переваг банку варто звернути увагу на динаміку долі банку на

ринку з урахуванням темпів зростання ринку в цілому та частки основних конкурентів зокрема.

Факторами, що дозволяють кількісно оцінити ступінь інтенсивності конкуренції відносять: характер розподілу ринкових часток між конкурентами, темпи зростання ринку та його рентабельність [3, с. 38-45].

Для оцінки характеру розподілу часток ринку між конкурентами застосовують показники ринкової концентрації, що відображають рівень монополізації ринку та виступають показниками, протилежними інтенсивності конкуренції [4, с. 69-75]. До показників ринкової концентрації відносять коефіцієнт концентрації, індекс Херфіндала-Хіршмана та ін.

Отже, оцінимо кількісні параметри конкурентного середовища ринку банківських послуг Одеської області через визначення кількості та складу конкурентів, зміни їх ринкових позицій, привабливості ринку, його ємкості та визначення показників концентрації ринку. Привабливість ринку банківських послуг у регіональному розрізі слід розглядати з позицій інвестиційної привабливості даного регіону, що виявляє ефективні напрямки інвестування фінансових ресурсів банківських установ та платоспроможний попит на банківські послуги. Про рівень привабливості ринку свідчить також динаміка ділової активності конкурентів на цьому ринку, тобто необхідно порівняти темпи зростання ринку банківських послуг регіону з динамікою ділової активності банківського сектору в цілому.

Банківський сектор Одеської області представлений 10 самостійними банками, 71 філіалом банків та більш ніж 1 220 відділеннями. На ринку банківських послуг області присутні майже 20 банків з іноземним капіталом, що забезпечує даним банкам суттєві конкурентні переваги на ринку кредитування завдяки диверсифікації джерел зростання ресурсної бази.

Про динамічний розвиток банківського сектору області свідчать високі темпи зростання кредитних вкладень банків, які майже співпадали з темпами зростання кредитування банківської системи України в цілому (табл. 1). Ці фактори свідчать про високий рівень банківської конкурентоспроможності Одеської області та привабливості ринку банківських послуг області. Дані таблиці свідчать про те, що ємкість ринку кредитування клієнтів

Таблиця 1

Порівняльний аналіз динаміки кредитування та залучення коштів клієнтів банківської системи України та Одеської області за 2007-2008 рр. (за станом на початок року), млн. грн. [5, 6]

Показники	Банківська система України			Одеська область		
	2007	2008	Темп приросту, %	2007	2008	Темп приросту, %
Позики, надані клієнтам, в т. ч.:	426 863	733 919	71,9	26 058	41 944	61,0
юридичним особам	271 417	460 529	69,7	11 943	18 736	56,9
фізичним особам	155 446	273 390	75,9	14 115	23 209	64,4
Залучені кошти клієнтів, в т. ч.:	280 154	357 800	27,7	13 610	18 585	36,6
юридичних осіб	115 689	142 250	23,0	4 753	6 404	34,7
фізичних осіб	164 465	215 550	31,1	8 315	11 679	40,5

Одеської області станом на 01.01.09 р. складала 41,9 млрд. грн. та ємкість ринку залучення коштів клієнтів — 18,6 млрд. грн.

Якщо розглядати рівень банківської конкурентоспроможності в регіональному аспекті, то найбільшим соціально-економічним потенціалом характеризуються Київська, Донецька, Дніпропетровська та Харківська області. Відповідно, в цих областях найвищий рівень банківської конкурентоспроможності. Найменший рівень банківської конкурентоспроможності в Кіровоградській, Волинській, Тернопільській, Черновицькій областях, що пояснюється більш низькими обсягами грошових потоків.

На банківські установи області припадає 5,7 % кредитних вкладень банківської системи в цілому, що дозволяє Одеській області займати у місце серед інших регіонів з обсягами кредитування, та більш ніж 6,0 % залучених коштів населення та юридичних осіб (5 місце серед інших регіонів) [5].

Також область займає 3 місце за обсягами кредитування населення після Київського та Дніпропетровського регіонів. Кількість населення останнього перевищує населення Одеського регіону більш ніж на 1,0 млн. чол. За обсягами кредитування юридичних осіб область займає 4 місце після Київського, Дніпропетровського та Донецького регіонів.

За період 2005-2008 рр. (4 роки) обсяги кредитування банківського сектору області зростали щорічно в середньому більше ніж в 1,8 рази, що перевищувало динаміку ділової активності

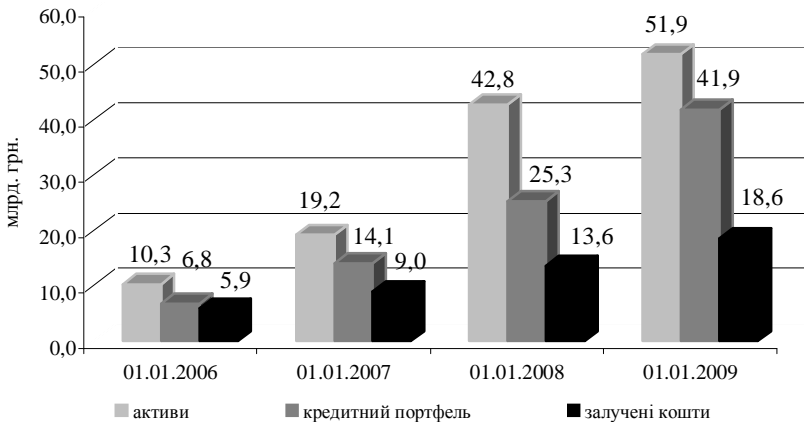

Рис. 1. Динаміка кредитно-ресурсного потенціалу банківського сектору Одеської області за період 2005-2008 рр. [6-9].

на ринку кредитування банківської системи в цілому. Залучені кошти клієнтів банків області за цей же період щорічно зростали в середньому в 1,5 рази. Динаміка зростання кредитних вкладень та залучених коштів клієнтів у банківському секторі області за 4 роки підтверджує високу привабливість ринку банківських послуг даного регіону. Отже, ми оцінили характер розвитку ринку банківських послуг області за динамікою ділової активності банківських установ, що відображається темпами зростання об'ємів наданих фінансових послуг.

Далі оцінимо рівень інтенсивності конкуренції на ринку банківських послуг області на основі характеру розподілу ринкових часток між конкурентами. Як відзначалося, характер такого розподілу визначається за допомогою показників ринкової концентрації (індекс концентрації, індексу Херфіндала-Хіршмана та коефіцієнту варіації), що відображають ступінь монополізації ринку та рівень інтенсивності конкуренції.

Індекс Херфіндала-Хіршмана дозволяє частково вирішити проблему недостатньої інформативності рівня конкурентної боротьби. Розраховується як сума квадратів часток ринку конкурентів. Значення індексу знаходиться в інтервалі (0;1] та зростає по мірі зростання конкуренції на ринку, досягаючи чистої монополії при значення, що дорівнює 1. Дані з розрахунку ко-

ефіцієнтів концентрації ринку кредитування Одеської області представлені в табл. 2. Розрахунок проведено для 5 лідерів ринку кредитування області.

Таблиця 2

Розрахунок коефіцієнтів концентрації на ринку банківського кредитування Одеської області на 01.01.09 р. [6, с. 50-55]

№	Банк	Частка ринку, D_i , %	Квадрат частки, D_i^2
1	АКІБ “УкрСиббанк”	14,1	0,020
2	“Райффайзен Банк Аваль”	12,0	0,014
3	АКБ “Південний”	11,2	0,013
4	АКБ “Укрсоцбанк”	7,5	0,006
5	АКБ “Імексбанк”	6,9	0,005
	Інші банки	48,3	0,233
	Всього 81	100,0	0,291
	Індекси концентрації	$CR_4=51,7\%$	$H_1=0,29$

Станом на 01.01.09 р. на 5 лідерів ринку банківських послуг регіону припадало більше 51,7 % кредитних вкладень та майже 49,2 % залучених коштів клієнтів, що свідчить про помірну концентрацію ринку кредитування та ринку залучення коштів області. Невисоке значення індексу Херфіндала-Хіршмана свідчить про високу інтенсивність конкуренції на ринку кредитування.

Також розрізняють такий показник, як кількість банківських установ та роздрібних точок продажу на 100 тис. населення країни або певного регіону [10, с. 5]. Для країн ЄС характерні 40-50 точок продажу роздрібних банківських послуг на 100 тис. населення. Цей показник, на нашу думку, також відображає рівень привабливості ринку та ступінь інтенсивності банківської конкуренції.

Для ринку банківських послуг Одеської області за даними 2008 року характерно 3,3 банківської установи на 100 тис. населення області (в цілому по Україні — 3,6) та приблизно 5,4 точок продажу роздрібних банківських послуг 100 тис. населення (по Україні — 8 точок продажу), що свідчить про поки що низький рівень інтенсивності банківської конкуренції як у банківському секторі України, так й на ринку банківських послуг Одеської області зокрема.

Станом на 01.01.09 р. у банківському секторі Одеської області представлено майже 20 банків з іноземним капіталом.

Вага банківських активів, представлених банками з іноземним капіталом в області, складає 47,0 %, що дорівнює майже 20,0 млрд. грн. Даними банками залучено за результатами 2008 року більше 20,0 % коштів клієнтів або 3,5 млрд. грн. Динаміка зростання обсягів кредитування таких банків на рис. 2. свідчить про стрімке підвищення впливу іноземного банківського капіталу на ринок.

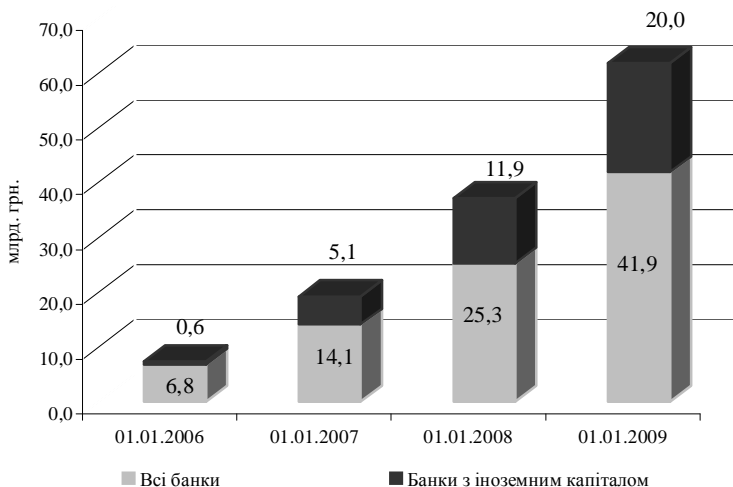

Рис. 2. Структура активів банківського сектору Одеської області за рівнем впливу іноземного капіталу

Десять лідерів ринку банківських послуг області представлені трьома самостійними банками: АКБ “Південний”, “Імексбанк” та ВАТ АКБ “МТБ”. Аналіз динаміки ринкових позицій за період 2005-2008рр. (4 роки) свідчить про падіння позицій місцевих банків як на ринку кредитування, так й на ринку залучення коштів. За той же період конкурентні позиції банків з іноземним капіталом на ринку кредитування зростали (рис. 4). Зокрема, стабільно зростала частка АКБ “Укрсоцбанк”.

Далі привабливість ринку банківських послуг Одеського регіону слід оцінити з позицій вивчення попиту на банківські послуги з боку населення та юридичних осіб.

Регіон характеризується високою кредитною активністю. Для загальної оцінки рівня попиту населення на кредитні продукти

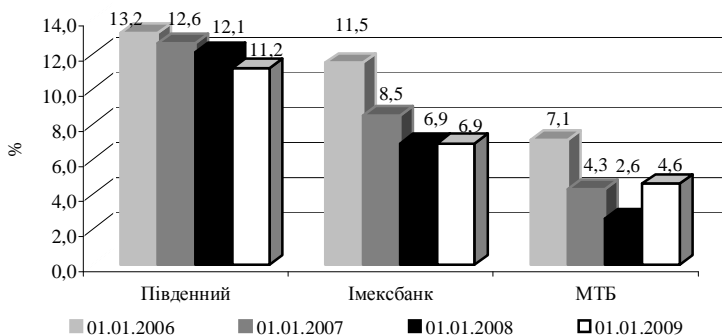

Рис. 3. Динаміка конкурентних позицій місцевих банків на ринку кредитування

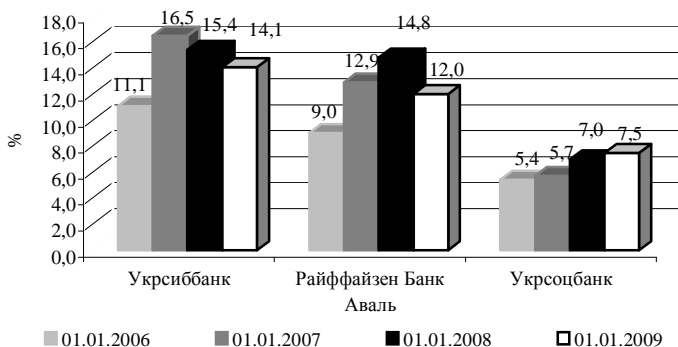

Рис. 4. Динаміка конкурентних позицій найбільших банків з іноземним капіталом на ринку кредитування

можна розрахувати такий показник, як обсяги кредитних вкладень фізичних осіб на душу населення. Для Одеської області цей показник за 2008 рік склав 9 702,7 грн. (по банківському сектору України — 5 621,5 грн.). За методикою рейтингу інвестиційної привабливості регіонів України журналу “Експерт” [11, с. 79-96], Одеська область відноситься до групи областей із середнім рівнем інвестиційного потенціалу та середнім рівнем ризику інвестування. Дану групу областей також складають Харківська, Львівська, Київська, Полтавська та Ровенська області. Десята частина прибутків підприємств України приходилась на підприємства Одеської, Київської та Запорізької області.

Одеська область займає 5-6 місця за обсягами валового регіонального продукту експортно-імпорتنих операцій та прямих іноземних інвестицій у розвиток підприємств та інфраструктури області. В 2008 році підприємствами області отримано 5,6 % фінансового результату підприємств країни або більше 3,2 млрд. грн., що вдвічі перевищує рівень 2007 року. Провідними видами економічної діяльності області за величиною валової доданої вартості, фінансових результатів, об'ємів експорту та імпорту та капітальних вкладень виступають транспортний комплекс та промисловість, в тому числі хімічна промисловість, металургія, машинобудування, нафтопереробна та харчова промисловість.

В 2008 році у розвиток підприємств області авансовано 7,5 млрд. грн. капітальних інвестицій, з них 6,8 млрд. грн. — в основний капітал. До 2008 року в структурі джерел фінансування інвестицій в основний капітал зростала частка банківських позик та іноземних інвестицій. Якщо в 2000 році частка банківських позичок складала 0,6 %, то вже в 2007 році — 15,6 %, що свідчить про значне зростання попиту на банківські позики з боку підприємств на протязі досить тривалого часу. У 2008 році в зв'язку з обмеженням банківського кредитування в структурі джерел фінансування капітальних інвестицій зростає частка внутрішніх джерел до 63,8 % (4,2 млрд. грн.).

Конкурентні позиції банків на певних сегментах ринку банківських послуг виступають простим, але досить інформативним індикатором конкурентоспроможності банківських установ.

В статті аналізується стан конкурентного середовища на кредитному ринку Одеського регіону за допомогою таких характеристик, як кількість та склад конкурентів, динаміка ринкових позицій та ділової активності конкурентів, привабливість даного ринку у взаємозалежності із інвестиційною привабливістю регіону, що дає можливість визначити ефективні напрямки інвестування фінансових ресурсів банківських установ та платоспроможний попит на банківські послуги. Про рівень привабливості ринку свідчить також динаміка ділової активності конкурентів на цьому ринку порівняти темпи зростання ринку банківських послуг регіону з динамікою ділової активності банківського сектору в цілому. Оцінюється інтенсивність конкурентної боротьби через показники концентрації ринку.

Ринок банківських послуг, зокрема, ринок кредитування, Одеської області характеризується високою привабливістю та високою ємкістю, про що свідчить динамічний розвиток банківського сектору, який відповідає тенденціям розвитку банківської системи України. За період 2005-2008 рр. стрімке зростання ділової активності банківських установ регіону навіть перевищувало темпи зростання на загальноукраїнському рівні.

Ринок характеризується помірною концентрацією та, відповідно середньою інтенсивністю конкурентної боротьби. В цілому ринок банківських послуг України характеризується ще недостатньою інтенсивністю конкурентної боротьби за показником кількості точок продажу роздрібних послуг на 100 тис. мешканців. Але для Одеського регіону значення цього показнику перевищує загальнобанківське значення.

Одеський регіон характеризується високою кредитною активністю населення, про що свідчать обсяги кредитування на душу населення.

Середній інвестиційний потенціал та невисокі ризики інвестування області забезпечують достатній попит на банківські позички з боку підприємств регіону. Отже, ринок кредитування Одеської області характеризується значним потенціалом зростання.

Література

1. Садовнікова К. Ф. Аналіз банківської конкурентоспроможності в Україні на сучасному етапі // Актуальні проблеми економіки. — 2006. — № 12. — С. 70-77.
2. Шпиг Ф. І. Банківська конкуренція під впливом іноземного капіталу. — Суми: Ділові перспективи, 2006. — 288 с.
3. Азоев Г. Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика. — М.: Инфра, 1996. — 350 с.
4. Баталов А. Г. Банковская конкуренция. — М.: Экзамен, 2002. — 256 с.
5. Вимоги банків за кредитами, наданими в економіку України // Бюлетень Національного Банку України. — 2009. — № 3. — С. 113-119.
6. Структура активів банків України за станом на 01.01.09 р. (у розрізі банків) // Вісник НБУ. — 2009. — № 3. — С. 50-55.
7. Структура активів банків України за станом на 01.01.08 р. (у розрізі банків) // Вісник НБУ. — 2008. — № 3. — С. 50-55

8. Структура активів банків України за станом на 01.01.07 р. (у розрізі банків) // Вісник НБУ. — 2007. — № 3. — С. 45-50.
9. Міщенко В. Проблеми капіталізації та консолідації банківської системи України // Вісник НБУ. — 2008. — № 10. — С. 2-7.
10. Рейтинг инвестиционной привлекательности регионов Украины // Эксперт. — 2007. — № 48. — С. 79-96.

Резюме

В статье рассматривается сущность банковской конкуренции, ее особенности и основные характеристики. Анализируется структура рынка банковских услуг в Одесском регионе.

Рецензент канд. эконом. наук, профессор Л. В. Кузнецова

УДК 336.77:658.114.25

К. А. Капустіна

ПРОБЛЕМИ КРЕДИТУВАННЯ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ ЗАТ КБ “ПРИВАТБАНК”

Формування економіки ринкового типу об’єктивно вимагає становлення малого підприємництва як повноцінного суб’єкта ринку, зміцнення його позицій в умовах конкурентного середовища. З розвитком даного сектора економіки пов’язується можливість розв’язання низки важливих проблем загальнодержавного та регіонального значення: забезпечення зайнятості населення, подолання бідності, підвищення рівня ділової активності населення, зміцнення економічного потенціалу регіонів, сприяння розвитку конкуренції у підприємницькому середовищі. Потреба у створенні ефективної системи фінансової підтримки малого підприємництва та вдосконалення існуючої системи кредитування зумовлена роллю цього сектора економіки в забезпеченні соціально-економічного розвитку країни.

Значення кредитування підприємницької діяльності в економіці зумовило постійну увагу дослідників до вивчення різних аспектів цієї проблеми. Перші спроби її теоретичного осмислення були здійснені у XVII ст. Вагомий внесок у дослідження підприємництва протягом XVIII-XIX ст. зробили такі відомі вчені як Р. Кантільйон, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, А. Мар-

шалл, а в ХХ ст. — М. Вебер, В. Зомбарт, Й. Шумпетер, Ф. Хайек та інші.

Основною проблемою є фінансове забезпечення розвитку малого та середнього бізнесу, адже фінансування на сьогоднішній день цього сектору відбувається, перш за все, за рахунок власних коштів. Тому, головною метою роботи було обґрунтування проблем кредитування малого та середнього бізнесу та шляхів їх вирішення.

Малий та середній бізнес допомагає державі вирішувати економічні (створення конкурентного середовища, функціонування приватного капіталу, привабливість для іноземних інвестицій) та соціальні проблеми (створення додаткових робочих місць, вирішення проблем бідності). Саме тому в кризовий період банки повинні віднайти шляхи підтримки малого та середнього бізнесу, які б задовільнили як самі банки, так і підприємців, а не так як ми можемо бачити сьогодні — банки не надають кредитів узагалі або під високі відсотки, що негативно впливає на розвиток бізнесу, доводячи його до банкрутства та ліквідації.

У нашій країні значна частина напрямів підтримки малого та середнього бізнесу передбачена законодавчими актами, указами, програмами розвитку малого та середнього бізнесу. Слід відмітити, що уряд усвідомлює важливість цього сектору для розвитку економіки, але на практиці мале підприємництво розглядається лише як один із можливих додаткових чинників, які впливають на скорочення безробіття, активізацію інноваційних процесів, насичення певних сегментів ринку товарами і послугами, тобто як інструмент вирішення тих чи інших соціально-економічних завдань, виконання яких залежить від багатьох об'єктивних чинників і не є обов'язковим [1, с. 61].

Однією з суттєвих проблем розвитку малого підприємництва в Україні, слід відзначити обмежену доступність джерел фінансування, перш за все, банківського кредитування. Незважаючи на існування пільг для малого та середнього бізнесу, власнику, на початкових етапах практично не можливо отримати позичку в банківській установі, також значним навантаженням є необхідність сплачувати суму позички та відсотки (процентна ставка за якими на сьогодні складає приблизно 25-26 %) [2, с. 92].

Завдяки спільним зусиллям Європейського банку реконструкції й розвитку (ЄБРР) і Німецько-Українського Фонду (НУФ) в Україні діє програма допомоги малому й середньому

бізнесу, що фінансує як основні, так й оборотні фонди — це Програма Мікрокредитування в Україні. Метою Програми мікрокредитування є підтримка розвитку мікро- і малих підприємств шляхом створення для них сприятливих умов для одержання банківських кредитів на постійній основі через мережу філій і відділень банків-партнерів (ВАТ “Райффайзен банк Аваль” (колишній банк АППБ “Аваль”, партнер ПМКУ з 1997 р.), ЗАТ КБ “Приватбанк” (з 1997 р.), банк ВАТ “Форум” (з 2000 р.), ЗАТ “Прокредит Банк” (з 2001 р.), банк ВАТ “Надра” (з 2003 р.) і ВАТ “Кредитпромбанк” (з 2004 р.)). Під час кризи надання позичок у рамках цієї програми ускладнюється, адже банкам у даний момент не тільки не вигідно, а й збитково кредитувати малий та середній бізнес, адже повернення позичок відбувається за рахунок обороту підприємства.

Розглянемо даний вид кредитування на прикладі ЗАТ КБ “ПриватБанк”. До програми мікрокредитування малого та середнього бізнесу ЗАТ КБ “ПриватБанку” входять такі продукти як: мікрокредит — кредитування суб’єктів підприємницької діяльності і юридичних осіб під заставу рухомого/нерухомого майна; експрес кредит — кредитування суб’єктів підприємницької діяльності без застави; агро-кредит — кредитування підприємств, які зайняті в сільськогосподарській діяльності.

Завдяки наявності у ЗАТ КБ “ПриватБанк” сучасної технології оцінки ризиків рівень прострочень у кредитному портфелі залишався низьким. Але кредитна криза, що триває, внесла невизначеність до перспектив розвитку корпоративного банківського бізнесу. Залучення ресурсів на внутрішньому ринку не дозволить банкам України суттєво збільшити обсяг корпоративного кредитування — основи зростання корпоративного бізнесу. Разом з тим частка простроченої заборгованості з кожним місяцем збільшується майже в 2 рази. Кожну третю позичку віднесено до простроченої заборгованості. Лише останнім часом банки послабили свої умови і почали вводити пільгові умови для оплати кредитів в іноземній валюті — це необхідна міра для клієнтів малого та середнього бізнесу. З метою оцінки стану кредитного портфелю ЗАТ КБ “ПриватБанк” розглянемо, насамперед, структуру портфелю по Південному Головному Регіональному Управлінню ЗАТ КБ “ПриватБанк” станом на 01.01.2004 р. та 01.01.2009 р. (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз структури кредитного портфелю по ЮГРУ ЗАТ КБ “ПриватБанк” у розрізі напрямків кредитування станом на 01.01.2004 р. та на 01.01.2009 р., у гривневому еквіваленті [3]

Вид кредиту	Сума кредитного портфелю в грн. станом на початок:		Кількість наданих позичок, станом на початок, од.:		Питома вага у портфелі за обсягами станом на початок, %:		Питома вага у портфелі за кількістю станом на початок, %:	
	2004	2009	2004	2009	2004	2009	2004	2009
Мікрокредит	36892609	59545686	352	538	74	74,1	38,9	40,55
Агрокредит	7323154	11680677	99	140	14,69	14,54	10,95	10,65
Експрескредит	5611865	9132978	453	636	11,26	11,36	50,11	48,8
Усього	49827628	80358740	904	1314	100,00	100,00	100,00	100,00

Отже, можна дійти висновку, що найбільшу питому вагу за загальною сумою в портфелі станом на 01.01.2009 р. займають мікрокредити — 74,10 % — що, в свою чергу, означає — найменший ризик для банку, так як саме мікрокредити видавалися під заставу рухомого та нерухомого майна, тоді як експрес-кредити — без заставні, і при цьому займають найбільш питому вагу за кількістю кредитів, так як процедура їх видачі найменш складна, швидка і не передбачає довготривалих процедур оформлення, оцінки, страхування закладу, але разом з тим даний вид кредиту є найбільш ризиковим. У порівнянні з 2004 роком структура співвідношення між мікро-, агро- та експрес-кредитами залишається майже на однаковому рівні у розрізі валют (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльний аналіз структури кредитного портфелю по ЮГРУ ЗАТ КБ “ПриватБанк” у розрізі валют станом на 01.01.2009 р. та на 01.01.2004 р. у гривневому еквіваленті [3]

Кредитні вкладення	Сума кредитного портфелю в грн. станом на початок:		Кількість, наданих позичок, станом на початок, од.:		Питома вага у портфелі за обсягами станом на початок, %:		Питома вага у портфелі за кількістю станом на початок, %:	
	2004	2009	2004	2009	2004	2009	2004	2009
В національній валюті	17190531	12293552	623	649	34,5	15,3	68,91	49,39
В іноземній валюті	32637096	68065188	281	665	65,5	84,7	31,08	50,61
Усього	49827628	80358740	904	1314	100	100	100	100

Слід зазначити, що за останні роки зросла тенденція до отримання саме кредитів у іноземній валюті, як за кількістю, так і по сумі, що у підсумку негативно позначилося на позичальниках, адже в стані фінансової кризи більшість позичальників, котрі як на час отримання кредиту, так і на сьогоднішній день отримують свої доходи в національній валюті, просто не в змозі справитися з фінансовим навантаженням, яке виникло через значні зміни у курсі валют.

Для підтвердження негативного впливу означених факторів на стан проблемної заборгованості за позичками малого та середнього бізнесу доцільно також розглянути по ЮГРУ ЗАТ КБ “ПриватБанк” відсоток неповерної кредитної заборгованості (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка проблемної заборгованості за позичками, наданими малому та середньому бізнесу ЮГРУ ЗАТ КБ “ПриватБанк” у гривневому еквіваленті [3]

Станом на:	Загальний портфель, грн..	Портфель проблемних позичок, грн.	Питома вага проблемних кредитів в загальному портфелі
01.04.08	52619230	4674550	8,90 %
01.04.09	80358740	18970180	23,60 %
Зміни	2979928	1429563	п. п.14,7

Дані з наведеної таблиці свідчать, що питома вага проблемної заборгованості значно зросла, і в період призупинення видачі кредитів вона буде постійно зростати, оскільки клієнти під впливом кризи приходять до висновку, що відповідати за своїми зобов'язаннями непотрібно.

Основними задачами, які доведеться вирішувати усім фінансовим інститутам, які дійсно прагнуть взаємодіяти з малим та середнім бізнесом, у найближчий час стануть: розвиток філіальної мережі, пошук джерел додаткового фінансування, розвиток скорингових систем оцінки клієнтів з області малого бізнесу і підвищення фінансової грамотності керівників малих підприємств.

Отже, можна відмітити, що суттєвими є й інші фактори: курсові ризики (особливо у разі кредитування іноземною валютою); необхідність виконання доволі жорстких вимог Національ-

ного банку щодо створення страхових резервів на покриття можливих втрат від проведення кредитних операцій; низький рівень капіталізації банківської системи; недостатня кількість банківських ресурсів для середньо- і довгострокового кредитування інвестиційних проєктів; високий (порівняно з європейським) рівень процентних ставок; операційні ризики, пов'язані з недосконалістю технологій та відсутністю відповідного досвіду банківського персоналу; інші проблеми.

Таким чином, реалізація державної політики підтримки розвитку малого і середнього бізнесу в Україні має розглядатися як комплекс взаємоузгоджених заходів у сфері правової, адміністративної, регуляторної, макроекономічної, кредитної та інституційної політики. Спроби реалізувати це завдання за рахунок часткових заходів ведуть до деформування структури малого і середнього підприємництва в Україні та у довгостроковій перспективі приречені на невдачу.

Література

1. Подсолонко В. А., Процай А. Ф., Миронова Т. Л., Василенко В. О. Підприємництво. — К.: Центр навч. літ-ри, 2003. — 61 с.
2. Михасюк І., Мельник А., Крупка А., Золага З. Державне регулювання економіки: Підр. / За ред. І. Р. Михасюка. — К.: Ельга-Н, 2002. — 92 с.
3. Фінансова звітність ЗАТ КБ “ПриватБанк” 2004-2009 рр.

Резюме

В данной статье рассматриваются проблемы, с которыми пришлось столкнуться представителям малого и среднего бизнеса, а также банкам в период кризиса. Предложенные пути решения проблем — взаимодействие, тесное сотрудничество государственных и коммерческих банков в предоставлении финансовой помощи малому и среднему бизнесу, введение в банковскую систему усовершенствованных методов оценки кредитоспособности.

Рецензент канд. економ. наук, доцент Н. Ю. Няньчук

**ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ПАССИОНАРНОГО НАПРЯЖЕНИЯ,
ДЕЛОВОГО ОПТИМИЗМА И ДЕЛОВОЙ АКТИВНОСТИ В
СОВРЕМЕННОМ МИРЕ И УКРАИНЕ**

Формирование социальной политики государства, ее реализация в период утверждения основ рыночной экономики требуют глубокого анализа, определения тенденций изменения динамических социальных процессов, среди которых занятость населения и рынок труда занимают одно из важных мест. Анализ проблем, которые сложились на сегодня в этой сфере, позволит создать научно обоснованную базу для разработки государственного механизма активизации экономической активности населения [4, с. 110].

Результатом повышения трудовой активности, во-первых, является увеличение интенсивности поиска работы, перемещение трудовых ресурсов, переквалификация, активизируются реакции трудовых ресурсов на изменения спроса на рынке труда; во-вторых, повышается производительность труда, увеличение экономической эффективности деятельности предприятий. Оптимизация размещения и перераспределения трудовых ресурсов достигается путем создания привлекательных условий для работников определенных специальностей в регионах, где эти специальности являются дефицитными, и на них огромный спрос [5, с. 44].

Ведущие украинские ученые Д. Богиня и А. Колот выделяют факторы, которые влияют на мотивационные постановки человека. Трудовая активность населения регламентируется и стимулируется определенными институтами инфраструктуры рынка труда. Следует заметить, что центры занятости, биржи труда, кадровые агентства выполняют контролирующую и стимулирующую, а также функцию перераспределения и стимулируют трудовые ресурсы к перемещению. Предприятия стимулируют не только к перемещению трудовых ресурсов, но и наоборот — к постоянному пребыванию работника на одном рабочем месте (предприятии). Основную стимулирующую роль выполняют предприятия и государственные службы занятости, поэтому внешние факторы автор предлагает разделить на такие, которые формируются в зависимости от политики стимулирования труда на

предприятия, и такие, которые формируются в зависимости от других организаций. Внешние факторы, которые влияют на трудовую активность населения: 1) факторы, которые зависят от деятельности других организаций (уровень жизни, экономическое состояние региона, состояние рынка труда, уровень социальной обеспеченности); 2) факторы, которые зависят от политики предприятия (действующая система оценки труда, социально-демографическая структура трудового коллектива, организация, оплата и стимулирование труда, морально-психологический климат в коллективе) [4, с. 112].

Внутренние факторы автор предлагает разделить на четыре группы: 1) личные данные экономически активного человека: возраст, семейное положение, наличие детей; 2) специализация: профессия, уровень квалификации, трудовой стаж, опыт; 3) ценностная направленность интересов: денежное вознаграждение, социальный пакет, наличие свободного времени; 4) мобильность: склонность к обратной и необратимой миграции (внутренняя миграция), склонность к временной иммиграции (внешняя миграция), склонность к переквалификации, смены профессии [4, с. 111].

В начале XX века вместе с материальными стимулами предприятия стали использоваться нематериальные. Комбинирование этих стимулов позволило формировать эффективные для разных видов производственных процессов системы стимулирования труда. Сегодня работник выбирает рабочее место, руководствуясь своими приоритетами относительно условия труда и вознаграждения за него при комбинировании материальных и нематериальных стимулов. Поэтому автор предлагает разделить группу факторов “ценностные ориентиры и интересы экономически активного человека” на такие группы: денежное вознаграждение (приоритетом является высокое материальное вознаграждение); социальный пакет (приоритетом является социальная защищенность); наличие свободного времени (приоритетами выступают неполный рабочий день, свободный график работы и т. д.). Последняя группа была выделена отдельно, потому что этот стимул является достаточно важным (особенно для людей, которые имеют детей, ухаживают за больными членами семьи, планируют одновременно с работой получать образование) [5, с. 43].

Необходимо к числу недостатков системы стимулирования трудовой активности добавить невысокий уровень оплаты труда.

Заработная плата в Украине является слишком низкой для выполнения ней своих основных функций; ее межотраслевая дифференциация слишком высокой, а также существуют отрасли с высокой оплатой труда и отрасли с низкой заработной платой; сохраняются значительные долги по выплате заработной платы, сконцентрированные преимущественно в региональном секторе экономики, в частности в промышленности [6, с. 118].

Как видим, внутренние факторы являются не менее значимыми для экономических результатов деятельности работника, чем внешние. Потому что центры занятости, биржи труда, кадровые агентства или же предприятия формируют уровень оплаты труда, систему стимулирования, переквалификацию, степень миграции и т. д., но существуют и другие, не менее, а, может, и более важные факторы, которые формируют ценностные ориентиры работника. Эти ориентиры отражены в его мотивах и формируют трудовую активность и поведение работника.

Психология каждого отдельного человека как потребителя товаров и услуг и мотивация населения как участников трудового процесса играют наиболее важную роль для экономической ситуации в государстве. Трудовые ресурсы формируют экономический потенциал страны. А психологическое настроение населения определяет основные пропорции в экономике. Дж. М. Кейнс подробно рассматривал этот вопрос в своей работе “Общая теория занятости, процента и денег”. Он утверждал, что соотношение потребления и инвестирования определяет совокупный спрос, а динамика эффективного спроса определяет уровень занятости и национального дохода, а, значит, нормальное функционирование экономической системы. А вот недостаточный эффективный спрос является причиной экономических кризисов [2, с. 320].

Дж. М. Кейнс писал, что существует восемь основных стимулов или целей, которые носят субъективный характер и побуждают людей воздерживаться от расходования получаемого ими дохода. Эти восемь стимулов могут быть названы Осторожностью, Предусмотрительностью, Расчетливостью, Стремлением к лучшему, Независимостью, Предприимчивостью, Гордостью и Скупостью. Можно составить аналогичный список соответствующих стимулов к потреблению, а именно: Желание пользоваться жизнью, Недальновидность, Щедрость, Нерасчетливость, Тщеславие, Мотовство. Сила всех этих мотивов будет резко меняться в за-

зависимости от характера существующих инструментов и экономической структуры рассматриваемого нами общества, в зависимости от привычек, создаваемых расовыми особенностями, уровнем образования, условиями, религией, существующими представлениями о морали, в зависимости от преобладающих в настоящее время надежд и прошлого опыта, от масштабов наличных производственных мощностей и их технического уровня, от господствующих форм распределения богатства и установившегося уровня жизни.

Может быть установлено определенное соотношение между доходом и инвестициями — будем называть его мультипликатором, — а также допущено некоторое упрощение между совокупной занятостью и занятостью, непосредственно связанной с инвестициями (которую мы будем называть первичной занятостью). Дальнейший анализ этой проблемы представляет собой неотъемлемую часть теории занятости, так как им устанавливается (предполагая, что склонность к потреблению задана) точное соотношение между совокупной занятостью и доходом, с одной стороны, и масштабами инвестиций — с другой. Стремление населения потратить часть своих возросших доходов будет стимулировать расширение производства до определенного уровня. Поэтому очевидно, что норма процента — в значительной степени психологический феномен [3].

Таким образом, денежная политика, которая расценивается общественным мнением как эксперимент или нечто, легко поддающееся изменению, может потерпеть неудачу в стремлении понизить долгосрочную норму процента, ибо денежный агрегат может возрастать почти беспредельно в ответ на понижение ставки процента ниже определенного уровня. Та же политика, с другой стороны, может оказаться вполне успешной, если она апеллирует к общественному мнению в духе благоразумия, практичности и служения общественным интересам, основана на прочных убеждениях и проводится властью, смену которой нет оснований предполагать. Как пример, мы можем привести денежную политику Японии, где наблюдается исключительно высокое развитие национального самосознания и приоритет интересов нации над интересами конкретного человека, а население добровольно идет на определенные материальные жертвы ради процветания страны.

Видимо, точнее было бы сказать не то, что норма процента есть в значительной степени психологический феномен, а что она есть в значительной степени конвенциональный феномен. Ведь ее фактическая величина в большой мере определяется преобладающим взглядом на ее ожидаемую в будущем величину [3]. А, значит, оптимизм и доверие к государству населения играют решающую роль в функционировании здоровой экономической системы. Ведь ожидание ухудшения в каком-либо секторе приведет к диспропорциям в других “органах” экономической системы. Можно сделать вывод, что важнейшей целью государства является учет психологических настроений населения, поддержка оптимизма в общественном мнении, повышение степени доверия населения государству. Государство может прибегать к любым из доступных ей методов для достижения поставленной цели, осуществлять различные формы социального программирования: средства массовой информации, сферу образования, культуры, искусства и т. д.

Важнейшим элементом любого общества является этнос. Этап и результаты развития этноса дают представление о социально-экономическом уровне развития любого общества. По мнению Л. Н. Гумилева, этнос определяется языком, расой, географической средой, социальными отношениями, самосознанием, процессом эволюции или комбинацией их всех, или нескольких перечисленных факторов, которые можно выбрать по вкусу. Так, исходя из указанных характеристик этноса, мы можем выделить украинский этнос. Нам следует четко определить понятие этноса и определить факторы и точки роста, что даст основание говорить о развитии общества и его экономической системы [1].

Л. Н. Гумилев отмечает, что формирование нового этноса всегда связано с наличием у некоторых индивидов необоримого внутреннего стремления к целенаправленной деятельности, всегда связанной с изменением окружения, общественного или природного, причем достижение намеченной цели, часто иллюзорной или губительной для самого субъекта, представляется ему ценнее даже собственной жизни. Такое, безусловно, редко встречающееся явление есть отклонение от видовой нормы поведения, потому что описанный импульс находится в оппозиции к инстинкту самосохранения и, следовательно, имеет обратный знак. Он может быть связан как с повышенными способностями (та-

лант), так и со средними, и это показывает его самостоятельность среди прочих импульсов поведения, описанных в психологии. Именно он лежит в основе антиэгоистической этики, где интересы коллектива, пусть даже неверно понятые, превалируют над жаждой жизни и заботой о собственном потомстве. Особи, обладающие этим признаком, при благоприятных для себя условиях совершают (и не могут не совершать) поступки, которые, суммируясь, ломают инерцию традиции и иницируют новые этносы. Особенность, порождаемую этим генетическим признаком, видели давно; больше того, этот эффект даже известен как страсть, но в повседневном словоупотреблении так стали называть любое сильное желание, а иронически — просто любое, даже слабое влечение. Поэтому для целей научного анализа мы предложим новый термин — пассионарность, исключив из его содержания животные инстинкты, стимулирующие эгоистическую этику и капризы, являющиеся симптомами разболтанной психики, а равно душевные болезни [1].

Достаточно категорично высказывался и Гегель в своих лекциях по философии истории: “Мы утверждаем, что вообще ничто не осуществлялось без интереса тех, которые участвовали своей деятельностью, и так как мы называем интерес страстью, поскольку индивидуальность, отодвигая на задний план все другие интересы и цели, которые также имеются и могут быть у этой индивидуальности, целиком отдается предмету, сосредоточивает на этой цели все свои силы и потребности, — то мы должны вообще сказать, что ничто великое в мире не совершается без страсти” [1].

История знает множество имен пассионариев, которые навсегда оставили свой след в книге человечества и хорошо известны нам как “творцы истории”. Не все эти имена можно использовать как положительный пример для следующего поколения, однако все они достойны уважения и внимания, так как вели за собой народы, меняли естественный ход событий и посвящали себя огромной цели, к которой шли всю жизнь. История знает таких “великих” как Наполеон, Александр Македонский, Цезарь, Ян Гус, Жанна Д’арк и множество других, кого пугала жизнь тихого обывателя. Наполеон всякий раз по-разному объяснял мотивы своих поступков, но действительным источником их была неумная жажда деятельности. Для современников стимул деятельности Наполеона оставался загадкой. Алек-

сандр Македонский имел по праву рождения все, что нужно человеку: пищу, дом, развлечения и даже беседы с Аристотелем. И, тем не менее, он бросался на войны с соседними странами иногда без особого основания. Нельзя не признать, что по всем соображениям реальной политики иррациональность поведения Александра сыграла важную роль в возникновении того явления, которое мы называем “эллинизм” и роль которого в этногенезе Ближнего Востока не вызывает никаких сомнений [1].

Итак, пассионарность — это способность и стремление к изменению окружения. Импульс пассионарности бывает столь силен, что носители этого признака — пассионарии не могут заставить себя рассчитать последствия своих поступков. Это очень важное обстоятельство, указывающее, что пассионарность — атрибут не сознания, а подсознания, важный признак, выражающийся в специфике конституции нервной деятельности. Степени пассионарности различны, но для того чтобы она имела видимые и фиксируемые историей проявления, необходимо, чтобы пассионариев было много, т. е. это признак не только индивидуальный, но и популяционный [1].

Значит, не отдельные пассионарии делают великие дела, а тот общий настрой, который можно назвать уровнем пассионарного напряжения. Работа, выполняемая этническим коллективом, прямо пропорциональна уровню пассионарного напряжения. Следовательно, подсчитывая число событий в истории этноса, пусть даже с большим допуском, мы получаем результат затрат энергии, на основании чего можем судить об исходном заряде энергии, т. е. уровне пассионарности. Деяния, продиктованные пассионарностью, легко отличимые от обыденных поступков, совершаемых вследствие наличия общечеловеческого инстинкта самосохранения, личного и видового. Для пассионариев характерно посвящение себя той или иной цели, преследуемой иной раз на протяжении всей жизни. Это дает возможность характеризовать ту или иную эпоху в аспекте пассионарности [1].

Пассионарные особи самим фактом своего существования нарушают привычную обстановку, потому что не могут жить повседневными заботами, без увлекающей их цели. Пассионарии обречены, но если бы они всегда погибали, не успев ничего сделать, то мы до сих пор приносили бы в жертву младенцев, убивали стариков, пожирали тела убитых врагов, колдовством пыта-

лись извести друзей и родных. Не было бы ни пирамид, ни Пантеона, ни “открытия” Америки, формулировки закона тяготения и полетов в космос. Однако все это есть и начало накапливаться еще в палеолите. Пассионарность отдельного человека сопрягается с любыми способностями: высокими, малыми, средними; она не зависит от внешних воздействий, являясь чертой конституции человека; она не имеет отношения к этическим нормам, одинаково легко порождая подвиги и преступления, творчество и разрушение, благо и зло, исключая только равнодушие; и она не делает человека “героем”, ведущим “толпу”, ибо большинство пассионариев находятся именно в составе “толпы”, определяя ее потенциал и степень активности на тот или иной момент. Поэтому, несмотря на то, что пассионарии часто возглавляют народные движения, правильнее назвать их не “ведущими”, а “толкающими”, ибо без достаточного их числа, умерших в неизвестности было бы невозможно сломать традицию, т. е. инерцию массы [1].

Стихи ли, картины ли, театральные представления — все это действует на воспринимающих людей и меняет их. Исторические эпохи, где господствует данный уровень пассионарности, рассматриваются как расцвет культуры, но за ними всегда следует один из двух возможных жестоких периодов: либо при подъеме пассионарности происходит уже описанный “перегрев”, либо при медленном ее спаде наступает упадок. Пассионарии художники, поэты, ученые, служаки и т. п. играют роль при этногенезе [1]. Именно искусство является инструментом для соответствующего настроя; оно заставляет сердца биться в унисон.

Важным является то, что пока пассионарность пронизывает этнос в разных дозах — идет развитие, что выражается в творческих свершениях; но поскольку не может быть поэта без читателя, ученого — без учителя и учеников, пророка — без паствы, а полководца — без офицеров и солдат, механизм развития лежит не в тех или иных персонах, а в системной целостности этноса, обладающего той или иной степенью пассионарного напряжения [1].

Если мы примем за точку отсчета два противоположных показателя — пассионарность и инстинкт самосохранения, то можно классифицировать всех особей, находящихся в обществе, по пассионарно-аттрактивному принципу, выделив обывателей, бродяг-солдат, преступников, честолюбцев, деловых людей, аван-

тюристов, ученых, творческих людей, пророков, нестяжателей, созерцателей и искусителей. Если пассионарное напряжение выше инстинктивного, то это будет тип, к которому относятся конкистадоры и землепроходцы, поэты и ересиархи и наконец инициативные фигуры, вроде Цезаря и Наполеона. Как правило, их очень немного, но их энергия позволяет им развивать активную деятельность, фиксируемую везде, где есть история. Сравнительное изучение кучности событий дает первое приближение определения величины пассионарного напряжения. Сильным будет то общество, где находится и преобладает количество ученых, творческих, деловых людей, пророков, которые своей активной деятельностью будут способствовать расцвету данного общества. Если же в обществе в большем количестве находятся обыватели, бродяги-солдаты, созерцатели, то такое общество обречено, в нем нет движения вперед, развития, а царит здоровый “обывательский” цинизм, который исключает любую активную деятельность. К сожалению, наше общество обладает подобными чертами.

Если проследить изменение пассионарного напряжения этнической системы, то можно выделить определенные этапы, которые проходит общество на пути развития. По степени увеличения числа пассионарных особей в обществе, оно проходит следующие стадии: тихий обыватель; стремление к благоустройству без риска для жизни; поиск удачи с риском для жизни; стремление к идеалу знания и творчества; стремление к идеалу успеха; стремление к идеалу победы. Украина находится где-то на этапе тихий обыватель или стремление к благоустройству без риска для жизни. Число пассионарных особей в нашем обществе незначительно. А общество должно стремиться воспитывать своих созидателей, оно должно вкладывать в них те ценности, которые важнейшим стимулом для движения вперед сделают стремление к идеалу знания и творчества, стремление к идеалу успеха, а затем стремление к идеалу победы.

Государство не должно быть пассивным созерцателем социально-экономических процессов на психологическом уровне, оно обязано завоевать доверие украинцев к себе и вернуть им оптимизм, должно растить патриотов, своих созидателей, поколение пассионариев, талантливых строителей нового общества, которые активностью и творчеством будут прокладывать дорогу в процветающее будущее своей нации.

Выводы

1. Важным заданием государства является стимулирование повышения трудовой активности, потому что результатом этого является увеличение интенсивности поиска работы, перемещение трудовых ресурсов, переквалификация, активизируются реакции трудовых ресурсов на изменения спроса на рынке труда, повышается производительность труда, увеличение экономической эффективности деятельности предприятий.
2. Каждый член общества как потребитель товаров и услуг и как участник трудового процесса влияет на экономическую ситуацию в государстве. Трудовые ресурсы формируют экономический потенциал страны, а психологическое настроение населения определяет основные пропорции в экономике.
3. Норма процента есть в значительной степени психологический феномен, ведь ее фактическая величина в большой мере определяется преобладающим взглядом на ее ожидаемую в будущем величину. А оптимизм и доверие к государству населения играют решающую роль в функционировании здоровой экономической системы.
4. Пассионарность — это способность и стремление к изменению окружения. Для пассионариев характерно посвящение себя той или иной цели, преследуемой иной раз на протяжении всей жизни. Не отдельные пассионарии делают великие дела, а тот общий настрой, который можно назвать уровнем пассионарного напряжения. Работа, выполняемая этническим коллективом, прямо пропорциональна уровню пассионарного напряжения.
5. Важнейшей целью государства является учет психологических настроений населения, поддержка оптимизма в общественном мнении, повышение степени доверия населения государству, стимулирование роста пассионарного напряжения в обществе.

Рекомендации

Государство должно прибегать к любым из доступных ей методов для повышения пассионарного напряжения в обществе, используя различные формы социального программирования: сферу культуры, образования, искусства, средства массовой информации. Страна должна не отталкивать от себя тех, в ком го-

рит желание творить для своего государства, для будущих поколений. Она должна “думать” о своем “рейтинге” у населения, не пятнать свою репутацию в политической, экономической, социальной сфере. Только искренние патриоты станут теми огоньками, которые выведут Украину из сложившейся ситуации. Перед украинцами также стоит важная задача — перестать мыслить и вести себя как участники этноса на уровне тихий обыватель или созерцатель, ведь никто и ничто не может заставить нас измениться, если мы сами того не захотим. Мы должны стать оптимистами и поверить, что именно мы сможем изменить все к лучшему. Только тогда начнется движение к идеалу знания и творчества, к идеалу успеха, а затем и к идеалу победы.

Литература

1. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера земли // http://www.koob.ru/books/other/yetnogenez_i_biosfera_zemli.zip.
2. Історія економічних учень: Підр. / За ред. В. Д. Базиливіча. — К.: Знання, 2005. — Ч. 2. — 567 с.
3. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег // http://www.libbooks.ru/bookbox_94949.html.rar.
4. Правільєв О. В. Стан економічної активності населення України за сучасних умов // Формування ринкових відносин в Україні. — 2008. — № 8. — С. 109-116.
5. Таряник О., Колмакова О. Основні фактори, що впливають на трудову мобільність та економічну активність населення // Україна: аспекти праці. — 2008. — № 3. — С. 42-50.
6. Ушенко Н. В. Фактори впливу на параметри відтворення людського капіталу // Формування ринкових відносин в Україні. — 2008. — № 8. — С. 117-124.

Резюме

Автор розглядає проблему трудової активності, користуючись методологічним інструментарієм кейнсіанської теорії та теорії пасіонарності Л. Н. Гумільова. Надані рекомендації щодо покращення стану ділового оптимізму та ділової активності в сучасному світі та в Україні.

Рецензент доктор економ. наук, професор С. А. Матвеев

РЕГУЛИРОВАНИЕ ЛИКВИДНОСТИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

Ликвидность банковской системы является ее динамическим состоянием, которое обеспечивает своевременность, полноту и непрерывность выполнения всех совокупных обязательств банковской системы и достаточность средств соответственно потребностям развития экономики страны.

Ликвидность банковской системы — один из важнейших объектов управления центральных банков всех стран мира, что связано с ее ролью в функционировании банковской системы страны, а также в обеспечении эффективности монетарной политики. Оптимальный уровень банковской ликвидности — предпосылка эффективного выполнения своих функций, как отдельным банком, так и всей банковской системой: он определяет их надежность, финансовую устойчивость и конкурентоспособность. Вместе с тем, недостаточная или избыточная ликвидность определяет негативное влияние, которое имеет разнообразные проявления на микро- и макроуровнях. На микроуровне низкая ликвидность банка ограничивает его платежеспособность, является причиной потери базы клиентов, их доверия, что усложняет привлечение депозитных ресурсов и доступ к внешним (недепозитным) источникам финансирования для поддержки ликвидности.

Избыточная ликвидность является результатом неэффективного банковского менеджмента и свидетельствует о неспособности эффективно распоряжаться свободными ресурсами. Она является причиной снижения рентабельности банковской деятельности, и даже убыточности банка. На макроуровне избыточная ликвидность банковской системы снижает эффективность действий монетарного трансмиссионного механизма вследствие чувствительности денежно-кредитного рынка к изменениям в инструментах денежно-кредитной политики.

Центральный банк управляет ликвидностью банковской системы в пределах его монетарной политики в процессе регулирования денежно-кредитного рынка. В свою очередь, функциями регулирования текущей ликвидности банковской системы являются:

- содействие бесперебойности расчетов на основе поддержания необходимого уровня ликвидности в банковской системе;
- сглаживание колебаний конъюнктуры финансового рынка и предотвращение кризисов, вызванных факторами краткосрочного характера, повышение предсказуемости динамики ставок финансового рынка, снижение процентного риска банков;
- формирование экономических ожиданий участников рынка в соответствии с целями монетарной политики;
- содействие развитию различных сегментов финансового рынка.

Проблему ликвидности банковской системы в своих работах изучали такие экономисты как В. С. Стельмах, В. И. Мищенко, Н. И. Гребенник, Н. Г. Славянская, А. В. Сомик.

Целью данной статьи является анализ инструментов управления и регулирования банковской ликвидности, которыми оперирует Национальный банк Украины, динамика объемов операций НБУ по регулированию банковской ликвидности, структурный анализ использования инструментов управления ликвидностью.

В Украине управление ликвидностью банковской системы осуществляет Национальный банк Украины в процессе регулирования денежно-кредитного рынка с помощью законодательно определенных механизмов и инструментов. На современном этапе развития денежно-кредитной политики соответственно действующей нормативной базе для обеспечения и управления ликвидностью Национальный банк Украины может использовать такие инструменты как экономические нормативы — прежде всего ликвидности (мгновенной, текущей, краткосрочной) и адекватности капитала, а также такие основные инструменты денежно-кредитной политики: обязательные резервы, процентную политику, операции рефинансирования банков (кредиты овернайт, кредиты сроком до 14 и 365 дней), операции прямого и обратного РЕПО, операции по обмену иностранной валюты на национальную (своп), стабилизационный кредит, операции с собственными долговыми обязательствами (деPOSITные сертификаты овернайт, до 14 и 365 дней) операции с государственными облигациями Украины, долгосрочные кредиты под залог имущественных прав на средства банковского вклада (табл. 1).

В процессе регулирования ликвидности банковской системы центральным банком объектом внимания является разрыв, ко-

Таблица 1

**Сравнительная характеристика инструментов управления
ликвидностью банков**

Инструменты управления ликвидностью	Цель использования	Составляющие инструмента	Нормативно-правовое обеспечение
1	2	3	4
Административные	Регулирование активности банков в законодательном порядке путем запрета или частичного ограничения на осуществления некоторых операций	Постановления, инструкции, письма НБУ	Постановления, инструкции, письма НБУ
Обязательные резервы	Поддержка ликвидности на минимально заданном уровне	Нормативы обязательных резервов	Положение „Про порядок формирования обязательных резервов для банков Украины”: Постановление Правления НБУ от 16.03.06 г. № 91, с изменениями
Коэффициенты ликвидности	Контроль за ликвидностью банков и поддержка необходимого уровня ликвидности банковской системы в целом	Норматив мгновенной ликвидности (Н4); норматив текущей ликвидности (Н5); норматив краткосрочной ликвидности (Н6).	Инструкция „Про порядок регулирования деятельности банков в Украине”: Постановление Правления НБУ от 28.08.2001 г. № 368, с изменениями от 17.12.2007
Кредиты рефинансирования	Поддержка ликвидности банков в случае возникновения неожиданного и временного ее дефицита в связи с незапланированным оттоком ресурсов	Кредиты овернайт (линия рефинансирования); кредиты рефинансирования (на основе тендера); стабилизационный кредит; операции своп, операции прямого репо; кредиты рефинансирования под залог имущественных прав на банковский вклад	Положение „Про порядок рефинансирования банков под залог имущественных прав на средства банковского вклада, размещенного в Национальном банке Украине”: Постановление Правления НБУ от 29.05.2006 г. № 195, с изменениями. Положение „Про регулирование Национальным банком Украины ликвидности банков Украины”: Постановление Правления НБУ от 26.09.2006г. № 378, с изменениями

продовження табл. 1

1	2	3	4
Мобилизационные инструменты	Абсорбация избыточной ликвидности	Операции обратного репо; операции с депозитными сертификатами	Положение „Про регулирование Национальным банком Украины ликвидности банков Украины”: Постановление Правления НБУ от 26.09.2006 г. № 378, с изменениями

торый возникает из-за несоответствия совокупного спроса и совокупного предложения, который свидетельствует о наличии структурного дефицита или профицита ликвидности в банковской системе. Соответственно ситуации с ликвидностью центральный банк проводит операции поглощения (стерилизации) ликвидности — для устранения излишка ликвидности, или операции поддержки ликвидности банков — для покрытия ее дефицита. В первом случае Центральный банк выступает чистым дебитором, во втором — чистым кредитором.

Мобилизация излишней ликвидности банков проводится с использованием депозитных сертификатов Национального банку Украины. В условиях значительных колебаний ликвидности банковской системы НБУ в 2007 году провел операции рефинансирования банков на сумму 2 523,7 млн. грн., в 2008 г — на 169 500 млн. грн., а также мобилизационных операций — соответственно на общую сумму 109 773, 5 и 57 200 млн. грн. С января по 5 марта 2009 года объем операций по рефинансированию банков составил 12,9 млрд. грн. (из них: 9 млрд. 982,9 млн. грн. — кредиты овернайт, 1 млрд. 560 млн. грн. — операции прямого РЕПО с государственными облигациями Украины, 1 млрд. 104,1 млн. грн. — операции своп, 252,9 млн. грн. — кредиты, предоставленные на тендерах по поддержке ликвидности банков).

Оперативно и гибко реагируя на изменение ситуации на денежно-кредитном рынке, Национальный банк Украины изменил свою позицию из чистого дебитора (в 2007 году НБУ проводил операции преимущественно по изъятию избыточной ликвидности) на чистого кредитора в 2008 году (рис 1).

В условиях активной поддержки ликвидности банковской системы центральным банком важным инструментом регулирования денежно-кредитного рынка становится процентная полити-

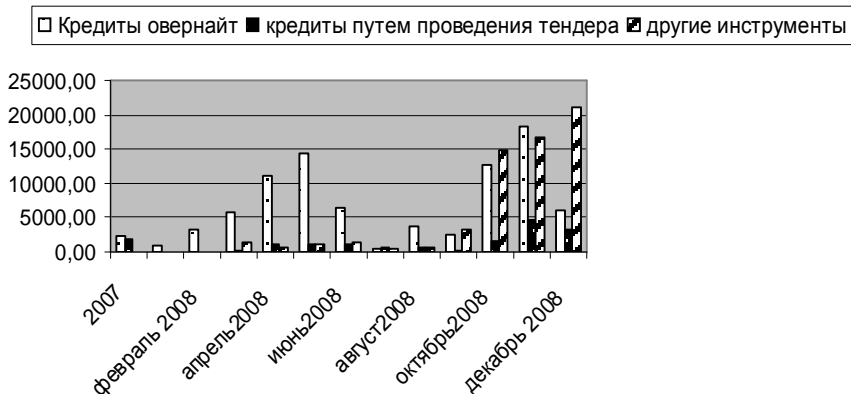

Рис 1. Динамика объемов операций рефинансирования за 2008 г.

ка. В 2008 году Национальный банк дважды повышал учетную ставку (с 1 января 2008 года — до 10 %, с 30 апреля — до 12 % годовых). Кроме того, постепенно повышалась стоимость поддержки ликвидности банков посредством операций рефинансирования (средневзвешенная ставка по всем операциям рефинансирования выросла с 9,2 % в 2007 году до 15,3 % в 2008 году); активно использовались ставки по депозитным операциям, которые колебались в пределах 0,1 — 10 % в зависимости от срока привлечения средств и ситуации на денежно-кредитном рынке. Средневзвешенная процентная ставка по операциям рефинансирования за январь-март составляла 14,7 % годовых, в т. ч. по кредитам овернайт — 14,8 %, по операциям прямого РЕПО с государственными облигациями Украины — 14,5 %, по операциями своп — 14,5 %, по кредитам, предоставленным на тендерах по поддержке ликвидности банков — 15,2 % (рис. 2).

Такая политика была направлена на повышение привлекательности операций в национальной валюте и стимулирования сберегательной активности субъектов рынка, усиления роли внутреннего рынка в ресурсной базе банков и отвлечения на этой основе средств населения от потребительского рынка, уменьшения зависимости банков от внешних заимствований, снижение рисков финансовой устойчивости банковской системы, ослабления инфляционных процессов в стране.

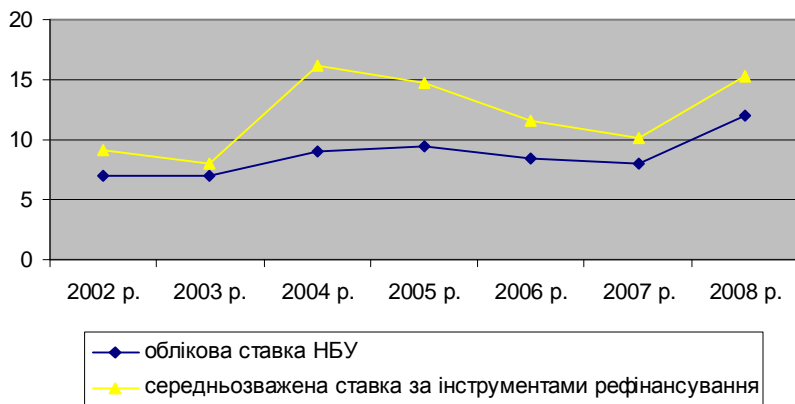

Рис. 2. Динамика учетной ставки НБУ и средневзвешенной ставки по инструментам рефинансирования

С октября 2008 года на денежно-кредитном рынке наблюдается напряжение относительно ликвидности банковской системы, обусловленное влиянием мирового финансового кризиса и последствиями недобросовестной конкуренции — искусственно спровоцированного усиления недоверия к финансовому состоянию некоторых банков. Для стабилизации Национальный банк Украины ввел дополнительные мероприятия касательно деятельности банков, отображенные в постановлении Правления НБУ от 11.10.2008 года № 319, постановлении Правления НБУ от 04.12.2009 года № 413. Основные из них были направлены на расширение возможностей банков относительно поддержки ликвидности посредством механизмов рефинансирования; недопущения оттока средств клиентов из банковской системы; бесперебойное совершение платежей; временное лимитирование отклонений между курсами покупки и продажи наличной иностранной валюты; смягчения условий формирования обязательных резервных требований; ограничение спроса банковских учреждений на иностранную валюту; ограничение объемов кредитования в иностранной валюте заемщиков, которые не имеют источников валютной выручки.

Литература

1. Инструкция “Про порядок регулювання діяльності банків України”: Постанова Правління НБУ от 28.08.2001 г. № 368, з змінами от 17.12.2007 г.
2. Положення “Про регулювання НБУ ліквідності банків України” Постанова Правління НБУ от 26.09.06 г. № 378, з змінами.
3. Официальный сайт Национального банка Украины // www.bank.gov.ua.
4. Ліквідність банківської системи України: науко-аналітичні матеріали // В. І. Мищенко, А. В. Сомик і др. — Вип. 12. — К: НБУ; Центр наукових досліджень.

Резюме

В статті розглядається роль Національного банку України як регулятора банківської системи, зокрема аспект ліквідності банківської системи та інструменти, якими оперує НБУ для підтримання ліквідності на певному рівні.

Рецензент канд. економ. наук, доцент Н. Ю. Няньчук

УДК 321:001

Н. І. Піскарьова

**УКРАЇНЬСЬКА ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ: ЗАГАЛЬНІ РИСИ
ТА ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ**

Становлення сучасної української політичної опозиції почалося з “горбачовської перебудови”, яка вперше за довгі десятиліття реабілітувала поняття “опозиція”, а також зробила можливою саму її появу як реального суб’єкту політичного процесу. Тому розгляд етапів цього процесу, важливих об’єктивних і суб’єктивних передумов становлення сучасної української політичної опозиції, а також її специфічних особливостей, обумовлених не тільки перехідним станом українського соціуму, але й його глибинними політико-культурними й соціально-психологічними факторами, є, безумовно, актуальним.

Крім того, при аналізі процесів становлення політичної опозиції в сучасній Україні важливо враховувати трансформаційний характер українського соціуму, а, отже, і неминучу в цьому випадку перехідність його соціальних інститутів (так само, як і реалізованих ними соціальних практик, які є формами вираження сутності цих інститутів). Масштабна й вкрай хвороблива по своїх наслідках соціальна (у тому числі економічна, політична й соціокультурна) трансформація впливає на характер нових соціальних інститутів і нових соціальних практик. Зокрема, при аналізі стану й перспектив української політичної опозиції важливо враховувати кілька ключових проблем, обумовлених саме впливом трансформаційних процесів. По-перше, це реальний стан соціально-групової структури українського соціуму, політичної, ідеологічної, соціокультурної самоідентифікації його груп; по-друге, це тип соціальної структури суспільства; по-третє, це нерівномірність розгортання процесів соціальної трансформації українського соціуму, обумовлена розходженням в рівні соціально-економічного розвитку його регіонів, а також демографічними, етнічними, конфесіональними, культурними факторами; по-четверте, це характерний для соціумів, які трансформуються, ціннісний розкол між елітними й масовими групами; по-п’яте,

це збереження в політичній культурі суспільства багатьох елементів так званого “провінціалістського” менталітету; по-шосте, це вибір політичними опонентами характерної для традиційного суспільства гегемоністської моделі поведінки й необхідність поступового переходу від неї до статусної моделі, орієнтованої на баланс сил соціальних і політичних акторів. Такій моделі поведінки властиві ірраціональність й орієнтація на особисті інтереси еліти; режимні конфлікти й тенденція до швидкого переходу до національно-визвольних конфліктів; автоматичний вибір сторонами стратегії “гри з нульовою сумою”. Всі ці проблеми, так само як й те, наскільки успішно вони мають вирішуватися в ході трансформаційних процесів, необхідно приймати до уваги при аналізі української політичної опозиції.

Основною характеристикою сучасної української політичної опозиції є невизначеність (розмитість) самого цього терміна в контексті українського політичного процесу. Дійсно, існування політичної опозиції припускає наявність якоїсь “партії влади” (правлячої партії або партійної коаліції, яким на даний момент належать реальні важелі влади й управління).

Поняття “партія влади” широко використовується в українському політичному дискурсі, причому найчастіше в досить негативному аспекті. Деякі вчені, аналізуючи участь “партій влади” у парламентських виборах, вважають, що в українських умовах “партія влади” марна й навіть небажана [1, с. 73]. Тобто, переконливого пояснення причин створення “партій влади” дотепер немає. Більше того, відсутнє загальновизнане визначення самого поняття. У цілому ж у сучасній літературі зустрічаються два основних підходи до визначення терміну “партія влади”. У широкому змісті під ним розуміється політична еліта в цілому, у більше вузькому — певна партійно-політична група, що протистоїть на виборчому полі іншим партіям, які представляють інші, відмінні від владної еліти, сегменти суспільства. Відповідно, більш вузьке трактування представляється й більш точним. Як відзначають Г. Голосов та А. Ліхтенштейн, широке розуміння виділяє еліту як актора, який реалізує свою стратегію шляхом утворення “партії влади”, але залишає без відповіді питання про характер цієї стратегії. Однак важливо саме те, що “партія влади” — це організація партійного або квазіпартійного типу, яка створюється елітою для участі у виборах [2, с. 6].

У країнах з більш стійкою демократичною традицією прийнято говорити не “партія влади”, а “правляча партія”, тобто та партія, яка на даний момент представлена у владних структурах, куди вона прийшла після виборів. А саме поняття “партія влади” не є академічним поняттям, його не має в жодному зі словників. Воно характерно винятково для країн з незрілою політичною системою, коли не суспільство формує владу, а влада намагається сформуванати під себе суспільство. Тоді й з’являються подібні штучні конструкції, єдина мета яких — створити видимість легітимності діючому уряду, чи правлячої еліти. Природно, що саме поняття тлумачать по-різному. Публіцисти схильні відносити до “партії влади” усіх, хто формально включений у будь-яку структуру владних установ незалежно від того, яку політику та проводить. При такому підході в “партії влади” виявляються навіть ті групи еліти, які дотримуються курсу, що принципово розходиться з політикою президента й уряду. Продуктивнішою інша інтерпретація, яка розглядає як критерій приналежності не стільки відправлення владних функцій, скільки суб’єктивну роль їх носіїв [3].

Невід’ємний елемент “партії влади” — її “народ” — чиновництво, що заповнює всі структури [4, с. 49-53]. До них приймає також широка мережа організацій і фондів, що виконують організаційні, консультативні, науково-дослідні й інші важливі функції.

При цьому можна констатувати відсутність в Україні “нормального” політичного ринку, відмітною ознакою якого саме і є конкуренція між “партією влади”, що реалізує певний політичний курс, і організаціями, що опонують їй. Сучасна конституційна конструкція не дозволяє сформуванати відповідальний уряд, який відповідав би перед суспільством за проведення певного політичного курсу, так само як й однозначно відповістити на запитання, які політичні сили в цей момент перебувають в опозиції. Якщо результати парламентських виборів практично не впливають на персональний і партійний склад уряду, а, отже, на реальну політику виконавчої влади, то тим самим значною мірою девальвується цінність самих виборів і партій, які беруть в них участь. Але справа не тільки в конституційних особливостях української політичної системи. Не менш важливими є й інші фактори. І головний з них — сам стан українського

соціуму, досить далекий поки від того, щоб “продуцирувати” конкурентноздатних політичних суб’єктів, у тому числі й політичну опозицію. Нормальний політичний ринок можливий лише при наявності в суспільстві зрілої соціально-групової структури, елементи якої (“класи для себе”) володіють не тільки виразним розумінням своїх інтересів і цілей і готовністю діяти відповідно до них, але й здатністю домагатися їх урахування й реалізації за допомогою певних політичних сил. Крім того, у суспільстві повинен скластися базовий ціннісний консенсус, на основі якого тільки й можлива політико-ідеологічна ідентифікація, а, отже, і нормальне суперництво різних політичних сил, кожна з яких, відстоюючи власну альтернативу, не ставить при цьому під сумнів основні принципи самого суспільного устрою країни [5, с. 220-225].

На жаль, жодна із цих умов у сучасній Україні поки не сформувалася. Колишня політична система, яка не впоралася з виниклими проблемами і стала фактично “банкрутом”, залишила після себе важку спадщину. Країна, що ще донедавна була монолітною за своєю соціально-груповою структурою, раптом виявилася в стані повної дезорієнтації, при відсутності скільки-небудь зрозумілих і прийнятних для більшості людей нових правил поведінки.

Ще одним істотним питанням є специфіка українського політичного спектра, його розподілу на “лівих”, “центристів” й “правих”; “лібералів”, “соціалістів” й “консерваторів”. Застосовність такого розподілу в політичному житті сучасної України викликає більші сумніви. Настільки ж проблематичним виглядає й розподіл “правих” на “лібералів” й “консерваторів”. Ці політичні напрямки перебувають на стадії становлення і, що може бути ще важливіше, — самовизначення, самоідентифікації, з’ясування власних політичних інтересів і потреб.

Подібна суперечливість властива не тільки масовим верствам населення, але й представникам самої політичної еліти. Така різноголосиця визначень свідчить як про слабку пропрацьованість програмних документів практично всіх партій (відомо, що програми багатьох партій були написані тими самими авторами), так і про реальні труднощі в пошуку своєї партійної ідентичності для багатьох депутатів. Це дезорієнтує не тільки виборців, але й самого політика. Для багатьох політиків навіть сьогодні існує

проблема прояснення їх особистих цілей, політичних поглядів і стратегічних завдань, впоратися з якими вони не можуть не тому, що нездатні, а тому, що вони беруться за завдання, які повинні бути вирішені на рівні партійної машини, її ідеологічних підрозділів. Неясність цілей помножена на нестійкість політичної ситуації приводить до неадекватності в сприйнятті своєї політичної ролі і, як слідство, до її неадекватного виконання.

Все це свідчить, що реальний стан українського соціуму сьогодні не дозволяє говорити не тільки про сформовану соціально-групову структуру суспільства, але й про ціннісний консенсус, на основі якого й можлива ідейно-політична диференціація. Подібна ситуація багато в чому є закономірним слідством еволюції соціально-групової структури українського суспільства, що перебуває поки на стадії свого становлення. Її основні елементи (великі соціально-економічні групи, класи) ще не знайшли своєї соціально-групової ідентичності, а тому об'єктивно нездатні до раціональної політико-ідеологічної самоідентифікації, до прагматичного й відповідального політичного вибору.

Аналізуючи український політичний процес, можна виділити фактори, які гальмують цей процес і тим самим перешкоджають становленню в Україні “партії влади” і відповідальної політичної опозиції. Насамперед, відзначимо вкрай несприятливий вплив соціально-економічних факторів на перспективи соціально-групової стратифікації українського суспільства. В результаті радикальних економічних реформ в країні склалася соціальна структура, досить далека від стандартів розвинених країн і від тих обіцянок, які реформатори давали своїм співгромадянам. Замість численного середнього класу як основної соціальної групи при порівняно невеликій верстві заможних і бідних у сучасній Україні сьогодні в абсолютній чисельній більшості виявилися бідні й найбідніші верстви населення. Можна сказати, що в країні серед населення йде процес соціальної масовізації за радянським зразком — усереднення політичних поглядів, оцінок, культурних й інформаційних запитів.

Що стосується масового середнього класу, який становить соціальну базу основних політичних сил у розвинених країнах й який забезпечує їх політичну стабільність, то він внаслідок своєї нечисленності, слабкої організованості, відсутності в нього серйозних фінансових й адміністративних ресурсів не в змозі

визначати політичний клімат у суспільстві й скільки-небудь серйозно впливати на політичні пріоритети влади [6, с. 23-33].

Подібна “аморфна” соціально-групова структура українського суспільства багато в чому визначає не тільки рівень політичного впливу кожного з її елементів, але й характер їх взаємин один з одним, а також з органами державної влади різних рівнів. Більшість соціально-економічних груп українського суспільства перебувають лише на початковій стадії усвідомлення своїх інтересів і поки явно не готові до солідарних дій, які були б спрямовані на їх представництво й реалізацію. Переконливим підтвердженням подібної констатації є такі обставини. По-перше, це переважно характер “настрою” при вираженні невдоволення існуючим положенням справ у суспільстві в цілому й своїм власним (“груповим”) положенням, зокрема. По-друге, це крайня невизначеність політико-ідеологічної самоідентифікації більшості масових груп населення, що робить досить проблематичною саму можливість раціонального політичного вибору. Сам факт того, що різні масові групи населення не задоволені своїм становищем і намагаються якимось чином його виправити, є свідцтвом пробудження їхньої самосвідомості. Однак поки це, скоріше, емоційне неприйняття сформованого соціального порядку, ніж раціональне протиставлення йому якоїсь осмисленої альтернативи.

У цьому зв'язку вчені не випадково порушують питання про те, наскільки взагалі правомірно в ситуації, коли рядовий громадянин не здатний співвідносити зміст тих або інших абстрактних цінностей з недоступної його розумінню соціально-політичною реальністю, ставити перед ним питання про раціональний (ціннісний) політичний вибір. Адже без наявності того або іншого ступеня кореляції між ціннісною свідомістю й політичним вибором взагалі важко говорити про яких-небудь ідейно-політичні орієнтації.

Відсутність в українському суспільстві базового ціннісного (соціетального) консенсусу не означає, що в людей взагалі немає єдності в розумінні змісту процесів, що відбуваються, і представлень про те, яким вони хотіли б бачити своє суспільство, які цінності й механізми повинні бути покладені в його основу. Зокрема, домінуючим політичним пріоритетом, що не вписується в рамки яких-небудь альтернативних ідеологічних парадигм, є вимога подолання анархії й відновлення порядку в суспільстві. Однак, варто враховувати, що пріоритет порядку є чинником, що гальмує ідейно-політичну ди-

ференціацію українського суспільства (у той час як базовий ціннісний консенсус у розвинених країнах, навпроти, її стимулює, заохочує вибір виборця між альтернативними політичними курсами, пропонованими йому різними партіями).

Іншим важливим складовим цього негативного політичного консенсусу є прихильність державному патерналізму; позитивне відношення до свободи слова, інформації, законності, справедливості; явна недовіра до еліти, навіть відчуженість від неї; необхідність рішучої боротьби із кримінальним “свавіллям”, зі злодійством і корупцією; неприйняття насильницьких методів політичної боротьби; орієнтація на “сильну” дієздатну владу, здатну забезпечити громадянам гарантії їх прав (у першу чергу — соціально-економічних) і свобод. Тобто, поле можливої ціннісної згоди в Україні досить велике. Проблема в тому, що між масовими й елітними верствами українського суспільства зберігається глибокий розкол, який не дозволяє тим й іншим силам дійти необхідної, для вибудовування системи цивілізованих взаємин, згоди навіть по ключових питаннях соціально-економічного й соціально-політичного розвитку країни.

В таких умовах політичні інститути (неважливо, чи йде мова про чергову “партію влади” або про політичну опозицію), створовані елітою для обслуговування суто своїх корпоративних інтересів, нерідко до того ж формовані всупереч вітчизняній традиції, не випадково сприймаються рядовими громадянами як щось далеке (“чужорідне”) їм і тому викликають майже інстинктивну недовіру. Можна з великою впевненістю стверджувати, що без подолання цього відчуження між елітою й масовими верствами суспільства політична опозиція (також, як й “партія влади”) залишаться в Україні лише корпоративними утвореннями без скільки-небудь стійкої соціальної бази; політичними структурами, що відображають інтереси не стільки масових груп і верств суспільства, скільки інтереси різних сегментів і груп (а точніше — “угруповань”, корпорацій, кланів, “родин” і т. п.) самої еліти. У подібних ситуаціях саме від еліти багато в чому залежить якість цих інститутів і перспективи вкорінення таких зразків соціальної поведінки, які здатні забезпечити стратегічну стабільність усього суспільного організму — стабільність, в основі якої повинен бути справжній “суспільний договір” між владою й громадянами.

Українська політична еліта, незважаючи на вербальну прихильність більшості її представників цінностям демократії й ринкової економіки, на поведінковому рівні найчастіше реалізує прямо протилежні зразки. Основними рисами сучасних представників політичної еліти є ідейна нетерпимість, самозамилування, безпринципність, корумпованість, цинізм, некомпетентність, зловживання владою, відірваність від мас. При очевидному дефіциті контролю з боку громадського суспільства й представницьких органів за діяльністю виконавчої влади політична еліта фактично стала повновладним власником в країні.

Не менш руйнівний вплив на суспільство здійснює і демонстративна зневага українською елітою моральними нормами поведінки. Звільнившись від твердих соціальних імперативів недавнього минулого, представники нової еліти почали реалізовувати власні потреби й інстинкти, слідством чого стали широко поширюватися в їх середовищі аморалізм і правовий нігілізм.

Характеристика сучасної української політичної еліти дає можливість говорити про вагомий деформуючий вплив на характер нових політичних інститутів і політичної системи в цілому. В результаті політичної трансформації в Україні виникла система влади, яка формально відповідає критеріям електоральної демократії, але фактично не підконтрольна суспільству.

З урахуванням цих обставин взаємини української політичної опозиції й “партії влади” (так само як і статус тієї й іншої) бачаться інакше, ніж вони подаються й активно нав’язуються суспільству засобами масової інформації.

Головна відмінність України в тому, що введення нових політичних інститутів (у тому числі інституту політичної опозиції) здійснюється переважно “зверху”, у руслі “нав’язаного переходу”, а не внаслідок повноцінної угоди основних політичних сил, що опираються на міцну соціальну базу. Саме відсутність такої бази робило (і робить) українську політичну опозицію (як, втім, і конфронтуючу їй “партію влади”) значною мірою “верхівковим”, якщо не сказати “віртуальним” — з погляду звичайного громадянина — явищем. Яскравим прикладом подібної “незалежності” політичної еліти від своїх громадян може слугувати байдужість до негативних оцінок своїх дій у суспільній думці своєї країни. Тобто, українська еліта (неважливо, чи належить вона в цей момент до “партії влади” або відносить себе

до “непримиренної опозиції”) може дозволити повне ігнорування суспільної думки, тому що остання або загалом відсутня, або не відіграє скільки-небудь істотної ролі в мобілізації реальної політичної активності населення.

Таким чином, саме ці обставини — нерозвиненість громадського суспільства, відчуження основної маси населення від політичної й суспільної участі, відсутність у політичних сил скільки-небудь стійкої соціальної бази, наявність в більшості українців невизначеності у розумінні не тільки віддалених, але й найближчих перспектив розвитку країни — саме й визначають якість і характер виниклих у пострадянської України політичних інститутів.

Література

1. Золотухін Г. Влада — опозиція: боротьба проти себе? // Віче. — 2003. — № 10. — С. 71-74.
2. Голосов Г. В., Лихтенштейн А. В. “Партии власти” и российский институциональный дизайн: теоретический анализ // Политические исследования. — 2001. — № 1. — С. 6-14.
3. Рябов С. Опозиція як джерело альтернативної політики // Вибори та демократія. — К., 2005. — № 4. — С. 8-19.
4. Телешун С., Рейтерович І. “Нове бачення” “нової опозиції”? // Національний інтерес. — 2005. — № 3. — С. 49-53.
5. Тихоміров С. Влада й опозиція: припустимі межі політичної активності в контексті модернізаційного процесу // Політологічний вісник. — К., 2005. — Вип. 20. — С. 220-225.
6. Петухов В. В. Политические ценности и поведение среднего класса // Социологические исследования. — 2000. — № 3. — С. 23-33.

Резюме

В статье анализируется процесс становления политической оппозиции независимой Украины, с учетом особенностей становления политической оппозиции как политического института.

Рецензент канд. полит. наук, доцент С. И. Ростецкая

МИРОВОЙ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КРИЗИС КАК ИНДИКАТОР СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ И ВНУТРЕННЕПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ УКРАИНЫ

Мировой финансово-экономический кризис, реальность которого в Украине настойчиво отрицалась правительством до осени 2008 года, застал врасплох как правящие круги страны, так и население, убаюканное благими посланиями и обещанием скорого украинского прорыва. Увы! Кризис со всей очевидностью и беспощадностью обнажил несовершенство социально-экономического основания страны и несостоятельность её политической модели. Прежде всего, это относится к государству, неэффективность которого в решении как стратегических, так и текущих задач стала особенно очевидна именно в период кризиса.

С момента возникновения государство представляло собой некоммерческий институт, целью которого являлось не получение прибыли, а создание общественных благ коллективного пользования, таких, как защита от внешней угрозы, поддержание правопорядка и отправление правосудия. К сожалению, приходится констатировать: в Украине не созданы современные вооруженные силы, способные в случае реальной внешней угрозы противостоять ей, системы правопорядка и правосудия тотально коррумпированы, а, следовательно, государство лишь формально отвечает своему назначению, ибо не в состоянии эффективно обеспечить безопасность своих граждан.

Наряду с традиционными направлениями деятельности государства, в прошлом столетии начал активно развиваться широкий спектр его новых функций, как-то социальное обеспечение, здравоохранение, образование и т. п. К тому же на протяжении IX-XX столетий неоднократно менялся механизм взаимодействия государства со свободной стихией рынка. Современное государство находится не за пределами рынка, не над ним, оно органично встроено в него, при этом границы хозяйственной деятельности государства постоянно меняются в зависимости от уровня научно-технического развития, от технологического способа производства.

Важнейшим общественным ресурсом постиндустриального общества стал человеческий капитал, что обусловило разработ-

ку в ведущих странах мирового сообщества государственной стратегии в области его формирования. Эта стратегия представляет собой комплекс мер (экономических, законодательных, административных и пр.), охватывающих такие сферы как образование, охрана здоровья, создания рабочих мест, страхование безработицы, жилищное строительство и пр. На протяжении второй половины XX столетия расходы на развитие человеческих ресурсов постоянно росли во всех ведущих странах Запада. Например, в США в общей сумме расходов федерального бюджета соответствующие расходы составляли в 1990 году 49,4 %, а в 2000 году уже 62 % [11, с. 133-134]. В 2005 году прямые выплаты гражданам из федерального бюджета США составили 1 468 млрд. долларов [13, с. 54, 57]. Такая же политика проводится и в других странах “золотого миллиарда”.

Становление независимой Украины происходило в период расширения и усложнения функций современного государства, и молодой державе пришлось

решать комплекс сложных проблем (экономических, социальных, политических и др.) в период её вхождения в мировое сообщество в качестве самостоятельного субъекта. Их решение требовало политической воли, ответственной власти, консолидации общества вокруг базовых ценностей, продуманной стратегии развития. Этих условий и стране не оказалось. Социум сплотился в порыве отрицания социалистического прошлого, но раскололся на этапе созидания капиталистического будущего. И немудрено. Разгосударствление собственности в Украине приняло характер её хищнического разграбления, результатом чего стало обогащение горстки внутренних конкистадоров и обнищание основной массы населения. Социальное поле оказалось разрушенным, страна — отброшенной на десятилетия назад. Украина, 17 лет назад получившая в наследство развитые промышленность и сельское хозяйство, обладающая запасами природных ресурсов и выгодным географическим положением, населённая народом, умеющим работать и созидать, заняла аутсайдерские позиции в мировой табели о рангах. Так, согласно оценке Всемирного мирового форума, в 2000 году Украина занимала 85 место из 117 стран в рейтинге конкурентоспособности [4, с. 15-17]. Ещё более неутешительно выглядит наша страна в международных рейтингах экономической свободы: занимая в 1995 году

123 место среди 123 стран, за последующие 10 лет, к 2005 году Украина поднялась на 112 место среди 141 страны, но в течение 2006 года потеряла 25 позиций, заняв по оценке The Cato Institute (США) и The Fraser Institute (Канада) 135 место среди 157 стран (в 2006 году 110 позиция среди 156 стран) [4].

Кроме того, за всё время независимости Украина так и не смогла выйти из категории стран “преимущественно несвободные”, она закрепилась на последнем месте в этой группе, насчитывающей 52 страны. Столь же неутешительно в мировых рейтингах выглядит Украина и по другим показателям [4].

Результаты исследования “Оценка социально-экономических результатов и потенциала Украины”, проведенного в 2008 году специалистами Министерств экономики и финансов в сотрудничестве с Международным центром перспективных исследований и посольством Канады в Украине, свидетельствуют, что качество жизни у нас — одно из самых низких среди всех европейских и постсоветских стран. Так, Украина в международном рейтинге по качеству жизни заняла 57-е место из 63. Согласно выводам этого исследования, в Украине демографическая ситуация, состояние экономического и социального благополучия являются угрожающими [1].

Важнейшем условием устойчивого экономического и социального благополучия страны в современном мире является активизация человеческого капитала, воплощенного в достижениях образования, науки, прогрессивных технологиях, ведущих к утверждению новой модели экономики — экономики знаний и информационного общества. И в этом отношении рейтинг Украины в мире настолько неудовлетворителен, что ставит под сомнение её будущность как развитой державы. Сложившаяся ситуация — результат неудовлетворительного положения в сфере интеллектуального труда за все годы независимости. Отток научных кадров, сокращение объёмов финансирования, падение престижа научного труда в общественном сознании, ухудшение материально-технического обеспечения исследований, отсутствие возможностей для внедрения их и практику — далеко не полный перечень проблем в этой области. Неудивительно, что резко сократились все основные параметры инновационной экономики (численность исследователей на 1000 населения, объёмы реализации инновационной продукции, число инновационных предприятий, доля высокотехнологичной продукции в экспорте

[3, с. 42, 44]. В 1990 году в Украине было сосредоточено 6,5 % мирового научно-технического потенциала при численности населения 0,1 % в мировом исчислении. Из каждой 1000 занятых 11 человек работало в научно-технической сфере. В 2006 году такое соотношение составляло 5 человек на 1000 занятых. Анализ статистических данных также показывает: за годы независимости численность исполнителей научных и научно-технических работ сократилась с 315 т. в 1990 году до 105 т. в 2005, т. е. почти втрое. По данным Мирового банка, 85 % мировых инвестиций в науку осуществляют страны “золотого миллиарда”, 11 % Индия, Китай, Бразилия, развитые страны Восточной Азии, и только 4 % — остальные страны, в том числе и Украина. Статья 34 Закона Украины “О научной и научно-технической деятельности” предусматривает бюджетное финансирование этой отрасли в размере 1,7 % от объёма ВВП. Но за 2000-2005 годы финансирование науки колебалось в границах 0,41-0,48 % ВВП. Определённого законом показателя не достигал даже суммарный объём финансирования из всех источников.

Украина утрачивает статус научной державы, и в то же время научные разработки не находят применения в производстве. По данным Счетной палаты Украины, в системе Национальной академии наук использовано только 6 процентов, а в отраслевых академиях от 1 до 2-х процентов научных открытий. Складывается парадоксальная ситуация: с одной стороны, наука всё ещё обладает большим потенциалом (в соответствии с интегральными показателями способности к инновациям Украина занимает 28 место из 115 стран), а с другой стороны, этот потенциал не используется. Основу национальной экономики составляют сырьевые и низко технологичные отрасли. Научные исследования и научно-технические разработки не влияют на рост ВВП, наукоёмкая составляющая которого не превышает 1,3 %. Из каждой тысячи открытий, которые регистрируются в Украине, только 6 находят производителя, которые доводят их до стадии внедрения [7, с. 49].

Сменявшие друг друга правительства не уставали декларировать необходимость структурных реформ в экономике, создания инновационных предприятий, энерго- и ресурсосберегающего производства, однако правительственная чехарда, политическая нестабильность, отсутствие решимости в принятии необхо-

димых, но непопулярных мер, заигрывание с избирателями, популизм откладывали их осуществление. Более того, частая смена у власти конкурирующих групп привела к появлению “политических циклов” в экономике.

Стихийно встраиваясь в мировую экономику ссудного процента в качестве самостоятельного игрока, Украина попала в двойную зависимость: от постоянно дорожающих российских энергоносителей и от внешних, главным образом, западных, рынков сбыта своего экспорта, главной статьёй которого является продукция чёрной металлургии. За 9 докризисных месяцев на неё пришлось 42,2 % украинского экспорта. Нет более в мире ни одной страны, где черная металлургия даёт такой процент экспорта, где больше двух третей произведенной стали отправляется на зарубежные рынки. Именно этот “чугунный” характер украинской экономики обусловил глубину её падения, ибо во время кризисов сворачивается осуществление инвестиционных проектов, реализация которых требует большого количества металла. По данным Госкомстата, спад промышленного производства за январь 2009 года достиг 34,1 %, что, по словам руководителя группы советников главы Национального банка В. Литвицкого, составляет исторический максимум за период с 1945 года! [12]. До этого максимальный спад был зафиксирован в январе 1994 года (32,7 %), но теперь даже этот антирекорд экономики 90-х побит.

Кризис показал наивность почти сакральной веры экономической и политической элит страны в бесконечность прогресса саморегулирующейся рыночной экономики, обнажил пагубность агрессивного потребительства, долларизации внутренних расчётов. Вписавшись в мировую финансовую систему — увы! — в качестве очередной жертвы её кредитной экспансии, до поры до времени не отдавая себе отчёта о своём действительном месте в империи мирового ростовщичества, Украина, вся её экономическая система, весь корпоративный, банковский бизнес, её население включились в погоню за прибылью, за потребительскими благами, используя при этом не свои, но заёмные ресурсы. На 1 октября 2008 года население набрало 26 млрд. 824 млн. валютных кредитов, при этом за 9 месяцев прошлого года сумма увеличилась более чем на треть. Страна была охвачена всеобъемлющей “наркотической” гонкой, “всеобщий ажиотаж охватил всех, и все были довольны. Населе-

ние могло улучшать свой жизненный уровень независимо от заработанных доходов. Банки могли бесконечно зарабатывать деньги, политический истеблишмент — раздавать деньги через бюджет” [3]. Безжалостно разрушив эту идиллию, кризис развенчал также миф об украинском среднем классе.

На протяжении 90-х годов прошлого века ликвидация социалистической хозяйственной системы и замена её рыночной экономикой сопровождались формированием новой социальной структуры украинского социума. Второе пришествие украинской буржуазии, изменения — количественные и качественные — в составе работников наёмного труда, стремительный рост третичного сектора и занятых в нем, маргинализация значительной части интеллигенции, лишённой возможности заниматься своей профессиональной деятельностью, сопровождались попытками теоретически осмыслить происходящую переструктуризацию украинского социума. Многие публикации были посвящены проблемам формирования среднего класса, при этом подчёркивалась его роль в обеспечении социальной и политической стабильности общества. По обобщённому мнению большинства исследователей, средний класс с экономической точки зрения — это основной налогоплательщик, следовательно, внутренний инвестор, определяющий параметры внутреннего рынка, включая производство. С политической позиции — средний класс определяет электоральные предпочтения, моральные стандарты и ценностные ориентации общества. С социальной позиции — определяет стандарты его, общества, жизни [6, с. 14, 15, 16]. Кроме того, средний класс является основой гражданского общества, гарантом соблюдения демократических прав и свобод граждан, базой вертикальной мобильности — вхождения в высший класс как через включение его представителей в структуры высшей власти, так и через возрастание доходов. По данным социологических опросов, проведенных Центром Разумкова и другими социологическими институтами Украины, начиная с 2000 года, половина украинских граждан идентифицировала себя со средним классом. Кризис развенчивает представления относительно устойчивости этого социального образования, равно как и соответствие его внутренней структуры общепринятым в мире определениям,

В постиндустриальном обществе а качестве признака его, общества, благополучия рассматривается не средний класс вооб-

ще, а так называемый “новый средний класс” — лица, занятые в информационной экономике, включающей и высокотехнологичные отрасли производства, а также работники всех отраслей информационных технологий, связанных с её созданием, переработкой, распространением и применением. Именно эти категории работников выполняют креативно-продуктивные функции, обеспечивают функционирование высокоэффективных современных национальных экономик. В основе относительной устойчивости этих социальных групп — институт профессий, через который воспроизводится человеческий, культурный и социальный капитал. В Украине к этой социальной категории относятся частнопрактикующие адвокаты, учителя частных школ, программисты, инженеры эффективно функционирующих частных и государственных предприятий, некоторая категория университетской профессуры, особенно занятой в сфере бизнес-образования. Однако специфика украинского среднего класса состоит в том, что большую часть его составляли мелкие предприниматели и наёмные работники сервисных отраслей, связанные с инфраструктурой сырьевого бизнеса, включая банковские услуги, с обслуживанием топ- и среднего менеджмента этих отраслей, а также государственные и муниципальные чиновники, чьи официальные и неофициальные доходы связаны с теми же отраслями. Ряды украинского среднего класса пополнялись работниками частной охраны, прислужкой, работниками сервиса, специализирующегося на обслуживании экономической и чиновничьей элит, “офисным планктоном”. По потребительским характеристикам эти группы населения соотносимы со средним классом, однако по функциональным показателям их никак нельзя отнести к креативному ядру социума, они неадекватны развитию общества в направлении постиндустриальной, информационной экономики. К тому же, материальное благосостояние значительной — если не подавляющей — части этой социальной группы было основано на шатком фундаменте валютных кредитов. Ускорение притока импорта способствовало потребительскому буму, связанному с необоснованным ростом доходов и потребительского кредитования, главным образом за счёт бесконтрольных зарубежных займов банков. Вступление Украины в ВТО преждевременно открыло внутренний рынок для экспансии иностранных спекулятивных капиталов и бесконтрольного получения иностран-

ных займов. По расчетам А. Попова, обслуживание долларовых кредитов требует от населения 7-8,5 млрд. долларов в год (расходы на импорт газа в 2008 году составили 9,4 млрд. долларов) [12]. Кризис разрушает этот искусственно поднятый уровень жизни, резко уменьшая численность средних слоёв.

Нынешняя ситуация в стране показывает, что в Украине не создано эффективной государственной службы мониторинга, анализа, экспертизы и прогноза, построенной на планомерном изучении экономической, социальной, культурной и прочих направлений политики.

Слабость украинской государственной власти проявилась также в её неспособности обеспечить благоприятные условия для развития частного капитала. В стране отсутствует эффективный механизм защиты частной собственности от постоянных переделов, от государственной дискриминации, от рейдерства, в том числе чиновничьего и судебного. По оценкам экспертов инвестиционных компаний, в Украине ежегодный объём сегмента слияний и поглощений достигает почти 3-х млрд. долларов. Две трети поглощений носят характер рейдерских захватов. По некоторым данным, в стране действует около 40-50 рейдерских групп, а результативность рейдерских атак достигает почти 90 %. Эпоха массового рейдерства в Украине по сути началась с приходом к власти “оранжевой команды”. По подсчётам экспертов, если до 2004 года попытки захвата предприятий случались 4-5 раз в год, то в 2006 году этот показатель составлял уже 2-3 раза в месяц [10]. Охватывая разные сферы общественной жизни и экономической деятельности, рейдерство приняло системный характер [9]. Всё сказанное ставит под сомнение способность государственной власти, замкнутой на внутренний конфликт, оказывать эффективное воздействие на внутренние процессы в экономике и в обществе.

С огромными потерями (демографическими, экономическими, интеллектуальными и пр.) выходя из кризиса, вызванного крушением СССР и внезапно обретённой независимостью, Украина в конце 90-х достигла определённой социальной и относительной политической стабильности (1996-1999 годы) и вступила в период экономического подъёма (2000-2004 годы). Стабильность, однако, оказалась недолгой, и с 2004 года страна стала сползать в дестабилизацию. Непрочный консенсус экономичес-

ких элит, консолидировавшихся вокруг Л. Кучмы, сменился их острой схваткой во время четвёртых президентских выборов и в последующий период. В условиях незавершенного транзита к парламентско-президентскому правлению политическое противостояние приняло характер “холодной гражданской войны”. За этот период дважды проводились парламентские выборы, у власти сменилось три правительства, четвёртое опирается на ситуативное большинство в Верховной Раде.

К пятым президентским выборам страна подходит в “развинченном” состоянии — экономического спада, девальвации доверия к стране за рубежом, обострения конфликта во власти нескольких группировок за оставшиеся в госсобственности объекты и полномочия государственных органов, утраты властью легитимности в глазах населения. Усиливается противостояние общества и власти, единственным ресурсом которой являются терпение и удивительная приспособляемость населения к любому абсурду, исходящему из властных кабинетов.

Побочным эффектом междоусобицы во власти является процесс разрушения основ украинской государственности. Ситуация, когда правящая политическая сила назначает досрочные местные выборы, затем отменяет, а, не сумев заблокировать их проведение, призывает к их бойкоту и не признаёт их результат, свидетельствует о неспособности правительства осуществлять избирательный процесс в рамках закона, контролировать естественный политический процесс. Противоестественно, но нынешняя Верховная Рада сама дискредитирует идею парламентаризма, отменяя свои, ранее принятые решения (отмена избрания главой Нацбанка В. Стельмаха в 2004 году), а затем это решение заменяя полюбовным соглашением главных актеров политического театра.

Потратив полгода впустую, правительство так и не нашло в себе интеллектуального, дисциплинарного ресурса для разработки приемлемой программы его преодоления, увязанной с крупными инвестиционными проектами, с давно назревшими структурными реформами. Вместо этого оно обратилось к внешним финансовым заимствованиям, самым крупным с 1991 года, чем поставило экономику страны под контроль МВФ. Следующим шагом по добровольному ограничению правительством суверенитета страны стала декларация ЕС-Украина (23 марта 2009 года) об инвести-

циях для модернизации украинской газотранспортной системы, открыто попирающая закон “О трубопроводном транспорте”, принятый Верховной Радой 6 февраля 2007 года.

К 18 годовщине независимого существования Украина подходит с плачевными итогами. Противостояние общества и власти, противостояние одной части общества другой, правовой беспредел властей, правовой нигилизм во всех слоях общества и на всех уровнях власти, социальная и правовая незащищённость социума, непрофессионализм и коррумпированность чиновничества, растущая агрессивность общества, о чём свидетельствует успех на выборах местной власти в Тернопольской области крайне правой националистической партии “Свобода” — далеко не полный перечень безрадостной украинской действительности. По определению Э. Фромма Украина представляет собой деструктивное общество и всё более приобретает черты несостоявшегося государства.

Вскрывая противоречия украинского социума, обнажая его болевые места кризис со всей очевидностью свидетельствует: модель рыночной экономики с присущим ей безудержным потребительством, спекуляцией, обесцениванием денег и пр. негативными моментами не может рассматриваться в качестве основной движущей силы прогресса и уж тем более его цели. Необходима новая парадигма развития, ориентированная на наукоёмкие, высокотехнологичные отрасли экономики, на раскрытие творческих, интеллектуальных задатков народа. Дилемма, поставленная Э. Фроммом в его работе “Иметь или быть” должна быть решена в пользу второго способа человеческого бытия.

Ещё один урок кризиса: роль жертвы непродуктивна, необходима критическая переоценка своего действительного положения как в мировой истории, так и в современном мире. Только в этом случае кризис может стать не началом конца, но началом пути к действительно современному обществу.

Литература

1. Власова Ю. Качество жизни в Украине ниже плинтуса // <http://www.dv/ee/>
2. Геец В. Я бы распорядился прежде всего собственными средствами, а не заёмными, поскольку мы уже являемся жертвой кредитной экспансии // Зеркало недели. — 2009, 7-14 марта.

3. Гончаров Ю., Каскич А. Науковий потенціал як фактор розвитку іноваційно-інвестиційної системи України // Економіка України. — 2007. — № 4.
4. Данилишин Б., Веклич О. Украина в международных рейтингах устойчивого развития // Экономика Украины. — 2008. — № 11.
5. Згуровский М. Україна у глобальних вимірах сталого розвитку // Зеркало недели. — 2006, 20-26 мая.
6. Кивинен. М. Средний класс в России // Мир России. — 2004. — № 4.
7. Окландер М., Яшина О. Маркетингові дослідження перспектив науково-технологічного розвитку України // Економіка України. — 2008. — № 10.
8. Паламорчук Т., Венгер Л. Особливості рейдерства в Україні та політика його подання // Економіка України. — 2008. — № 9.
9. <http://www.kiev.vlasti.net/>.
10. Пасковий В. Рейдерство: реальность мифа // Зеркало недели. — 2006, 23-30 декабря.
11. Политическая система США. Актуальные измерения. — М., 2000. — С. 133-134.
12. Попов А. Гибель за металл. Роль “чугунной экономики”, валютных кредитов и премьер-министра в нынешнем кризисе // 2000. — 2009, 27 февраля.
13. Рогов С. Функции современного государства вызов для России // Современная мысль. — 2005. — С. 54, 57.
14. Шангина Л. Отложенная жизнь или средний класс в украинском исполнении // Центр Разумкова. Національна безпека і оборона. — 2002. — № 10. — С. 45-52.
15. Шангина Л. Середній клас в Україні як суб'єкт громадської активності // Центр Разумкова. Національна безпека і оборона. — 2002. — № 10. — С.37-44.
16. Шкаратан О. И., Инясевский С. А. Новый средний класс на Западе // Общественные науки и современность. — 2007. — № 4.

Резюме

В статті аналізується вплив глобальної фінансово-економічної кризи на економічний, соціальний, політичний стан України,

підкреслюється необхідність структурних перетворень для подальшого успішного розвитку країни.

Рецензент доктор економ. наук, професор С. А. Матвеев.

УДК 328.36

Е. В. Скребец

КРИТЕРИИ СТАБИЛЬНОСТИ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ СИСТЕМ

В процессе модернизации в Украине было осуществлено становление новых государственных институтов, которые преодолели этап оформления основных структур и норм, однако существующая форма государственного правления не позволяет утвердиться им как стабильным константам. В рамках завершения конституционного процесса в Украине активизирован процесс поиска оптимальных моделей организации государственной власти и национальной экономики. Соответственно, проблемы реформирования политических институтов и всей политической системы требуют углубленного исследования, которое является актуальным научно-теоретическим и практическим заданием. Особого внимания заслуживает выявление критериев стабильности отечественной политической системы, предопределяющей дальнейшее демократическое развитие нашего социума. Это обусловлено тем, что реформирование общества и принятие властных решений, не отвечающих параметрам устойчивости, способно привести всю систему в состояние неуправляемости и непредсказуемости. Определение методик нахождения подходов к оценке состояния общества, поиск стабилизационных мер и возможностей поддержания демократического характера политической системы представляются необходимыми для проведения исследований складывающейся политической ситуации в Украине и являются целью настоящей статьи.

Одной из актуальных проблем отечественной политической науки является соответствие направления развития политической системы Украины критериям стабильности. Анализ этого процесса позволит объяснить действия структур власти, а также прогнозировать их дальнейшие шаги. Как показала мировая практика, общественная стабильность достигнута многими государствами, которые, в отличие от Украины, смогли эффективно

совместить традиционные ценности с политической модернизацией и соответствующим типом экономики. В свою очередь экономическая динамика и успешный экономический рост взаимопределяются социальной стабильностью. Характеристики прогрессивного развития украинского общества, следовательно, напрямую зависят от эффективного функционирования национальной политической системы, и детальный его анализ может предоставить возможность поиска альтернативы существующей общественной динамики.

Понятие “стабильности” является достаточно распространенным в западной политологии. Различные трактовки этого понятия содержатся в работах американских ученых Д. Яворски и С. Хантингтона, немецкого политолога Э. Циммермана, шотландского Ф. Били и других. Исследование способов стабилизации современных обществ невозможно без обращения к теории политических систем Д. Истона.

Обязательной характеристикой любой системы является способность вступать в отношения с внешней средой и взаимоотношения с иными системами, а также стремление и способность к самосохранению. Система должна поддерживать внутреннее равновесие между элементами и функциями, иметь возможность его восстанавливать. Анализируя функционирование политической системы и ее структуру, Д. Истон рассматривает функцию адаптации власти к меняющейся ситуации как непрерывный цикл действий и вводит понятия “ввода”, “вывода”, “петли обратной связи” [1].

Самосохранение является фундаментальным свойством политической системы. Функционирование каждой системы, соответственно, направлено на способность требований “входа” решать социально-политические проблемы на “выходе”, обеспечивая достаточный уровень поддержки гражданами существующего политического режима и действенность принятых политических решений. Стабильность функционирования политической системы определяется эффективностью распределения ресурсов (достаточного для производства и воспроизводства жизни и рабочей силы), включая макроэкономическую стабильность, темпы экономического роста и соответствующую экономическую обеспеченность граждан, а также признание обязательного его характера всеми членами общества. Эффективное распределение мате-

риальных и духовных ценностей в обществе должно предотвращать возникновение социальных конфликтов и кризисов, а стабильность существующего строя должна обеспечиваться социальной поддержкой, включающей высокий уровень исполнения законов гражданами, оказание содействия ими представителям властей, добровольность уплаты налогов и сборов.

Функционирование политической системы ориентировано на обеспечение целостности общества, и, напротив, сосредоточение власти только на самовывживании противоречит этим требованиям. Эффективной является политическая система, разрешающая соотношение между требованиями “входа” и решениями “выхода”, в рамках которой политическое управление направлено на ограничение требований населения определенными рамками, чем обеспечивается достаточный уровень поддержки существующего строя. Критерий оптимальности политической системы означает соответствие ее функционирования базовым интересам и ценностям конкретного общества, а реализация основных потребностей большинства населения государства обеспечивает самосохранение политической системы, сохранение его демократического характера.

Составляющей политической стабильности является легитимность власти: граждане как объекты политики должны признавать право управлять, властвовать за действующими политическими институтами, отдельными лицами, реализующими политику.

Исследование критериев стабильности и нестабильности общества развивает российский политолог В. В. Локосов. Согласно его теории любая социальная система имеет по каждому жизненно важному параметру свою энтропическую границу, переход за которую означает гибель рассматриваемой системы как единого целого, и приближение показателей развития основных подсистем к предельно-критическим величинам означает, что общество находится в состоянии кризиса. Исследуя макроэкономические показатели и устойчивость экономического развития, уровень безработицы, реальные доходы населения, соотношение смертности и рождаемости, рост заболеваний населения и экологических проблем, а также девиантных явлений, автор выводит показатели социальных изменений, которые демонстрируют результативность проводимых преобразований. Определение предельно-критической величины, по мнению В. В. Локосова, крайне важно, чтобы цена проводимых реформ, превысив определен-

ные отметки, не стала доминирующим фактором социально-экономических и политических изменений, образовав критическую массу необратимого распада государства и общества [2]. Основы жизнедеятельности украинского общества, согласно этой теории, по большинству важнейших показателей разрушены, и Украина находится очень близко к критическим отметкам, за которыми следует необратимый распад государства.

Условиями сохранения политической системы являются выработка эффективной государственной политики, применение или угроза применения силы, а также культура самого общества. Американский политолог А. Лейпхарт, автор труда “Демократия в многосоставных обществах”, исследовал возможность достигать и поддерживать стабильность демократического правления в полиэтнических, многонациональных обществах при отсутствии социальной однородности и политического согласия (что характерно для современной Украины). При этом политическая нестабильность рассматривается как характерная прежде всего странам, не принадлежащим к миру Запада.

Примером нестабильного типа власти, по мнению Лейпхарта, является континентально-европейский тип, не способный автоматически сохранять демократию, что объясняется глубокими разногласиями между отдельными субкультурами. Автор подчеркивает невозможность стабильной демократии и деятельности представительной власти в странах, населенных различными национальностями, особенно говорящими и читающими на разных языках [3, с. 222]. Поддержание демократического характера политической системы в подобных обществах требует принудительных, силовых мер. Преодоление вышеуказанных препятствий в достижении стабильной демократии многосоставными обществами предлагается “со-общественными средствами” (при которых центробежные тенденции, присущие многосоставному обществу, уравниваются установками на взаимодействие и соответствующим поведением лидеров различных сегментов общества) [3, с. 217].

Устойчивость также является важнейшим свойством политической системы. Эволюционируя и взаимодействуя с иными системами и внешней средой, система должна демонстрировать соответствующую способность. Собственно все функционирование политической системы является поиском путей к динамической

ее устойчивости. Для достижения такого состояния должны выполняться все необходимые системные функции и быть предупреждены дисфункциональные явления. Открытый характер политических систем делает их подверженными воздействиям окружающей среды, а устойчивость обеспечивается сохранением внутреннего равновесия при условии давления внешней среды. Нарушается оно постоянно возникающими кризисами различного масштаба, и отдельные политические институты служат фактором содействия устойчивости всей системы.

Особенно актуальным для современной политической динамики Украины становится исследование возможностей перехода от одного стабильного состояния общества к другому, который не допускает возможности его распада и вероятность достижения критических последствий проводимых в целях развития реформ. Как известно, особое влияние на формирование теории политических систем оказала кибернетика и применяемые в этой науке универсальные методы. Для решения возникающих политических проблем актуально использование теорий и методов, применяемых к автоматическим системам. Например, для оценки динамических свойств политических систем при изменении социально-экономического положения, наличии дестабилизационных тенденций в обществе, возможно применение “правила единичного скачка”. При таком переходе “установившимся” считается режим, при котором ошибка системы, то есть разность между требуемым и фактическим значениями управляемой величины, постоянна во времени [4, с. 60]. Состояние системы определяется прежде всего формой входного воздействия (возмущения). К его характеристике предъявляют два основных условия: во-первых, воздействие должно соответствовать наиболее тяжелому режиму работы системы из возможных при ее функционировании; во-вторых, оно должно быть относительно простым. Удовлетворяет этим условиям единичная ступенчатая функция (единичный скачок) и для оценки динамики систем применяется переходная функция как реакция системы на такое возмущение. Обоснование принятия именно “единичного” скачка заключается в том, что оценка реакции системы на воздействия разной интенсивности практически невозможна. Следовательно, выбор равных начальных условий обязателен, как и использование стандартного возмущающего сигнала.

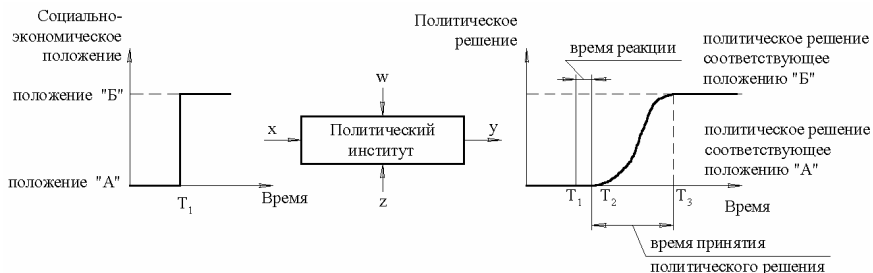

Рис. 1. Процесс перехода из одного устойчивого состояния политической системы в иное

На рисунке 1 устойчивое состояние соответствующей политической подсистемы, соответствующее настоящей социально-экономической ситуации, обозначено символом "А"; положение, соответствующее изменившейся социально-экономической ситуации, "Б". Допустим, что изменение социально-экономического положения происходит мгновенно. При этом политический институт должен обеспечить принятие политического решения с целью приведения его в соответствие с новым социально-экономическим состоянием. Рисунок 1 демонстрирует, как ведут себя политические институты в контексте данного метода.

Политический институт в данном случае выступает органом управления (регулирующим органом), изменение положения (состояния) которого производит воздействие на объект (политическую систему). В качестве единичного сигнала (содержания воздействия) принято изменение социально-экономического положения в обществе, в какой-то момент времени T_1 с положения "А" до положения "Б". Изменение параметров на "выходе" во времени представляет изменение политического решения во времени. Процесс решения проблемы перехода от существующей к желаемой системе может качественно варьироваться. С целью визуализации этого процесса применены обозначения теории автоматического управления в соответствующей адаптации ее методов анализа технических объектов к системному методу политологии.

Политическая система является динамически неравновесной, соответственно, устойчивой или неустойчивой в зависимости от наличия вышеуказанных факторов, нарушающих ее равновесие. Соответственно, жизненно важным для эффективного развития

отечественной политической системы является функционирование установленного механизма информационно-аналитического обеспечения проводимых в жизнь политических решений, а также соответствие политических институтов своему предназначению, способности сохранения всех основ демократической системы. Для обеспечения развития украинского общества необходимо определять и отслеживать критерии стабилизации политического управления с целью недопущения принятия разрушительных решений представителями власти, пресечения вероятных деградиционных тенденций. Важным в этих процессах является нахождение тех показателей, которые гарантируют развитие общества, а эффективность функционирования отдельных политических институтов и всей политической системы должна быть подтверждена успешностью социальных экспериментов.

В настоящий момент при наличии накопленного за годы независимости социального опыта, отсутствие обобщающих подходов в его анализе не даёт возможности отразить единства политики, определить ее эффективность на всех этапах. Вышеуказанные подходы при накоплении и обобщении эмпирического материала, при условии раскрытия фундаментальных характеристик стабильности демократических политических систем и проводимых на этой основе последовательных институциональных изменений позволят сделать и политическую систему Украины более эффективной. Однако не следует ожидать, что она станет стабильно функционировать в результате одномоментного правового акта, в том числе и проведенной конституционной реформы. Развитие Украины должно проходить в общем контексте реформирования политической, экономической и социальной систем и последовательного усовершенствования их функциональности. Для успешного реформирования Украины необходимо последовательное повышение эффективности политической системы и оптимизация соотношения внешних и внутренних факторов политической динамики. Безусловно, формирование стабильной системы нашей страны является не задачей текущего момента, а скорее конечным этапом демократического развития.

Литература

1. Истон Д. Новая революция в политической науке // Социально-политический журнал. — 1993. — № 8. — С. 115-128.

2. Локосов В. В. Стабильность общества и система предельно-критических показателей его развития // Социс. — 1998. — № 4. — С. 86-94.
3. Лейпхарт А. Многосоставные общества и демократические режимы // Полис. — 1992. — № 1-2. — С. 217-225.
4. Голубничий Н. И., Зайцев Г. Ф., Иващенко М. А., Чинаев П. И., Чумаков Н. М. Беседы по автоматике. — К.: Техника, 1971. — 232 с.

Резюме

Автор розглядає основні критерії демократичних політичних систем.

Рецензент доктор полит. наук, профессор А. А. Чемшит

УДК 330.117 (477)

Т. А. Коляда, Г. В. Музиченко

РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ПОДОЛАННІ КРИЗОВИХ ЯВИЩ В ЕКОНОМІЦІ: СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

В умовах кризи, що охопила всі країни світу, на порядку денному постало питання — пошук ефективних шляхів її подолання та мінімізації збитків, як для національних економік в цілому, так й для окремих фізичних і юридичних осіб, зокрема. Особливістю цієї кризи є те, що методи подолання кризових явищ в економіці, які були запропоновані Дж. М. Кейнсом у часи “великої депресії” 1929-1933 років, у сучасних умовах вже є недостатньо дієвими та не відповідають реаліям сьогодення. Зокрема це стосується таких положень, як:

- 1) ринковий механізм виробничого відтворення не містить достатньо ефективних сил саморегулювання і його треба доповнити державними регуляторами та стимуляторами;
- 2) головними інструментами державного регулювання економіки було визначено: прямі державні видатки, систему податків та займи.

Це пояснюється тим, що сучасна надшвидкісна інформаційна економіка, яка працює в режимі on-line, базується на принципово іншій основі. Тому, як зазначає А. Гальчинський, на зміну попередніх кейнсіанських підходів, які базувалися на розширенні

функцій держави, приходить розуміння необхідності системного розмежування політичної влади та економіки. Мова йде про обмеження економічної функції держави та розробці нових механізмів регуляції економіки, які будуть формуватися в межах самої економіки. На зміну адміністративного регулювання, що підвладне проявам бюрократизму та корупції, повинні прийти інформаційні мережі, які беруть на себе регуляторну функцію ринку та отримують глобальне розповсюдження [1].

Однак, не зважаючи на нові виклики сьогодення щодо механізму державного регулювання економіки, інструменти даного процесу залишаються незмінними, а саме: податки та державні видатки. Саме за рахунок проведення виваженої та ефективної фіскальної політики держава може впливати на пом'якшення коливань економічного циклу, стабілізації темпів економічного зростання, досягнення високого рівня зайнятості та поміркованих темпів інфляції. Тому проблема полягає саме у визначенні необхідних пріоритетів бюджетно-податкової політики, за допомогою яких можна впливати на стимулювання сукупного попиту та сукупних витрат в умовах кризи.

Серед найбільш вагомих робіт з питань теорії і практики державного регулювання економіки, в тому числі за рахунок удосконалення бюджетно-податкової політики, можна назвати праці відомих вітчизняних вчених: В. Л. Андрущенко, В. В. Буряковського, О. Д. Василика, А. С. Гальчинського, В. М. Геєця, А. І. Даниленка, В. І. Кравченка, П. В. Мельника, В. М. Опаріна, А. М. Поддєрьогіна, В. М. Федосова, С. І. Юрія та інших.

Однак аналіз наукових джерел свідчить, що частина ключових питань стосовно оновлення інструментарію впливу держави на подолання кризових явищ в країні залишається недостатньо дослідженою. В Україні здебільшого відсутні теоретичні обґрунтування та досвід практичного використання нових підходів до вирішення даної проблеми з урахуванням передумов виникнення, особливостей прояву та наслідків для економіки країни сучасної світової кризи.

Враховуючи, що антикризова політика держави охоплює багато аспектів, то акцентуємо нашу уваги лише на одному із її імперативів — недопущення зниження добробуту населення, від чого безпосередньо залежить стан внутрішнього попиту в країні та одночасно призводить до обмеження застосування державою

фіскальних рестрикцій та важелів, що гальмують зростання доходів громадян.

В сучасних умовах ринки можуть нехтувати правилами і зобов'язаннями щодо захисту працівників, покладаючись на мобільність ресурсів, яка стала можливою завдяки новій технологічній дійсності. От чому зараз, поряд з багатою та процвітаючою меншістю, яка з кожним роком стає ще багатшою та меншою за кількістю, оформляється, за висловом М. Кастельса, так званий “четвертий світ”, населений соціальними аутсайдерами, які втратили свою цінність з погляду магістральних інтересів інформаційного капіталізму. Таким суспільствам, територіям та, навіть, цілим державам властиві такі соціальні явища як бідність, нерівність, злиденність та поляризація в суспільстві, запобігання та боротьба з якими здавна входили до прямих обов'язків держави [2]. Боротьба з такими соціальними явищами та заходи щодо їх запобігання потребують від держави дедалі більших за масштабами обсягів фінансування соціальних програм, які, як відомо, фінансуються за рахунок бюджетних коштів, і потреба в яких зростає з кожним днем. Все це ставить державу в пряму залежність від стану економіки як основного джерела поповнення державних коштів, а економіка, в свою чергу, потребує сприятливих умов та державних гарантій для свого розвитку.

Зазначимо, що світова криза є одним з наслідків глобалізаційних процесів, які починалися в сфері економіці та позначилися на соціально-політичному житті всіх держав сучасного світу. На сьогодні існує безліч концепцій глобалізації та її подальших наслідків для всього світового соціально-економічного простору. Одною з найпоширеніших концепцій є концепція “ворот в глобальний світ”, які надають природне та комфортне середовище для функціонування соціальних мереж в політичній та економічній сферах. Таке середовище має свою власну динаміку розвитку. Виробляючи не тільки економічний, а й політичний продукт, “ворота в глобальний світ”, наразі — в країнах з розвинутою демократією, парадоксально мало потребують взаємодії з формальними політичними інститутами. Така особливість спостерігається на прикладі США, Канади та Австралії, де глобальні та регіональні ворота не співпадають з столичними містами. Формальна інституціоналізація демократичних інститутів досить часто призводить до свідомого географічного дистанцію-

вання політичних інститутів від місць згущення економічних соціальних мереж.

Все це призводить до появи нового питання — проблеми співвідношення просторової локалізації політичного, економічного та інтелектуального центрів. Можливі три базові типи такого співвідношення. До першого типу відносяться ситуації, коли економічні та інтелектуальні центри формуються у віддалі від політичного центру. “Відсутність довіри до інститутів влади призводило до того, що головним механізмом інтеграції економічних центрів ставало формування довіри всередині партикулярних соціальних мереж в результаті тривалої особистої взаємодії. Звідси — намагання якомога далі дистанціюватися від політичних центрів” [7, с. 15]. Відсутність у соціальних мереж економічного центра можливості впливати на соціальні мережі влади в часи середньовічної Європи робило сумісництво економічного центру з політичним недоцільним.

Другий тип співвідношення просторової локалізації політичного, економічного та інтелектуального центрів — їх географічне співпадіння. “Зі ствердженням віри в те, що політичні структури можуть бути створені та впорядковані раціонально та у відповідності до спільної вигоди, соціальні мережі економічних центрів втрачають зацікавленість в дистанціюванні від центрів влади. Вони активно беруть участь у формуванні демократичних інститутів, намагаючись інституційно закріпити онтологічний плюралізм економічних центрів” [8, с. 16]. Набуття економічними соціальними мережами можливості чинити вплив на процес ухвалення владних рішень знаходить відображення в територіальному співпадінні соціальних мереж влади та бізнесу.

Третій тип співвідношення знов характеризується дистанціюванням центрів політичного та економічного впливу. “Відсутність “реальної влади”, обумовленої інституційно закріпленням плюралізмом, призводить до формування установки на запобігання структурного насилля, примушуючи економічні мережі триматися подалі від владного центру. В свою чергу, політична влада, відчуваючи тиск з боку бізнес-мереж та / або пов’язаних з ними політичних кланів, намагається дистанціюватися від економічних центрів” [8, с. 16].

В сучасному світі присутні всі три типи співвідношення просторової локалізації політичного, економічного та інтелекту-

ального центрів. В деяких авторитарних та полуавторитарних країнах (Китай, В'єтнам) спостерігається ситуацію першого типу: соціальні мережі економічних центрів як своєрідні осередки плюралізму, інновацій та виробництва нових зразків та смислів намагаються максимально дистанціюватися від владних центрів. В той же час для низки країн з перехідною економікою (зокрема, Центральної та Східної Європи), де відчувається гостра нестача інституціональної довіри та економічна активність залежить від взаємин мереж бізнесу з політичною елітою, характерна ситуація другого типу.

В. Сергеев та А. Казанцев провели дослідження територіальної динаміки торгових мереж та мереж влади за умов різних політичних систем, де в якості параметрів аналізу взято було два аспекти: ступінь розвиненості в суспільстві переговорних практик та ступінь централізації влади. “Ступінь розвиненості переговорних практик є спосіб операційного виміру рівня демократичності політичних систем. По мірі розвитку переговорних практик можливості для свавілля влади скорочуються”.

Виходячи зі ступеню розвитку такого роду практик, можна виділити п'ять ідеальних типів політичних систем: деспотія, некорумпований інституціоналізований авторитаризм, корумпований інституціоналізований авторитаризм, корумпована поліархія та некорумпована поліархія [8, с. 19-20].

Наведена класифікація має не тільки політологічний, а й політекономічний сенс, оскільки виділені типи режимів розрізняються ще й за ступенем диференціації окремих галузей життєдіяльності суспільства, перш за все — політико-адміністративної та економічної. Еволюція від деспотії через різні форми авторитаризму до демократії означає поступове виділення галузі політики і, відповідно, визволення економіки від зовнішнього тиску. В результаті економічне життя набуває власної логіки та раціоналізується, а економічні рішення починають ухвалюватися виключно під впливом економічних чинників, про доцільність чого в своїх роботах неодноразово вказували М. Вебер і Т. Парсонс.

Відносна незалежність економіки від політики можлива лише за умов некорумпованої поліархії, коли “економічні та політичні агенти становляться рівноправними суб'єктами переговорів в межах усталених інститутів ухвалення та реалізації рішень. Тільки в такій ситуації довіра набуває інституціоналізованих форм,

оскільки економічні суб'єкти знають, що політико-адміністративні рішення не будуть ухвалені без урахування їх думки, при чому процедури врахування таких думок абсолютно прозорі та всім відомі” [8, с. 21]. Разом з тим, необхідно зазначити, що з мірою зниження ступеня централізації вірогідність територіального розмежування між центром політичної влади та центром концентрації торгових мереж, а таким чином й шанси та утворення “воріт в глобальний світ” підвищуються. В результаті, саме в умовах сукупності пов'язаних спільними інститутами незалежних держав можуть розвинутися “ворота”, які володіють найбільш потужною “хорою”, що охоплює багато національних територій.

Так, за підсумками 2007 р. у видатках Державного бюджету переважає фінансування соціально-культурних заходів (30 % від загальної суми видатків), економічної діяльності (16 %), громадського порядку, безпеки та судової влади (10,3 %), здійснення загальнодержавних функцій (9,6 %), у тому числі обслуговування боргу (1,9 % від загальної суми видатків). Якщо порівняти ці показники з аналогічними за січень-вересень 2008 р. то на фінансування соціально-культурних заходів спрямовано — (32,7 % від загальної суми видатків), економічної діяльності (15,6 %), громадського порядку, безпеки та судової влади (10 %), здійснення загальнодержавних функцій (8,3 %), у тому числі обслуговування боргу (1,4 % від загальної суми видатків) [3]. Для порівняння: у 2005 році питома вага витрат на фінансування соціально-культурних заходів в країні становило 60,3 % від загального обсягу видатків, а за період з 2002 по 2004 роки їх частки становили відповідно 56,2 %, 52,4 % та 51,2 % [5, с. 26].

Тому вважаємо за доцільне забезпечити у період економічного спаду, в першу чергу, захист найбільш бідних та вразливих верств населення та закласти фундамент для стабільного та швидкого відродження економіки, саме за рахунок фінансування державних соціальних програм. Одночасно необхідно зберегти досягнуті показники подолання бідності в країні. Так, за розрахунками міжнародних фахівців, рівень бідності в Україні за останні роки знизився вдвічі — з більш ніж 47,2 % у 2003 р. до майже 24,5 % — у 2006 р. Але на сьогодні існує реальна загроза щодо їх збереження, оскільки реальні доходи населення скорочуються, вартість соціальних трансфертів зменшується за рахунок інфляції, а рівень безробіття зростає.

Необхідно наголосити, що у зв'язку з падінням темпів розвитку економіки істотно зменшується фонд оплати праці, а значить і прибутковий податок з громадян, що є основою формування місцевих бюджетів. Якщо в січні 2008 року (до січня 2007 року) прибутковий податок зріс на 54 %, у жовтні на 30 %, то у листопаді — тільки на 12 %, за оперативними даними станом на 22 грудні 2008 року — (- 4,7 %) (до відповідного періоду грудні 2007 року), за підсумками грудня — на 14 % [4]. Тобто одночасно відбувається втрата джерел фінансування соціального видатків в державі, оскільки податок з доходів фізичних осіб є основним бюджетоутворюючим податком місцевих бюджетів та Зведеного бюджету України в цілому.

Також існує велика ймовірність, що у січні 2009 року фонд оплати виявиться меншим січня 2008 року, або буде близьким до нього. По промисловості податок з доходів фізичних осіб у листопаді 2008 р. був майже на рівні лютого 2008 р., а у грудні 2008 р. очікується менше показника січня 2008 р. За оперативними статистичними даними, падіння промислового виробництва за 2008 р. становить майже 35 % [4]. Тобто робота на цих підприємствах призупинена, та сподіватися на покращення ситуації у найближчій перспективі немає підстав.

Загальновідомо, що у період економічного спаду та зростання безробіття, держава повинна проводити активну фіскальну політику, яка полягає у збільшенні державних видатків та зниження податків. Що стосується фізичних осіб, то зі зниженням податкових ставок заробітна плата і доходи зростають, що в свою чергу призводить до зростання споживчих витрат та внутрішнього попиту в країні (ефект мультиплікатора). Однак одностайності у питанні щодо зниження податкових ставок з доходів населення серед вітчизняних науковців не існує. Оскільки це не забезпечить бажаних результатів в умовах кризи, а лише призведе до зменшення й без того обмежених фінансових можливостей бюджетів України. Враховуючи міжнародний досвід, зокрема програми дій нового уряду США, пропонується запровадити прогресивну шкалу прибуткового оподаткування. Саме за рахунок перерозподілу податкового тягаря на користь більш заможних верств населення та зниження його для малозабезпечених громадян можливе відновлення економічного росту та стимулювання внутрішнього попиту.

Однак на сьогоднішній день в Україні відсутня прогресивна шкала оплакування доходів населення. Крім того, згідно з положеннями Бюджетного кодексу України, податкові новації повинні бути запроваджені за 6 місяців до початку бюджетного року. Тобто державний бюджет на 2009 рік повинен виконуватися відповідно до норм чинного податкового законодавства. Фактично у цьому році у розпорядженні уряду залишається лише один важіль впливу — збільшення державних видатків, що може призвести до значного збільшення державного дефіциту. Зокрема, Державний бюджет на 2009 рік затверджено з дефіцитом 31,1 млрд. грн., а джерелами його фінансування передбачені зовнішні позики та надходження від приватизації. Так, загальний обсяг позик у цьому році запланований у розмірі 88,9 млрд. грн., що майже у п'ять разів перевищує обсяг позичень минулого року [6].

Тому хоча в Україні один із найвищих у світі показник адресності програм соціальної допомоги, він становить майже 70 %, однак необхідно переглянути перелік існуючих пільг з метою максимізації ефективності державних витрат. Так, зокрема, доцільно заморозити пільги що надаються за професійною ознакою та інші неадресні соціальні виплати (наприклад, житлово-комунальні субсидії), а також збільшити фінансування програм з належним рівнем адресності, таких як програми соціальної допомоги бідним. Таким чином, за оцінками фахівців Світового банку, можливо зеконормити, перерозподілити та спрямувати на допомогу бідним прошкам населення додатково майже 0,7 % від ВВП.

Одночасно в країні необхідно визначитися з так званими "точками росту", за рахунок фінансування та стимулювання яких може відбутися відродження економіки держави. Перш за все, це стимулювання внутрішнього попиту шляхом підтримки вітчизняного товаровиробника, як за рахунок прямих державних дотацій, так і за рахунок збільшення ставок мита для імпортних товарів. Одночасно буде відбуватися скорочення державних видатків на виплату допомоги по безробіттю та зростання зайнятості населення. В свою чергу такі заходи дозволять виплачувати заробітну плату працівникам і тим самим призведуть до збільшення обсягів фінансових ресурсів домогосподарств, які також можна вважати одним із пріоритетних напрямків стабілізації та стимулювання росту внутрішніх інвестиційних ресурсів.

Так середня пенсія за 2008 рік (до грудня 2007 року) виросла на 49 %, заробітна плата у бюджетній сфері (і це при мінімальній зарплаті 545 грн., а не 605 грн.) — на 30,2 % [4]. За таких умов, фізичні особи будуть шукати способи збереження та збільшення своїх доходів в умовах кризи та значних темпів інфляції в країні. Саме такою альтернативою може бути вкладання коштів у корпоративні права або у банківський сектор, за умови відродження довіри до нього та надання відповідних гарантій з боку уряду.

Враховуючи, що в умовах кризи виникає гострий дефіцит фінансових ресурсів, як у фізичних осіб і суб'єктів господарювання, так й у самої держави, то головне питання яке постає перед урядом країни — пошук додаткових джерел інвестицій в економіку держави. Враховуючи, що головним джерелом фінансових ресурсів держави є бюджет, то саме за рахунок збільшення державних видатків можна вирішувати проблему нестачі коштів в економіці країни. Однак в умовах зменшення доходів держави, за рахунок скорочення обсягів виробництва, об'єктивно буде зростати дефіцит бюджету. Тому фактично мова йде про пошук джерел фінансування бюджету.

Заходи податково-бюджетної політики повинні бути спрямовані на підтримання сукупного попиту, при цьому слід розробляти стратегії забезпечення довгострокової стійкості державних фінансів. Доцільно передбачити в обраній урядом країни моделі антициклічного регулювання економіки країни здійснення стимулюючої фіскальної політики та використання прогресивної форми оподаткування. Однак враховуючи основні недоліки фіскальної політики — часовий лаг між прийняттям рішень та їх впливом на економіку, а також об'єктивні адміністративні затримки (тривалість бюджетного процесу та процедура внесення змін до податкового законодавства), то необхідно на сучасному етапі визначити пріоритети державний витрат, обмежити неефективні соціальні видатки та збільшити їх адресність, переорієнтувати державні потоки коштів на заходи, які забезпечать відродження економіки держави.

Таким чином, сучасна економічна криза ставить нові виклики перед теорією та практикою щодо ролі держави у ринковій економіці. Оскільки ситуація, що склалася у світі, вимагає рішучих та невідкладних дій з боку держави. При цьому основний

акцент повинен буде зроблений на формуванні ефективної фіскальної політики як дієвого інструменту державного регулювання економічних процесів. Що стосується відродження економіки, то відповідно до теорії антикризової політики головний акцент робиться на формуванні у країні ефективного попиту. Це може бути зроблено як за рахунок збільшення державних видатків на соціальні програми та економічну діяльність, так і шляхом не інфляційної емісії. Оскільки існує значна спокуса з боку уряду щодо друку додаткових незабезпечених товарами і послугами коштів для покриття дефіциту бюджету. Тобто держава повинна пропонувати достатню кількість коштів, а не обмежувати грошову масу в обігу, та спрямовувати ці кошти в інвестиційні проекти. Таким чином вирішуючи одночасно і найбільш гостру соціальну проблему в умовах кризи — проблему зайнятості.

Література

1. Гальчинский А. Нынешний финансовый кризис — начало конца. Дальше — новое начало? // Зеркало недели. — 2008. — № 39. — 18-24 октября. — <http://www.zn.ua>.
2. Коляда Т. А. Музиченко Г. В. Соціально-економічні передумови побудови ефективної моделі держави для сучасної України // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет / Науки: економіка, політологія, історія. — № 1 (38). — 2007. — С. 20-26.
3. Офіційний сайт Державного комітету статистики України // <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. “Країна у небезпеці”: Секретна доповідна міністра фінансів на ім’я Тимошенко // Інтернет газета “Економічна правда” від 27.01.2009 р. — <http://www.epravda.com.ua/publications/>
5. Статистичний щорічник України за 2005 рік / Державний комітет статистики України; За ред. Осауленко О. Г. — К.: Консультант, 2005. — 631 с.
6. Закон України “Про Державний бюджет на 2009 рік” № 835-VI від 28 грудня 2008 р. // <http://rada.gov.ua>.
7. Сергеев В. М., Кузьмин А. С., Нечаев В. Д., Алексеенкова Е. С. Доверие и пространственное взаимодействие социальных сетей // Политические исследования. — 2007. — № 4. — С. 8-17.

8. Сергеев В. М., Казанцев А. А. Сетевая динамика глобализации и типология “глобальных ворот” // Политические исследования. — 2007. — № 4. — С. 18-30.
9. Сергеев В. М. Демократия как переговорный процес. — М.: АспектПресс, 1999. — 236 с.

Резюме

У статті аналізується питання щодо ролі держави у подоланні кризових явищ в економіці країни в сучасних умовах через призму недопущення зниження добробуту населення, шляхом формуванні ефективної фіскальної політики за рахунок збільшення державних видатків на соціальні програми та стимулювання внутрішнього попиту в державі.

Рецензент доктор економ. наук, професор С. А. Матвеев

УДК 327.7:314.74

Э. О. Терновцов

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ МІГРАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС

ЄС відіграє значну роль у формуванні і реалізації єдиної міграційної політики країн-членів європейської спільноти. Механізм наднаціонального формування спільних рішень у галузі міграційної політики і їх втілення на національному рівні формується понад п'ятдесят років існування ЄС у всіх його організаційних формах. Головним інструментом утілення положень європейської міграційної політики є наднаціональне законодавство ЄС.

Дослідження багатолітнього досвіду діяльності ЄС у галузі розробки міграційної політики і вирішення проблем, що виникають у міграційній галузі, її цілей, завдань і засобів є актуальним, особливо для України, яка виробляє власний зовнішньополітичний курс на європейську інтеграцію. І якщо повноцінне членство України в ЄС бачиться в далекій перспективі, то інтеграція в європейський простір управління міграційними процесами є справою невідкладною в зв'язку з рядом особливостей, які роблять Україну повноцінним і надзвичайно важливим суб'єктом європейського міграційного простору.

Мета нашого дослідження полягає в аналізі еволюції європейської міграційної політики з позиції формування міграційного

законодавства ЄС, як її головного забезпечувального джерела. Завданнями виступають: — дати характеристику основних етапів формування міграційної політики ЄС; — проаналізувати структуру законодавчого забезпечення міграційної політики ЄС на прикладі вторинного законодавства.

Основними джерелами права співтовариства є первинне (договоріне) законодавство, міжнародні договори ЄС і вторинне законодавство. До первинного законодавства належать основоположні джерела, що мають “конституційний” характер для ЄС, а також міжнародні договори, що доповнюють і змінюють їх [5, с. 24]. Міжнародні договори укладаються в рамках співпраці з третіми країнами і міжнародними організаціями, є складовою частиною права ЄС і обов’язкові як для його інститутів, так і для держав-членів.

Вторинне законодавство ЄС складають нормативні акти, прийняті інститутами ЄС у рамках їхньої компетенції. Договір про ЄС виділяє п’ять різновидів таких юридичних документів, які можуть бути прийняті його інститутами: регламент, директиви, рішення, рекомендації і висновки [4]. Регламент (regulation) є актом загального характеру, який має універсальну дію і підлягає прямому застосуванню в повному обсязі. Він вводиться в дію без участі або згоди національних органів влади. Регламенти регулюють загальні питання, які є важливими для всіх держав-членів. Директива (directive), на відміну від регламенту, не має універсальної дії, а має конкретних адресатів — одну або більше держав-членів. Директива визначає мету або результати законотворчого процесу, яких держави-члени повинні досягнути. Конкретні методи виконання завдань залишаються на розгляд національних органів. Рішення (decision) також мають конкретних адресатів — ними можуть бути як держави-члени, так і інші суб’єкти права. Рішення вказують тим, кому вони адресовані, виконати конкретні дії і обов’язково в повному обсязі. Рішення приймаються для врегулювання конкретної проблеми. Рекомендації (recommendations) і висновки (opinions) не мають обов’язкової сили, є рекомендаційними актами, що декларують позицію інститутів співтовариства з того чи іншого питання [1, с. 65-71].

За всю історію існування ЄС було розроблено і прийнято понад 1200 актів вторинного законодавства в міграційній сфері. Число діючих актів набагато менше, оскільки їхня актуальність

розрахована на певний період. Дослідження тематичної структури вторинного міграційного законодавства ЄС дозволило нам з'ясувати, яким питанням міграційної сфери приділялось більше уваги в різні періоди формування міграційної політики ЄС. Аналіз джерельної бази з даної тематики показав, що процес формування міграційної політики ЄС від його утворення і до сьогодні можна умовно поділити на чотири етапи:

- 1) 1951-1980 р. — зародження міграційної політики і формування основ вільного переміщення осіб на території ЄС;
- 2) 1980-1990 р. — поживавлення міжурядового співробітництва в міграційній сфері і утворення Шенгенського простору;
- 3) 1990-2000 р. — створення Європейського Союзу, формування передумов прийняття курсу на спільну міграційну політику країн-членів ЄС;
- 4) після 2000 р. — прийняття курсу на спільну міграційну політику країн-членів ЄС, розбудова єдиного простору свободи, рівності і правосуддя.

Досягненнями першого етапу вважається закладення основ вільного руху трудящих мігрантів на території Співтовариства, розбудова єдиного економічного простору і соціального забезпечення, у якому підкреслювалася важливість системи інтеграції трудящих мігрантів, що прийшла на зміну системі ротації. Основними проблемами цього періоду є ігнорування національними урядами важливості довгострокової міграції, небажання співпрацювати на рівні наднаціональних інститутів ЄС. Питання міграції з третіх країн залишається під виключною юрисдикцією національного законодавства, що прирікає мігрантів з третіх країн на подвійну конкуренцію на ринку праці [5, с. 91]. Про наявність єдиної міграційної політики говорити поки що не доводиться. Контент-аналіз міграційного законодавства і законодавства, що тісно пов'язане з міграційним, підтверджує це судження (рис. 1). Основу законодавства складають акти, присвячені питанню соціального захисту робочих мігрантів, умовам праці і діяльності створеного в 1957 р. Європейського соціального фонду (ЄСФ). Вторинне законодавство декларує принципи рівності всіх національностей на європейському ринку зайнятості, однак законодавчі акти, що регулюють суто міграційні процеси, мають незначну частку від загального числа прийнятих актів.

Другий етап характеризується бажанням національних урядів співпрацювати в міграційній сфері і, як наслідок, зближенням і гармонізацією національного і наднаціонального законодавства, що виразилося в створенні міжурядових груп. Головними досягненнями періоду є прийняття таких основоположних документів, як Шенгенська угода (1985) і Конвенція про її застосування (1990), Єдиний європейський акт (1986) і Дублінська конвенція (1990). Завдяки цим документам було розширено повноваження інститутів ЄС у проведенні міжурядових ініціатив, впроваджено курс на скасування контролю на спільних кордонах, запровадження свободи пересування для всіх громадян країн ЄС, гармонізацію національного міграційного законодавства і створення єдиної правової бази в галузі єдиної європейської міграційної політики. На рівні ЄС було формалізовано такі поняття, як “зовнішні і внутрішні кордони”, “третя держава”, “іноземець”, “прикордонний контроль”, “перевізник”, “вид на проживання” [5, с. 109], а також основні поняття, що стосуються питань надання притулку. Вторинне законодавство цього періоду, на відміну від попереднього, дещо змінило структуру: збільшилась частка документів, присвячених загальному соціальному забезпеченню і діяльності ЄСФ, а також з’явилась нова категорія документів, присвячених управлінню внутрішніми кордонами країн співтовариства. Питання міграції з третіх країн залишаються в компетенції національного законодавства, однак на рівні ЄС для громадян 3-х країн уніфіковано в’їзні документи, що є, безумовно, вагомим досягненням.

Третій етап формування міграційної політики ЄС розпочався з підписання в 1992 р. Маастрихтської угоди про створення ЄС, що вивело його на якісно новий рівень: розширено компетенцію інститутів і формалізовано “три опори діяльності ЄС” [1, с. 19] — економічні і соціально-політичні основи; загальні зовнішні основи і основи безпеки; правові і внутрішні основи, які включали політику міграції і надання притулку. Цей період характеризується проведенням широких міжурядових дебатів стосовно міграційної політики, особливо щодо міграції з третіх країн. Амстердамський договір 1996 р. установив курс на розбудову єдиного простору свободи, рівності і правосуддя на території ЄС. У цьому ж році було вироблено спільну позицію щодо узгодженого застосування терміна “біженець”, у основу якого покладено тлумачення терміна УВКБ ООН [3, с. 3]. Частка за-

конодавчих актів, присвячених винятково міграційним питанням, зростає і вже складає половину всього обсягу документів, що стосуються міграційної політики.

Актуальний на сьогодні четвертий етап — це якісно нова стадія формування міграційної політики ЄС. Він розпочався зі вступу в дію положень Амстердамської угоди в 1999 р., яка перевела питання міграції, надання притулку, управління кордонами і візову політику до “першої опори ЄС”. На основі договору було розроблено стратегію створення єдиного європейського простору свободи, безпеки і справедливості, визначено короткотермінові і довготермінові цілі, розроблено механізм зближення міграційних політик країн-членів. Міграційна політика офіційно перейшла до компетенції ЄС, наслідком чого є ініціювання широкого співробітництва щодо вироблення спільної політики держав стосовно міграції, надання притулку, управління кордонами тощо. Досягненнями останніх восьми років є уніфікація стандартів віз і видів на проживання завдяки прийнятій загальній консульській інструкції (1999 р.). Прийнята в 2004 р. Гаазька програма містить амбітні плани досягти до 2010 р. спільних політичних рішень у сфері міграції і притулку [2, с. 1-3]. Чи не головною особливістю цього періоду є визнання імміграції як засобу вирішення проблеми демографічної нестабільності, і, як наслідок, перехід від обмежувальної міграційної політики до активної.

Інструменти спільної політики щодо імміграції і притулку затвердилися в Лакенському договорі 2001 р., а одним з останніх досягнень у розробці єдиної міграційної політики є підписання в 2007 р. Лісабонської угоди, важливим положенням якої є розвиток політики, спрямованої на “забезпечення контролю осіб і ефективне спостереження за перетином зовнішніх кордонів” [6]. Вторинне законодавство, прийняте в період 2000-2008 р., підтверджує дійсно комплексну міграційну політику: кількість документів у всіх галузях є приблизно однаковою. Кількість актів, прийнятих за останні 8 років, у 2,5 рази перевищує кількість актів, прийнятих за весь перший період формування міграційної політики Співтовариства.

Проведений аналіз вторинного законодавства ЄС у міграційній сфері показав, що вторинне законодавство є прямим відображенням діяльності інститутів ЄС на кожному історичному етапі. Дослідження показало такі результати щодо типів

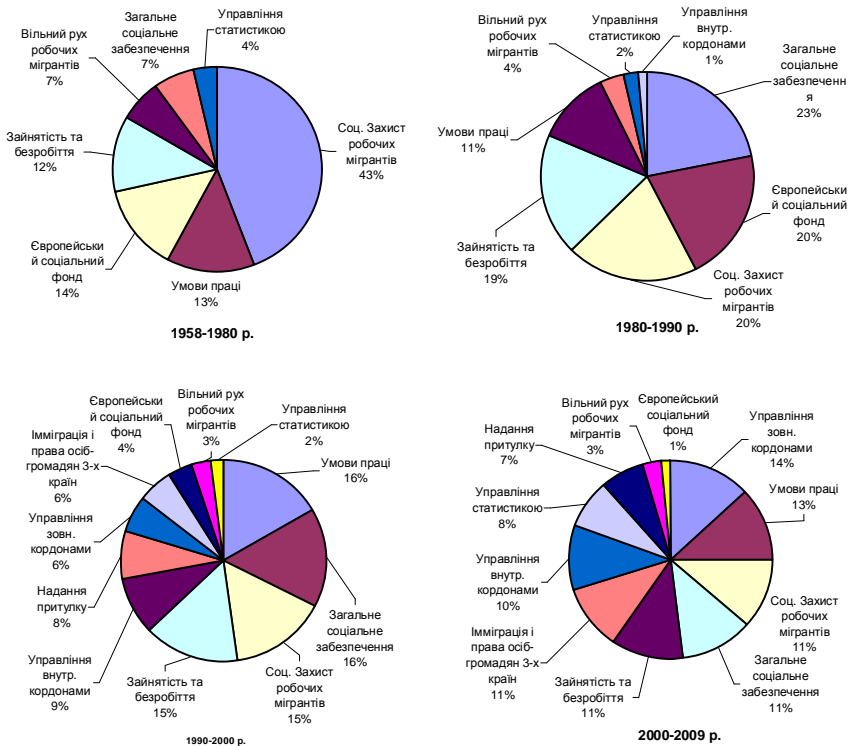

Рис. 1. Динаміка структури вторинного міграційного законодавства ЄС

документів вторинного законодавства на різних етапах (рис. 2): регламенти і директиви на всіх етапах формування міграційної політики ЄС становлять відносно стабільну частку — 20-25 % від усіх документів; кількість рішень значно збільшується на більш проблематичних періодах (1958-1980, 2000-2009), а кількість рекомендацій і висновків — початковому і перехідному етапах (1958-1980, 1990-2000). Найбільше регламентів видано в галузях соціального захисту робочих-мігрантів і управління статистикою, директив — у галузі умов праці і свободи руху робочих-мігрантів, рішень — у галузі загального соціального забезпечення і роботи Європейського соціального фонду, рекомендацій і висновків — у галузях зайнятості і безробіття, а також соціального захисту трудових мігрантів.

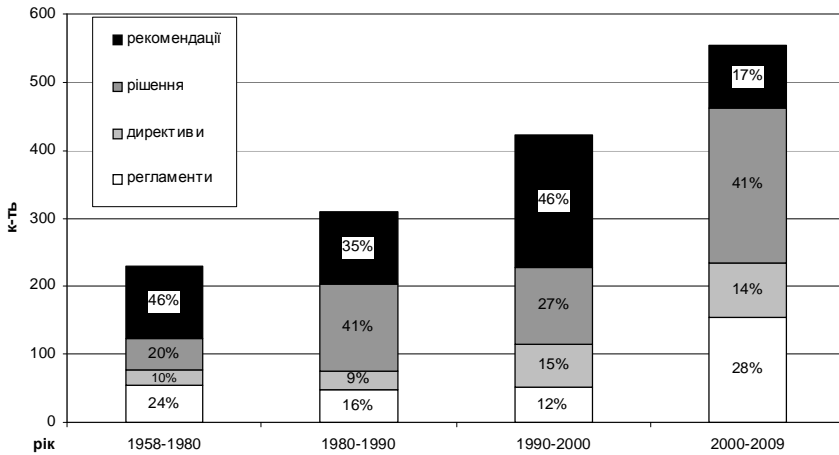

Рис. 2. Співвідношення типів документів вторинного міграційного законодавства ЄС на різних етапах формування міграційної політики

Таким чином, на прикладі вторинного законодавства бачимо, що характер діяльності інститутів ЄС у міграційній сфері змінюється від рекомендаційно-настановного до імперативного. Це обумовлене передусім поступовим розширенням повноважень наднаціональних органів ЄС і, як наслідок, можливістю ефективніше впливати на соціально-економічний простір країн-членів ЄС. Вторинне законодавство протягом понад п'ятдесяти років є основним інструментом утілення в реальність положень основоположного, первинного законодавства, зв'язку наднаціонального законодавства з національним, і вирішення задач на тактичному рівні, що є надзвичайно важливим для сфери міграційної політики. Стосовно України, то гармонізація українського законодавства з наднаціональним законодавством ЄС є невід'ємним процесом інтеграції України в європейський міграційний простір і повинна стати предметом подальших наукових досліджень і практичних дій.

Література

1. Borchardt K.-D. The ABC of Community law. — European Commission, 1999. — 123 с.
2. Council and Commission Action Plan implementing the Hague Programme on strengthening freedom, security and justice in

the European Union // Eur-lex: EU law portal. — <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2005:053:0001:0014:EN:PDF>

3. Understanding immigration law: European law and applications: IAS information leaflet // Immigration Advisory Service. — 2006. — 4 с.
4. Европейский Союз (ЕС) // Энциклопедия “Кругосвет”. — <http://www.krugosvet.ru/articles/103/1010375/1010375a1.htm#1010375-A-101>. — 2007.15.04.
5. Жукова Н. Н. Миграционная политика Европейского Союза: дис. ... канд. полит. наук: 07.00.03. — Ставрополь, 2005. — 278 с.
6. Регель Г. Лиссабонский договор: новый вариант евроконституции? // Новая Европа. — http://n-europe.eu/article/2008/07/28/lissabonskii_dogovor_novy_i_variant_evrokonstitutsii_chast_i. — 2008.28.07

Резюме

Предметом исследования является анализ эволюции европейской миграционной политики с позиции формирования миграционного законодательства ЕС. Дается характеристика основных этапов формирования миграционной политики ЕС. Анализируется структура законодательного обеспечения миграционной политики общества на примере вторичного законодательства.

Рецензент доктор полит. наук, профессор Е. Б. Тихомирова

УДК [323+327] (569.1)

І. А. Осінов

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ СИРІЇ В КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ВНУТРІПОЛІТИЧНИХ ЗМІН

Метою зазначеної роботи є розгляд окремих питань пов'язаних з змінами напрямків зовнішньої політики Сирії з країнами Арабського світу після розпаду двополярного світу. В статті розглядаються відносини Сирії з сусідніми країнами та пошук нею нових шляхів в зовнішньополітичних відносинах. Зазначена тема вивчається передовими світовими дослідницькими інститутами та ставить собою значний інтерес в контексті розгляду Близькосхідної проблематики у врегулюванні кризисних питань в регіоні [1; 2; 3; 4; 5].

З урахуванням ВВП Сирії в 16,5 млрд. доларів США, та залежності Сирії від аграрного сектору, який переважно складає експортний потенціал країни, підтримка Сирії з боку колишнього СРСР у військово-економічній сфері надавала країні можливість впевнено проводити активну зовнішню політику в регіоні. Разом з тим, зміна політичної карти світу та їх лідерів призводили до необхідності змін в зовнішній політиці країни [6].

Одними з основних питань зовнішньої політики Сирії з часів правління Хафеза Асада були відносини з Ізраїлем та політика офіційного Дамаску в Лівані [2].

Після приходу до влади Башара Асада та розпаду СРСР додалися питання відсутності підтримки з боку колишньої могутньої держави та необхідність розвитку нових співвідносин з сусідніми країнами.

Після втрати Голанських висот, що мають стратегічне та економічне значення для двох сторін, питання повернення територій та подальший розвиток відносин з Ізраїлем мають для Сирії принципове значення. Сирія втратила частку території в результаті арабо-ізраїльських воїн, однак повернення Голанських висот площею в 900 квадратних кілометрів залишається для країни принциповим питанням. Зазначене питання було таким також і для Хафеза Асада, який під час війни 1967 року обіймав посаду міністра оборони, а отже, ніс персональну відповідальність за провал бойових дій проти Ізраїлю і втрату стратегічно важливих позицій. В дійсний час на цій території дислоковані ізраїльські електронні системи спостереження, які стежать за маневрами сирійської армії, та значні військові підрозділи армії самооборони Ізраїлю, що охороняють єврейські поселення [4]. Важливість висот для Сирії визначається такими досить серйозними факторами, як близькість їх до Дамаска, стратегічне розташування над південною частиною Сирії, великі резервуари прісної води і можливість контролювати русло річки Йордан. Саме завдяки значній висоті ця територія отримує найбільшу кількість опадів у регіоні, що значно збільшує її забезпеченість водними ресурсами. Наприклад, із найвищої в цій частині Близького Сходу засніженої гори Еш-Шейх (Гермон) висотою в 2814 метри бере початок артерія життя регіону — річка Йордан. Гора Гермон має також важливе туристичне значення, оскільки є одним із головних, поряд із горами Лівану, центрів

гірськолижного спорту. Відзначимо також великий аграрний потенціал Голанів, які споконвіку вважалися продуктовою короною Близького Сходу і навіть згадувалися в Біблії під назвою родючої землі Башан [2].

Президент Башар в 2003 році (неодноразово) пропонував Ізраїлю знову поговорити про Голани, але офіційний Тель-Авів зажадав, щоб Сирія спочатку припинила допомогу терористичним рухам Палестини. Зрештою, компроміс вочевидь можливий, оскільки Сирія, повернувши назад висоти, гарантує свою безпеку і, цілком імовірно, отримує від США солідну фінансову допомогу разом з обіцянкою зняти економічні санкції та викреслити її з багатьох “чорних” списків Держдепартаменту США. Сполучені Штати, використовуючи лише один відсоток свого ВВП на закордонну допомогу, безумовно, погодяться фінансувати цивільні потреби Сирії в разі досягнення мирної угоди. Ймовірним видається також прийняття вимоги ізраїльських генералів щодо демілітаризації Голанських висот і прилеглих до них територій південної Сирії, оскільки Ізраїль за цієї умови теж обіцяє відвести свої війська від кордонів. Але це все перспективи далекого майбутнього, а поки що напружені відносини з Ізраїлем використовуються правлячою верхівкою для виправдання існуючого в країні з 1963 року надзвичайного стану, що обмежує свободу опозиції.

Щодо Лівану, то ця країна традиційно відіграє важливу роль в регіональній політиці Сирії, бо офіційний Дамаск вважає її історичною частиною “Великої Сирії”. Тут постійно перебували 35 тисяч сирійських військовослужбовців, дислокованих у північно-східній та центральній частині країни. При цьому офіційний Дамаск мав як економічний, так і стратегічний інтерес у Лівані. В ліванських банках зберігають свої кошти мільйони сирійців, які не можуть скористатися банківськими послугами вдома, оскільки в їх рідній країні банківський сектор до останнього часу майже не розвивався і належав державі. В Лівані оперує низка комерційних банків, діяльність яких має регіональне значення. Відбудова Лівану після завершення громадянської війни в 1991 році викликала приплив до країни сирійців, які конкурують на ринку праці з ліванцями. Якщо в Сирії дохід на людину становить 900 доларів, то в Лівані — 1900, що й звабило понад один мільйон сирійців в останні десятиліття “податись сюди на заробітки”. В Лівані працює щонайменше 500 тисяч сирійців навіть

зараз, після виведення сирійських військ. Окрім того, Сирія надає підтримку руху “Хезболла” в Лівані, який використовується в проведеннях бойових акцій проти Ізраїлю.

Роль Сирії в Лівані дуже дратувала й американський Конгрес, і виконавчу владу, де традиційно сильні позиції займає єврейська політична еліта. Саме цим пояснюється постійне фігурування Сирії в “чорних списках” Державного департаменту США, як країна що підтримує наркобізнес та тероризм. Отже, Ліван, будучи де-юре незалежним, де-факто залишався до 2005 року сирійським протекторатом.

Специфіка сирійської зовнішньої політики за президентства Хафеза Асада полягала в її орієнтації на Іран та Радянський Союз при збереженні прохолодних, а інколи і ворожих відносин зі своїми арабськими сусідами. Таку політику міг проводити тільки Башар Асад, який був вмілим стратегом в регіоні. Але після його смерті молодий та недосвідчений наступник Башар обрав протилежну тактику щодо країн регіону, тим більше що з 1991 року припинив своє існування головний спонсор сирійського режиму СРСР, а традиційний союзник Іран перебуває під жорсткими американськими санкціями. Свою роль зіграв також такий чинник, як невпевненість Башара Асада у своїх силах, його бажання мати сильний тил у регіоні на протипагу можливим внутрішнім проблемам, що можуть виникнути в Сирії.

Новий президент отримав у спадок окремі питання в регіональних відносинах. Так, потребували зміни у відносинах з Іраком та Йорданією. Нормалізація взаємин з останньою пройшла порівняно легко, оскільки Йорданія завжди з оглядом ставилася до більш потужної Сирії і була зацікавлена в дружбі з нею. Свою роль відіграв також особистий фактор, тому що після смерті короля Хусейна до влади в Йорданії прийшов одноліток Башара король Абдалла Другий, який тільки починав робити перші кроки як керівник держави. Отже, сторони підписали угоди про вільну торгівлю та про безперешкодне пересування громадян обох країн.

Склалася сприятлива ситуація для нормалізації відносин з Іраком, ізольованим міжнародними санкціями і готовим до співпраці з усіма арабськими країнами для подолання зовнішньої ізоляції. Це було важливо з огляду на те, що відносини Сирії та Іраку завжди були напруженими, незважаючи на правління в обох країнах партії БААС із 70-х років минулого століття.

Президенти Хафез Асад і Саддам Хусейн боролися між собою за вплив у Лівані та Йорданії. В роки ірано-іракської війни 1980-1988 років офіційний Дамаск зайняв відверто ворожу позицію щодо Іраку, ініціювавши проти нього торговельну блокаду. Згодом, під час операції “Буря в пустелі” в 1991 році, Сирія підтримала антиіракську коаліцію, надіславши до багатонаціональних сил з визволення Кувейту 20 тисяч військовослужбовців. Приєднання до міжнародної коаліції, створеної під егідою США, дало режимові Хафеза Асада непогані політичні та економічні дивіденди. Так, країни Перської затоки надали Сирії два мільярди доларів економічної допомоги, а Японія та країни ЄС виділили ще 700 мільйонів. З часом ізольований міжнародними санкціями Ірак і морально ізольована на Близькому Сході Сирія, почали виявляти інтерес до співпраці. Вже з 1997 року між країнами починається період потепління, який позначився відкриттям дипломатичних представництв на рівні посланників. Башар виступив проти односторонньої американської операції проти Іраку, аргументуючи це тим, що жодна країна не має права змінювати політичний лад в іншій країні. Він також неодноразово виступав із критикою “американської одержимості” Іраком, закликаючи США звернути увагу на більш фундаментальні проблеми, зокрема на питання близькосхідного мирного врегулювання. Представник Сирії, якого 1 лютого 2002 року було обрано до Ради Безпеки ООН від непостійних членів 160 голосами Генеральної асамблеї ООН із 177, підтримував Саддама Хусейна під час обговорень ситуації навколо іракської проблеми.

За цією політичною відлигою вбачалося твереза оцінка ситуації президентом Башаром Асадом. Він прагнув налагодити, насамперед, торговельно-економічну співпрацю з Іраком, поки на ринку останнього було ще чимало вільних ніш. І тоді це вдалося зробити. В 2001 році Ірак відновив постачання нафти до Сирії за пільговою ціною, що сприяло новому відкриттю транзитного трубопроводу з північного Іраку до сирійського порту Баніяс на Середземному морі. За повної заповненості він спроможний був перекачувати 800 тисяч барелів нафти на день. Це дало поштовх для розгляду обома країнами нових планів щодо створення другого нафтопроводу. Сирія купувала іракську нафту по 10 доларів за барель, а експортувала власну, нижчої якості, за ціною в 24 долари. Оскільки в Червоному морі постійно зна-

ходилися сили ООН, які наглядали за дотриманням блокади проти Іраку, Сирія стала транзитною територією для перевезення зброї, придбаної Іраком у Східній Європі. Наявність в арсеналах обох країн озброєнь радянського зразка створювала певні передумови для постачання сирійських запасних частин армії Іраку. Між Багдадом і Дамаском було також налагоджено транспортне сполучення, країни відмовилися від візового режиму для туристів і скоротили митні тарифи. Однак процес зближення двох політичних режимів було обірвано вторгненням на територію Іраку в 2003 році військ США та Великої Британії.

Поки незрозумілою залишається майбутня доля Іраку, а Сирія відчуває пряму загрозу з боку американських військ, що окупували сусідню країну. Колишній державний секретар США Колін Пауел неодноразово виступав у 2003-2004 роках з погано прихованими погрозами на адресу офіційного Дамаску, звинувачуючи останній в переховуванні високих партійних функціонерів іракської партії БААС та у підтримці міжнародного тероризму. Під тиском США Сирія змушена була заборонити на своїй території діяльність представництв арабських радикальних угруповань, таких як "Хамас" та "Хезболлаг". Разом із тим, Ірак та США звинувачують сирійське керівництво у відсутності контролю за державним рубежем між Сирією та Іраком, через який до Іраку проникають терористи. У Вашингтоні переконані, що Сирія, як і її стратегічний партнер Іран, надзвичайно зацікавлена в дестабілізації ситуації в Іраку, щоб цим самим забезпечити себе від можливої американської військової операції. Офіційний Дамаск нібито вірить, що США під тиском сил іракського опору рано чи пізно виведуть свої війська з цієї країни або в крайньому випадку утримаються від нападу на Сирію.

Зовнішня політика Сирії завжди була засобом виживання для роз'єднаної релігійними лініями країни, оточеної могутніми ворожими сусідами. Неприятливе "довкілля" змушувало Сирію шукати багатих спонсорів за межами регіону. Тому відносини з СРСР до його розпаду залишалися пріоритетними. Та як не парадоксально, а золотою добою для офіційного Дамаска стала поразка арабів у війні 1973 року і розрив президентом Єгипту Садатом союзних відносин із Радянським Союзом. Перехід Єгипту до американського табору змусив керівництво СРСР шукати собі нового партнера на Близькому Сході. Для цієї ролі якнай-

краще підходила непримиренна Сирія, яка отримала від Радянського Союзу в борг величезні партії озброєння.

Наслідки співробітництва з СРСР мають пряме відношення до забезпечення сучасної національної безпеки Сирії. На сьогодні заборгованість Сирії за постачання озброєнь перед правонаступницею СРСР — Російською Федерацією — становить майже 12 мільярдів доларів. Саме вона стоїть на перешкоді модернізації російськими підприємствами ВПК збройних сил Сирії, які, маючи на озброєнні величезний арсенал морально і технологічно застарілої радянської зброї, зацікавлені у придбанні нових високотехнологічних систем. У травні 2005 року Росія та Сирія підписали угоду, згідно з якою скасовувалися три чверті сирійського боргу перед Російською Федерацією, а боргові зобов'язання Сирії оцінювалися тільки в 3 мільярди доларів. Це дало змогу поновити підзабуте військово-технічне співробітництво між обома країнами, яке може бути дуже важливим для офіційного Дамаска у світлі того, що сирійська армія має у своєму розпорядженні 4700 танків, понад 3000 артилерійських систем та 589 літаків застарілих моделей, які переважно постачалися з СРСР [5].

Розпад Радянського Союзу змусив Башара Асада шукати нових партнерів і спонсорів. Він ще більше зміцнив відносини з Іраном, знайшов альтернативних постачальників зброї в Азії, зокрема в КНДР та КНР.

Аналіз ситуації в країні свідчить про те, що головною загрозою її національній безпеці є економічна криза. Її переважно аграрна економіка ніяк не може подолати наслідки воїн з Ізраїлем, високий ступінь державного регулювання та витрат на оборону. Звичайно, майже всі вади державної економіки дісталися Башару в спадок від батька. Сирію, яка довгий час являла собою жорстко централізовану державу з фактичною відсутністю приватної власності, постійно лихоманило. Поразки у війнах з Ізраїлем, фінансування величезної армії і розвідувального апарату в Бейруті, значне скорочення фінансової допомоги, яка надавалася їй як прифронтовій з Ізраїлем країні від нафтовидобувних монархій Перської затоки, зіграли негативну роль в її економічному розвитку. Характерно, що Сирія втратила значні надходження нафтодоларів із Перської затоки не тільки через падіння світових цін на нафту, але й завдяки повній підтримці разом із Лівією Ірану в період ірано-іракської війни 1980-1988 років, коли май-

же всі арабські країни допомагали Іраку. Ці фактори з доданням до них небувалих багаторічних посух, поставили сирійський режим на межу виживання. Актуальною проблемою і надалі залишається безробіття. Щорічно на ринок робочої сили країни потрапляє 250 тисяч чоловік, яким дуже важко знайти роботу.

Складне економічне становище змусило Башара Асада вдатися до деяких ринкових перетворень. Зокрема, в країні дозволили купувати землю іноземцям для будівництва на ній промислових об'єктів, було послаблено валютний контроль та знижено корпоративні податки. В 2004-2005 роках в Сирії відкрили свої філії приватні банки. Президент виступив з ініціативою створення фондового ринку та низки банків, започаткування експортних зон на узбережжі Середземного моря навколо портів Латакія і Тартус. Ці заходи, спрямовані на заохочення іноземних інвесторів, мали незначний ефект, оскільки в країні не існувало необхідної фізичної інфраструктури були наявні лише незначні корисні копалини. Можливості зовнішніх запозичень на ринку міжнародних капіталів, які потрібні для розвитку ринкової економіки, обмежені з огляду на 22-мільярдний зовнішній борг країни, який значно перевищує 16,5-мільярдний ВВП країни.

Непогані перспективи для зростання економіки має туристичний сектор, можливості якого мало використовуються. Проте керівництво країни знову опиняється в глухому куті для розвитку туризму Сирії потрібно позбутися іміджу терористичної країни, створеного в Західній Європі та США засобами масової інформації.

В дійсний час політичне керівництво Сирії шукає нові шляхи налагодження співвідношень з сусідніми країнами та США. Позитивним чином розвиваються відношення з новою адміністрацією США, дипломатичні кроки між країнами вказують на перспективи встановлення розірваних дипломатичних стосунків. Розвиток співробітництва з Туреччиною в боротьбі з курдськими військовими формуваннями на кордоні країн та використання її в якості посередника у вирішенні проблемних питань з Ізраїлем та США, також вказують на новий підхід керівництва Сирії до побудови зовнішньої політики країни.

Таким чином, політичний режим Сирії перебуває в непевному становищі, обумовленому складним завданням балансування між внутрішньо-політичною ситуацією в країні та зовнішні-

ми загрозами національній безпеці, перерозподілу зон впливу і військово-політичними змінами в регіоні.

Література

1. Ахметов В. А. Армия и власть на Ближнем Востоке. — М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 2002.
2. Middle East andgame III: Israel, Syria and Lebanon — how comprehensive peace settlement would look // ICG Middle East report. — 2002, July, 16. — www.intl-crisis-group.org/andgame.pdf.
3. Efraim Inbar. Regional implications of the Israeli-Turkish strategic partnership // Middle East review of international affairs. — 2001. — V. 5. — № 2.
4. Rubin B. The geopolitics of Middle East conflict and crisis // Middle East review of international affairs. — 1998. — V. 2, № 3.
5. Eyai Zisser. The Syrian army: between the domestic and the external fronts // Middle East review of international affairs. — 2001. — V. 5, № 1.
6. Шумов С., Андреев А. Сирия: История, народ, культура. — М.: Евролинц, 2003.

Резюме

В статье рассматривается эволюция некоторых аспектов внешней политики Сирии в условиях внутривосточных изменений как в государствах ближневосточного региона, так и в Сирии. Освещены условия возникновения новой политической ситуации в Сирии и особенности деятельности правительства на региональном направлении. Статья основана на ряде оригинальных источников, позволяющих комплексно рассмотреть роль и место Сирии в международных отношениях на Ближнем Востоке.

Рецензент канд. истор. наук, доцент В. В. Глебов

УДК 327:623.454.8(55)

М. В. Капируля

РОЗВИТОК ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ВИРШЕННЯ ЯДЕРНОЇ ПРОГРАМИ ІРАНУ

Відносини Ірану з країнами Заходу були напруженими впродовж усього періоду існування ісламської республіки. Це було пов'язано з авторитарним режимом, який знищував іранських

дисидентів, курдських емігрантів. Дещо кращими вони були з країнами Західної Європи через економічну співпрацю. У свою чергу, США вже 25 років впроваджують економічні санкції не лише проти Ірану, а й проти іноземних фірм інших країн, які поставляють до Ірану військові технології. Зараз питання недемократичності політичного режиму в Ірані відходить на другий план через появу більш актуальної проблеми — ядерної програми. Спробуймо дослідити, який вплив на ситуацію справляє ядерна програма Ірану. На нашу думку, слід розпочати з історично ретроспективи питання.

Фахівці Ісфаханівського ядерно-технологічного центру заявили про те, що протягом 1988-1993 років було отримано кілька мікрограм плутонію. Пізніше іранська сторона стверджувала, що такі роботи здійснювались і після заявленого терміну — у 1995 та 1998 роках. Фахівці МАГАТЕ вважають, що кількість виготовленого плутонію було значно більшою — не мікрограмами, а міліграмами. Рівень досліджень, однак, не свідчить про наміри Ірану накопичити збройовий плутоній для створення ядерної бомби, а доводить намір набути досвід робіт з добування плутонію. Проте репутацію іранської сторони було зіпсовано. Попри незначність порушень в аспекті виконання ДНЯЗ, такі “помилки” створили підозру до іранських розробок у ядерній сфері.

Нову кризу навколо іранської програми спричинили публікації знімків супутника у 2002 році, на яких було зафіксовано будівництво двох незадекларованих об'єктів з виробництва ядерного палива. Різде занепокоєння світової спільноти тоді викликала заява колишнього президента М. Хатамі, в якій ішлося про намір Ірану створити повний (замкнений) ядерний паливний цикл та про те, що Іран буде та вже експлуатує інфраструктуру для створення цього циклу, зокрема уранові шахти, збагачувальні, переробні та інші виробничі потужності для отримання самодостатності у виробництві ядерного палива для АЕС.

У 2002-2003 роках в Ірані проводились таємні експерименти зі збагачення урану. У травні 2003 року це обладнання було демонтоване і представлене інспекторам МАГАТЕ. Навесні 2003 року інспектори МАГАТЕ взяли проби ґрунту та води в районі пілотного заводу зі збагачення урану і виявили там високозбагачений уран, що підходить для вироблення ядерної зброї. Іранська сторона пояснила, що походження цих частинок —

залишки від імпортованих центрифуг (ймовірно з Пакистану). В листі до МАГАТЕ від першого серпня 2005 року іранська сторона офіційно заявила, що раніше діяла таємно, не надаючи вичерпної інформації про свої дослідження, мотивуючи це небажанням зазнати обмежень у ядерних розробках. Самі іранці постійно наголошують на тому, що створення ЯПЦ переслідує мирні цілі та буде використовуватись лише для АЕС. Разом з тим, цикл дає теоретичну можливість створити ядерну зброю.

Від жорстких санкцій з боку США Іран рятували переговори з ЄС в особі “європейської трійки”: Великої Британії, Німеччини, Франції — які велися з грудня 2002 року. На початку 2006 року ситуація суттєво погіршилась. На даний момент переговори призупинено через відновлення Іраном робіт з конверсії урану. Викликають занепокоєння в країні Заходу і вороже налаштовані заяви нового президента Ірану Махмуда Ахмадінеджада, який постійно говорить про те, що країна не припинить роботи щодо створення замкнутого ядерного паливного циклу. А 10 січня 2006 року сталася непередбачена подія: іранські ядерники зняли плombs з центрифуг. У світі цей крок сприйняли однозначно: країна планує створити ядерну зброю.

11 лютого 2006 року президент Ірану Махмуд Ахмадінежад заявив, що країна готова переглянути своє відношення до ДНЯЗ, а в Пентагоні вже почали розробляти план бомбардувань іранських ядерних об’єктів. Ірану вже не варто розраховувати і на підтримку своїх традиційних помічників — “європейської трійки”.

Врешті-решт, іранське ядерне досє було передано на розгляд Ради Безпеки ООН. Перестали підтримувати Іран і традиційні противники запровадження санкцій проти цієї країни: Росія та Китай. Ці країни поставили стратегічне співробітництво із Західними країнами вище вигоди від співробітництва з Іраном.

Так, 23 грудня 2006 року була прийнята резолюція 1737 (2006) РБ ООН, яка запроваджувала економічні та політичні санкції проти Ірану та надавала країні 60 днів для зупинення всіх робіт, пов’язаних зі збагаченням урану. Зокрема, країнам-членам ООН заборонялися будь-які фінансові, торгівельні, інші контакти з Іраном, що могли сприяти просуванню іранської ядерної програми. Проте, на Іран це не вплинуло: вищеназвані роботи зупинені не були, а Махмуд Ахмадінежад і надалі заявляв, що Іран прямує до створення замкнутого ядерного циклу.

У відповідь, Рада Безпеки ООН 24 березня запровадила більш жорсткі санкції проти Ірану своєю резолюцією 1747 (2007). В даній резолюції розширювалося коло фізичних та юридичних осіб Ірану, контакти з якими заборонялися або (у випадку фінансових установ), активи яких заморожувалися. Резолюція закликала держави-члени ООН припинити торгівлю зброєю з Іраном, встановила ряд інших обмежень.

Відповідаючи на цю резолюцію РБ ООН, М. Ахмадінежад заявив, що його країна вступила до клубу ядерних держав та розпочинає збагачення урану в промислових масштабах. Дослідження свідчать про поспішність таких заяв (Іран має близько 3000 центрифуг для збагачення урану з 50-60-ти тисяч, необхідних для промислового збагачення урану), але сам факт наявності таких заяв свідчить про наміри іранського уряду, що значно тривожить країни, які виступають проти ядерної програми Ірану.

В результаті таких заяв реакція Західних держав не забарилася. Зокрема, ще в червні 2007 року Великобританія пропонувала запровадити більш жорсткі економічні санкції проти Ірану. Цю пропозицію пізніше підтримали Франція та Сполучені Штати Америки. Сторони підтвердили свої позиції відносно одна одної на 62-й сесії ГА ООН, яка розпочалася у вересні 2007 року. М. Ахмадінежад ще раз заявив про невідворотність ядерної програми Ірану.

На сьогоднішній день ситуація навколо Ірану ще більше ускладнилася. Після того, як багато аналітиків визнали, що ядерна програма Ірану має скоріше мирне спрямування, Росія та Китай виступають проти жорстких санкцій проти Ірану. МАГАТЕ також не бачить небезпеки в Ірані, про що заявляє його голова Махаммед аль-Барадеї. На бажать виступати проти Ірану і традиційні арабські союзники США. Зокрема, Саудівська Аравія не раз заявляла, що не бажає активно включатися у будь-які військові конфлікти в регіоні. Посилилася інтенсивність поляризації світу з даного питання: країни, що підтримують Іран в даному сенсі (наприклад, Бразилія) відверто заявляють про це при обговоренні питання в ООН. Натомість, Сполучені Штати Америки, Франція та Великобританія заявляють про рішучість своїх намірів та про можливість запровадження проти Ірану жорстких економічних санкцій без РБ ООН.

Цікавим є розглянути можливі сценарії вирішення іранської проблеми.

На думку дослідників, існує декілька можливих сценаріїв вирішення іранської проблеми:

Перший із них передбачає досягнення компромісу з Іраном і надання дозволу на обмежену ядерну програму. Вона має проходити під повним контролем з боку МАГАТЕ та РБ ООН. Такий сценарій не передбачає надання Ірану додаткових преференцій, адже Іран не відмовляється від проголошеного курсу на продовження мирної ядерної програми.

Другий сценарій є реалізацією стратегії “хороший/поганий поліцейський”. Він передбачає скерування поведінки Ірану у необхідному руслі через систему санкцій та преференцій. Реалізація цієї стратегії вимагає дотримання декількох умов: 1) чіткий розподіл ролей (розмежування позицій США, ВБ, Франції та Росії з КНР); 2) координація ролей між “добрими поліцейськими” та “поганими поліцейськими”, тобто в ідеалі суперечності між ними повинні бути не справжніми, а домовленими; 3) створення вузького спектру можливих дій для Ірану — вимагає максимального контролю за ситуацією обох сторін та недопущення втручання третіх країн (тоді у Ірану може виникнути варіант маневру і він не буде дотримуватися встановлених “правил гри”); 4) здатність обох типів “поліцейських” реалізувати свої обіцянки має спиратися на об’єктивні можливості цих.

Третій сценарій передбачає військове знищення іранських ядерних об’єктів Сполученими Штатами або Ізраїлем, проте цей варіант є найменш вірогідним. На даному етапі проти такого вирішення виступають РФ та КНР. Будь-яке силове вирішення буде означати втрати серед мирного населення, знищить надію на встановлення демократії в Ірані, яка не буде триматися на зброї американських військових, та додасть підтримки клерикальному режиму.

Підтримка демократичних рухів в Ірані та зміна режиму самими іранцями є четвертим сценарієм. Складністю цього варіанту є слабкість опозиції в Ірані. До того ж не факт, що нова демократична влада добровільно відмовиться від престижних ядерних технологій.

П’ятим надання іранському режиму гарантій його існування при відмові від ядерної зброї. І навпаки, продовження ядерної програми приведе до порушення балансу сил в регіоні та до подальшої ізоляції країни, крім того, ядерні держави повинні

принаймні задекларувати зобов'язання завдати удар у відповідь на загрозу Іраном іншим країнам регіону та розробити систему протиракетної оборони в країнах-сусідах.

На нашу думку, на даному етапі реалізація якогось з цих сценаріїв у чистому вигляді неможлива. Необхідно поєднати елементи декількох сценаріїв: запропонувати Ірану не ізоляцію, а широку співпрацю для інтеграції Ірану у світову економіку. При прийнятті Іраном цих умов йому необхідно буде гарантувати міжнародну безпеку (але перед цим налагодити відносини із МАГАТЕ і виконати всі умови для закриття ядерного досє), розпочати демократизацію режиму та дотримуватись прав людини. При відмові ж ініційоване Сполученими Штатами накладання на Іран санкцій РБ ООН для примусового згортання ядерної програми буде виглядати більш легітимними на міжнародній арені, при чому, опонентам режиму жорстких санкцій проти Ірану, зокрема, РФ, КНР буде важко знайти аргументи по непідтриманню таких санкцій. Можливі, безумовно, й інші варіанти розвитку подій щодо ядерної програми Ірану. Тут важливо згадати про те, що цілі, які переслідує Іран виходять скоріше з термінів регіонального лідерства, або ж, принаймні, гарантованого забезпечення безпеки країни, на відміну від прикладу КНДР, де явно присутній економічний мотив при розробці ядерної зброї.

Іранська ядерна програма майже напевно знаходиться на етапі, коли не можна говорити про наближення країною до розробки ядерної зброї, якщо припустити, що Іран має на меті розробку саме ядерної зброї, а не просто використання мирного атому, на чому наголошують США. Ми вже розглядали в теоретичному плані таку ситуацію. І припущеннями, які ми робили, з однієї сторони, було те, що для того, щоб повністю знищити можливості розробки тією чи іншою країною ядерної зброї, потрібно окрім фізичного знищення існуючих потужностей, забезпечити контроль над інфраструктурою, що може в майбутньому забезпечити виробництво ядерної зброї. Безумовно, США зацікавлені, якщо, скажімо виходити з припущення про гегемоністичну роль цієї країни в сучасній системі міжнародних відносин в стабільності в усіх регіонах світу, відіграючи роль світового поліцейського, з причин, які не є темою даної роботи. Однак, розглядаючи ситуацію, що склалася, чи зважаться США, навіть якщо припустити, що нове керівництво країни буде налаштоване в принципі на проведення превентивних заходів

щодо Ірану, провести такі заходи, які, по-суті, означатимуть проведення широкомасштабної військової операції, що, скоріше за все буде мати затяжний характер? Ми вважаємо, що США, особливо після тривалої кампанії в Іраку, яка і досі триває, не будуть проводити нової аналогічної акції в Ірані. В цьому світлі, заяви керівництва про можливість превентивного удару по Ірану виглядають скоріше як засіб залякування керівництва країни, ніж озвучування дійсних планів країни.

А тому знову ж постає питання про те, що навіть на початковому етапі розробки, ядерна зброя, хоча і є фактором політичної нестабільності в регіоні та фактором, що спричиняє нестабільність економічну, не призведе до ескалації конфлікту та перехід його у військову фазу. Отже, говорити про те, що ядерна програма Ірану є фактором дестабілізації для регіону, можна говорити лише частково. Виходячи з того, що опоненти теорії ядерного стримування говорять про те, що логіка нанесення превентивних ударів заключається в принципі “краще раніше, ніж пізніше”, тобто, краще понести певні втрати під час превентивної операції, ніж чекати розробки у випадку з Іраном ядерної зброї, наслідки від використання якої будуть перевищувати понесені втрати під час превентивної операції, можна стверджувати, що така логіка не зовсім дієва у випадку з Іраном, оскільки, по-перше, втрати від такої превентивної повномасштабної операції будуть великими, можливо, критично великими для керівництва країни-нападника, по-друге, навіть у випадку розробки Іраном ядерної зброї, вона буде служити скоріше засобом стримування проти потенційних загроз, ніж наступальним потенціалом країни.

Виходячи з існуючої концепції про те, що при верифікації певної теорії потрібно виходити з того, що теорія вірна, не тільки якщо існують факти на її підтвердження, а й якщо теорія спростовує контраргументи, що висувуються при її верифікації, можна зробити висновок, що теорія ядерного стримування, навіть при наявності початкової стадії розробки ядерної програми, справджується.

Література

1. Diamond L., McFaul M., Milani A. A Win-Win U. S. Strategy for Dealing with Iran // The Washington Quarterly. — Winter 2006-07. — P. 121-138.
2. Perkovich G. and al. A strategy for nuclear security // Carnegie endowment for international peace. — 2008, June. — 281 p.

3. Perkovich G. “Democratic bomb”: failed strategy // Carnegie endowment for international peace. — 2008, November. — 8 p.
4. Curtis H. Martin “Good cop/bad cop” as a model for nonproliferation diplomacy toward North Korea and Iran // Nonproliferation Review. — V. 14, № 1. — 2007, March. — P. 61-88.
5. Matthew Bunn Securing the bomb 2007 // www.nti.org/securingthebomb.
6. Wood T. W. and al. The economics of energy independence for Iran // Nonproliferation Review. — V. 14, № 1. — 2008, March. — P. 89-112.
7. Dennis M. Gormley Silent Retreat. // Nonproliferation Review. — V. 13, № 2. — 2006, July. — P. 183-206.

Резюме

Статья посвящена изложению основ проблематики ядерной программы Ирана и разработке гипотетических вариантов решения ситуации, которая сложилась по данному вопросу.

Рецензент канд. истор. наук, доцент А. С. Поспелов

УДК 327(438):004

М. Лазарук

РОЛЬ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ПРОВЕДЕННІ ІНФОРМАЦІЙНИХ КАМПАНІЙ ЩОДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

Інтеграція до Європейського Союзу охоплює всі сфери державної політики та суспільного життя. Водночас, для успішного входження в структури союзу, як свідчить практика країн-членів, необхідно напрацювати досконалу законодавчу базу, яка б регулювала зміни, пов'язані зі вступом в ЄС, у всіх галузях. Окрім правового етапу внутрішньої підготовки країни, слід виконати ще й економічні, соціальні критерії, а також належним чином реформувати структуру органів державної влади.

Втім, будь-які починання урядів у напрямку ЄС не дадуть бажаних результатів без громадянської підтримки його дій. Саме успішна інформаційна кампанія, в якій кожному громадянину надається вичерпна інформація про діяльність ЄС, переваги та недоліки членства в цій організації є передумовою підтримки європейсь-

кого курсу держави, та досягнення кінцевої мети — членства в ЄС. В інформуванні населення, поряд з громадськими організаціями, фундаціями, спеціалізованими структурами ЄС, важливу роль відіграють і органи державної влади, які розробляють інформаційну стратегію, проводять моніторинг виконання програм, а також, координують дії численних структур, залучених до кампанії.

Метою статті є характеристика та порівняльний аналіз діяльності державних органів, які займалися в Україні та Польщі проведенням інформаційних кампаній щодо європейського вибору. Вважаємо, що досвід Польщі в цьому питанні буде важливим для нашої держави через численні спільні риси політичних систем обох держав, схожі тенденції розвитку громадянського суспільства, які пов'язані не лише зі спільними історичними факторами, схожими ментальними характеристиками обох народів, але й зі соціоекономічними особливостями їх розвитку.

Таким чином, серед спеціалізованих українських установ, які займаються згаданою діяльністю, можемо виокремити Державну раду з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України, що була утворена Указом Президента України № 1791 від 20.00.2002 р., яку очолював сам Президент України. Основною метою ради було створення передумов для набуття Україною членства в ЄС і НАТО, підвищення ефективності координації і контролю над діяльністю органів влади у сфері європейської і євроатлантичної інтеграції [13]. Проте, у 2005 році указом Президента України № 1661 від 29 листопада ця спеціалізована рада була ліквідована.

Євроінтеграційною діяльністю займається і Управління з питань європейської інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України, утворене Постановою КМ № 1141 від 5.09.2001 р., що здійснює моніторинг виконання інтеграційних програм та забезпечує діяльність Міжвідомчої групи з інформування громадськості та підготовки фахівців з питань європейської та євроатлантичної інтеграції [14]. Ця група у свою чергу була утворена Постановою Кабінету Міністрів № 174 від 3.03.2005 р. також для здійснення моніторингу виконання програм. Склад і головуєчий групи змінювалися постановами КМ: № 291 від 13.04.2005 р.; № 1186 від 14.12.2005 р.; № 147 від 15.02.2006 р.; № 1694 від 8.12.2006 р. На даний момент група працює під керівництвом віце-прем'єр-міністра України.

Ключову роль у процесі інформування громадськості щодо євроінтеграції відіграє Кабінет Міністрів України (далі — КМ), що згідно з Указом Президента України № 1433 від 13.12.2003 р. повинен забезпечувати координацію і контроль над виконанням програм, щороку затверджувати плани відповідних заходів для організації виконання програм та утворювати Міжвідомчу групу щодо виконання Програми [12]. Окрім цього, в структурі Уряду діє спеціалізований Комітет, що у 2000-2005 рр. мав назву Урядовий комітет європейської інтеграції та міжнародного співробітництва (згідно з постановою КМ № 339 від 17.02.2000 р.), у 2005-2006 рр. — Урядовий комітет з питань європейської та євроатлантичної інтеграції (згідно з постановою КМ № 1020 від 14.10.2005 р.), у 2006-2007 рр. — Урядовий комітет з питань правової політики, оборони, міжнародного співробітництва та європейської інтеграції (згідно з постановою КМ № 1202 від 14 08. 2006 р.), у 2007-2008 рр. — Урядовий комітет з питань економічної політики та європейської інтеграції (згідно з розпорядженням КМ № 109 від 28.03.2007 р.), у 2008 році — Урядовий комітет європейської інтеграції та міжнародного співробітництва (згідно з розпорядженням КМ № 195 від 30.01.2008 р.) [11, с. 16].

Як уже зазначалося державним замовником програм, розпорядником бюджетних коштів, передбачених на виконання програм виступає Державний Комітет телебачення та радіомовлення України, що також готує звіти з виконання щорічних заходів, затверджених КМ (розпорядження КМ № 569 від 25.07.2007 р., № 960 від 8.11.2007 р.). Заступник голови Комітету входить до складу Міжвідомчої групи з інформування громадськості та підготовки фахівців з питань європейської та євроатлантичної інтеграції.

Спеціалізовані органи також мають деякі міністерства, зокрема:

- Міністерство закордонних справ — Відділ інформаційної політики Департаменту ЄС (при цьому спеціального підрозділу немає);
- Міністерство економіки — Відділ стратегічного планування співробітництва з ЄС Департаменту співробітництва з ЄС (2 особи);
- Міністерство оборони — Відділ інформаційної політики та військових ЗМІ Департаменту гуманітарної політики (4 особи);
- Міністерство юстиції — Відділ організації та планування роботи з адаптації Департаменту з питань адаптації законодавства (3 особи);

- Міністерство освіти і науки — Відділ європейської інтеграції Департаменту міжнародного співробітництва та європейської Інтеграції (5 осіб);
- Міністерство культури і туризму — Відділ культурного співробітництва та протоколу Управління міжнародних зв'язків (4 особи);
- Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту — Відділ міжнародного співробітництва та європейської інтеграції (2 особи).

Питанням інформаційної політики в контексті європейського вибору займаються також інші офіційні установи, серед яких: науково-організаційний відділ Президії Академії педагогічних наук України (1 особа), науково-організаційний відділ Президії Національної академії наук України (4 особи), управління Інформаційної політики Республіканського Комітету з Інформації Ради Міністрів АР Крим (5 осіб), державні навчальні заклади, обласні та міські державні адміністрації, відділ міжнародних проектів і координації роботи закордонної кореспондентської мережі Українського національного інформаційного агентства (1 особа) [11, с. 16].

Щодо Польщі, то тут також чимало державних установ відповідало за євроінтеграцію країни та інформаційну кампанію щодо підготовки до вступу в ЄС. Так, у 1991 році Рішенням Ради Міністрів № 11 від 1991 року, було створено Бюро Європейської інтеграції (Biuro do Spraw Integracji Europejskiej) та Бюро для іноземної допомоги (Biuro do Spraw Pomocy Zagranecznej), що діяли при Кабінеті Міністрів і були першими інституціями, які займалися євроінтеграцією ще до підписання Європейської угоди у червні 1993 року і подання офіційної заявки у квітні 1994 року.

Першим спеціалізованим органом у Польщі, що відповідав за надання інформації щодо євроінтеграції, був створений у 1991 р. Центр Європейської документації, який працював з електронними базами даних і підготував серію публікацій з питань права та економіки ЄС. Ця інформація була призначена для працівників державної адміністрації, місцевого управління, представників Сейму та Сенату, а також учених і поширювалася у сфері діяльності, пов'язані з правом та статистикою. Власне кажучи, це тимчасове утворення для виконання поточних завдань. Сюди ж можна віднести і Міжвідомчу групу з питань Європейського договору, засновану 1994 року для забезпечення моніторингу

та координування робіт стосовно зближення, а також створений того ж року Комітет, так званий К-3. Завданням цього органу було налагодження співпраці між управліннями, що безпосередньо відповідають за ведення справ, пов'язаних з інтеграцією Польщі до ЄС (МЗС, Міністерством економічної співпраці із зарубіжжям, а також Уповноваженим уряду з питань європейської інтеграції та закордонної допомоги). Проте, ключовими гравцями в процесі євроінтеграції в Польщі стали Уповноважений уряду з питань євроінтеграції і закордонної допомоги та Комітет європейської інтеграції.

26 січня 1991 р. було призначено Уповноваженого уряду з питань євроінтеграції та закордонної допомоги, до завдань якого належало: гармонізація та координація адаптаційних та інтеграційних процесів Республіки Польща з ЄС та здійснення контролю за перебігом цих процесів; ініціювання та організація робіт, а також заходів, що мають на меті створення умов для інтеграції Польщі з ЄС, особливо у сфері економіки, права та в інституційно-організаційній сфері; координування заходів, пов'язаних з отриманням та використанням допомоги з-за кордону [10]. Тобто йдеться про охоплення в межах однієї структури практично всього спектру двосторонніх відносин.

Що стосується Комітету європейської інтеграції (час створення — 8 серпня 1996 р.), то рішенням Парламенту, він фактично замінив всі попередні структури, залучені у процесі зближення Польщі з ЄС. Його основним завданням стала координація діяльності міністерств і відомств, що займаються євроінтеграцією, а також:

- ініціювання та координування діяльності щодо гармонізації у сфері права, а також висловлення думки щодо проектів правових актів та їх відповідності праву ЄС;
- оцінка перебігу процесу зближення;
- координування заходів, пов'язаних з отриманням та використанням закордонної допомоги;
- діяльність, що має на меті підготовку інформації, концепцій та кадрів для інтеграційних процесів;
- співпраця з неурядовими організаціями у межах інтеграційних процесів;
- подання до Ради міністрів проектів програм зближення та інтеграції з ЄС, проектів рішень у сфері розміщення коштів

закордонної допомоги, проектів правових актів стосовно діяльності щодо зближення та інтеграції, доповідей щодо реалізації програм стосовно зближення та інтеграційної діяльності [7].

Виходячи з численних обов'язків та масштабів роботи Комітету та виконуючи розпорядження Голови Кабінету міністрів від 2 жовтня 1996 року було створено Управління Комітету європейської інтеграції як організаційну базу для функціонування Комітету. Саме Управлінням Комітету євроінтеграції були розроблені “Національна програма підготовки до членства” [4], та “Програма інформування суспільства” (Program Informowania Spoleczenstwa — PIS) [6].

Після 1 травня 2004 року, коли Польща офіційно стала членом ЄС, пріоритети діяльності інституції змінилися з метою надання їй більших повноважень. Комітет, фактично, став головним органом, що координує дії Польщі в інституціях та органах ЄС, а також розглядає більшість справ, які стосуються членства країни в цій організації, проводить моніторинг роботи комісій та робочих груп при ЄС. Він також відстежує підготовку службовців міністерств та органів центральної влади, які працюватимуть в комісіях при ЄС [3, с. 467].

Ще одним ключовим органом євроінтеграції є Європейський Комітет Ради міністрів Польщі (Komitet Europejski Rady Ministrow — KERM), що заснований указом прем'єр-міністра від 23 березня 2004 року з метою створення дискусійного форуму для формування офіційної позиції уряду в європейських питаннях та обговорення інших питань, які стосуються євроінтеграції [9].

Склад цього комітету змінний, для забезпечення ефективної реалізації різнопланових цілей. До нього входять найвищі посадовці з усіх важливих урядових органів. KERM також слугував об'єднуючим органом, який намагався поєднати точки зору різних міністерств з метою проведення спільної політики на європейському рівні. На сьогодні, цей Комітет наділений значними повноваженнями, а також є, фактично, останньою інстанцією, яка узгоджує заходи, що стосуються європейської політики Польщі [2, с. 7].

Окремої уваги заслуговує позиція польського парламенту, який ще до вступу в ЄС всіляко намагався приймати нормотворчі документи відповідно до *acquis* Євросоюзу. У 2000 році

парламентом було створено спеціальний орган — Європейський законодавчий Комітет. Після вступу Польщі до союзу, залучення польського парламенту до інтеграції країни збільшилося як в кількісних, так і в якісних показниках. Змінилися також форма і зміст стосунків на рівні парламент — уряд в питаннях, що стосуються євроінтеграції. Напередодні вступу Польщі до ЄС парламентом був прийнятий “Акт про співпрацю кабінету міністрів з Сеймом і Сенатом в питаннях, що стосуються членства Республіки Польща в ЄС” [8].

Цей законодавчий акт є не лише основоположним і таким, що регулює стосунки двох гілок влади. Після його прийняття було розроблено формулу ведення євро інтеграційної політики: парламент займається розробкою та прийняттям законодавства у цьому напрямі, уряд зобов’язаний виконувати установлений курс.

До інформаційної кампанії були залучені уряд і президент. Президентська кампанія проходила під гаслом “Так для Польщі” — окрім декілька десятків зустрічей, які провів А. Квасьневський, адміністрація розіслала спеціалізовані брошури з інформацією про ЄС до 12,6 млн. помешкань, в яких містився заклик глави держави до участі в референдумі. Також кожен бажаючий міг надіслати запитання з приводу євроінтеграції Польщі, на які отримав відповідь до 8 червня 2003 року. Як уряд, так і президент широко використовували медіа для рекламування європейського вибору, аргументуючи його економічними і культурними можливостями. Президент Олександр Квасьневський у 2002 році очолив громадянський рух на підтримку інтеграції у ЄС під гаслом “Від політиків і експертів до споживачів” [5, с. 12]. Тоді ж розпочала роботу експертна група, створена при канцелярії президента з метою підготовки проекту положення у справі референдуму щодо вступу Польщі до ЄС.

Свою позитивну чи негативну позицію висловлювали і політичні партії. Широку підтримку інтеграції надала й громадянська ініціатива “Так в референдумі”, яка була організована представниками різних середовищ і суспільних груп з 250-ти громадських організацій з метою залучення якомога більшої кількості громадян до участі в референдумі [1, с. 266].

Порівнюючи участь органів державної влади в процесі інформування населення щодо європейської інтеграції в Україні та Польщі можемо виокремити наступні особливості:

- Незважаючи на численні органи, які відповідають за інформування громадськості у сфері євроінтеграції, в Україні досі не сформовано єдину координуючу установу, яка б комплексно займалася питаннями євроінтеграції, об'єднуючи між собою зусилля всіх відповідальних за європейську політику. Щодо існуючих інститутів, то в питаннях євроінтеграції ділянка їх відповідальності або надто обмежена, або зближення з ЄС є лише одним із напрямів;

- Державним замовником євроінформаційних програм, розпорядником бюджетних коштів, в Україні виступає Державний Комітет телебачення та радіомовлення України, що, на нашу думку, не може повністю задовольнити потреби громадян в інформації на європейську тематику. Причиною цього є недостатня кількість висококваліфікованих фахівців з питань євроінтеграції в згаданій установі, вузьке спрямування інформаційної діяльності, що не включає співпраці з приватними ЗМІ та громадськими організаціями в необхідному об'ємі;

- Помилковим є розгляд у рамках однієї програми інформування проблем, котрі стосуються таких важливих зовнішньополітичних пріоритетів, як, наприклад, інтеграція в ЄС та НАТО. Це свідчить насамперед, про вироблення загальних підходів до поставлених завдань, внаслідок чого негативне ставлення більшості громадян України до євроатлантичної інтеграції, викликане непоінформованістю, впливає на ставлення суспільства і до ЄС;

- На даному етапі євроінформаційної кампанії в Україні необхідно використати досвід Польщі щодо створення головного спеціалізованого координуючого органу в системі центральних органів виконавчої влади щодо євроінтеграції, який би займався також розробкою, проведенням інформаційної кампанії. Такий орган — а саме Національне агентство європейської інтеграції проектується. На нашу думку, на кінцевому етапі його формування варто взяти до уваги досвід роботи Комітету Європейської інтеграції, який діє в Польщі, а саме структуру органу, яка спрямована як на зовнішню діяльність — співпрацю з спеціалізованими європейськими інституціями, так і на внутрішню — розробка євроінтеграційної стратегії, координація діяльності усіх відомств, що займаються інтеграцією;

- Важливим елементом проведення успішної інформаційної кампанії, та позитивних результатів референдуму є підготовка державних службовців усіх рівнів як рушійної інтеграційної

сили. Для цього існують численні можливості, що включають активну співпрацю з європейськими партнерами, навчальні тури в ЄС, проведення семінарів, тренінгів щодо обміну досвідом, програми підготовки, тощо;

- В Україні необхідно розвивати інформаційну систему, до якої входять Центри євроінформації, Європейські депозитові бібліотеки, Центри європейської документації. З досвіду Польщі можна констатувати, саме ці структури допомагають державним органам налагодити зв'язок з громадянами та неурядовими організаціями, ефективно надавати інформацію, пов'язану з процесом інтеграції, а також розвивати елементи інформаційного суспільства;

- Однією із основних відмінностей між євроінтеграційними кампаніями офіційних Києва та Варшави є недостатній консенсус українських політичних еліт, передусім найвищого ешелону влади, а також відсутність реальної перспективи та гарантій членства з боку самого союзу, що у випадку Польщі стало стимулом та запорукою вдалих дій в інформаційному полі;

- Для успішної інтеграції країни в Євросоюз, також слід проводити інформаційні кампанії в країнах ЄС, так звані кампанії публічної дипломатії. Зокрема, 2000-2004-ті роки — в час вступу Польщі до союзу було продемонстровано всю важливість публічної дипломатії для лобювання, що супроводжувала переговорний процес і ратифікацію Угоди про приєднання. У 2000 році в Польщі була розроблена перша комплексна програма публічної дипломатії в країнах ЄС. У 2004 році було створено нову установу — Раду для підтримки (промоції) Польщі за кордоном. Україні також необхідно проводити власну кампанію публічної дипломатії, особливо в країнах ЄС, адже в умовах обмеженої присутності вітчизняних кореспондентських мереж, інформаційних агентств, образ України формується іноземними, передусім російськими інформаційними службами, що не завжди відповідає нашим національним інтересам.

Література

1. Jablonski M. Polskie referendum akcesyjne. — Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2007. — 354 s.
2. Jakubek J. The Polish Experience: Dealing with European Policy Coordination // European Studies Research Students'

- Conference. — http://www.uacesstudentforum.org/Docs/Oxford%2006/Jakubek_J.pdf — 14.06.08.
3. Kawecka E. Wyrzykowska, Synowiec E. // Unia Europejska. — Warszawa: Wyd. Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, 2004. — T. 1. — 540 s.
 4. Narodowy Program Przygotowania do Członkostwa w Unii Europejskiej // Ustawa Rady Ministrów w dniu 23.06.98 r. — Warszawa, 1998. — 44 s.
 5. Prezydent będzie promować integrację // Gazeta Samorządu i Administracji. — 2002, 22 kwiecień. — № 9. — S. 15.
 6. Program Informowania Społeczeństwa // Urząd komitetu integracji europejskiej. — Warszawa, 1999. — 31 s.
 7. Ustawa o Komitecie Integracji Europejskiej z dnia 8 sierpnia 1996 r. // Dziennik Ustaw. — № 116. — Poz. 555.
 8. Ustawa o współpracy Rady Ministrów z Sejmem i Senatem w sprawach związanych z członkostwem Rzeczypospolitej Polskiej w Unii Europejskiej z dnia 11 marca 2004 r. // Dziennik Ustaw. — № 52. — Poz. 515.
 9. Zarządzenie № 30 Prezesa Rady Ministrów z dnia 23 Marca 2004 r. w sprawie Komitetu Europejskiego // Monitor Polski. — № 14. — Poz. 223.
 10. Басараб М. З досвіду євроінтеграції Польщі // Стратегічна панорама. — 2003. — № 1. — http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=prir0&issue=2003_1. — 20.01.08.
 11. Державна інформаційна політика у сфері європейської і євроатлантичної інтеграції // Національна безпека і оборона. — 2008. — № 1. — 60 с.
 12. Про державні програми з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004-2007 роки: Указ Президента України від 13 грудня 2003 року № 1433 // Офіційний вісник України. — 2003. — № 51. — С. 74.
 13. Про Державну раду з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України: Указ Президента України від 30 серпня 2002 року № 791 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 36.
 14. Про утворення Управління з питань європейської інтеграції у структурі Секретаріату Кабінету Міністрів України поста-

нова Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2001 р.
№ 1141 // Офіційний вісник України. — 2001. — № 36.

Резюме

Исследуется роль государственной власти в проведении информационных кампаний по евроинтеграции Украины и Польши.

Рецензент доктор полит. наук, профессор С. Д. Василенко

УДК 94(8):327.5:004.738.5 “1939/1945”

А. С. Дергачева

УЧАСТИЕ СТРАН ЛАТИНСКОЙ АМЕРИКИ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ ПО МАТЕРИАЛАМ ПУБЛИКАЦИЙ РУНЕТ (ИНТЕРНЕТ)

После начала военных действий в Европе на консультативном совещании министров иностранных дел в Панаме была принята резолюция о проведении политики нейтралитета. Вокруг континента на расстоянии от 300 до 1000 миль от побережья была объявлена “зона безопасности”. До конца 1941 г. статус этой зоны как нейтральной уважался всеми воюющими сторонами, включая Германию и Японию.

Нейтралитет латиноамериканских стран вполне соответствовал линии Вашингтона, предпочитавшего не вмешиваться в европейскую войну. Но одновременно он отражал и стремление государств региона сохранить экономические связи с державами оси. К 1940 г. германские капиталовложения в регионе составили 969 млн. долл., Германия импортировала из Латинской Америки стратегическое сырье. Нацистам симпатизировали влиятельные общественные организации, крупные политики, представители деловых кругов. Главной сферой приложения германского капитала были Аргентина, Чили, Гватемала, Бразилия, Мексика, Перу. В Бразилии концерны “Крупа” и “Тиссена” занимались разработкой железной руды, в Чили — добывали селитру, в Бразилии, Аргентине, Боливии — владели концессиями на нефтеносные участки [1].

Происходил и “экспорт” нацистских идей. Было создано немало фашистских или полуфашистских организаций (в Бразилии — “Бразильское интегралистское действие”, в Мексике — “Национальный синаркистский союз”, в Перу — “Революционный союз” и др.). Эти организации проявляли заметную поли-

тическую активность, а в Бразилии в 1938 г. интеграллисты даже предприняли попытку государственного переворота.

Однако в целом подобные течения не определяли ситуации. Относительная стабилизация хозяйственной жизни стран Латинской Америки к концу 30-х годов была достигнута без использования тоталитарных методов мобилизации. Традиционно сильное влияние англосаксонских демократий, прежде всего — США, в целом уравновесило германское политико-идеологическое воздействие. Тем не менее нацисты сохранили в Южной Америке обширную систему личных связей и деловых контактов — во многом опираясь на потомков германских эмигрантов среди предпринимателей и политиков [2].

Нейтралитет большинства стран Латинской Америки закончился с моментом вступления во вторую мировую войну Соединенных Штатов в декабре 1941 г. Центральноамериканские государства — Панама, Куба, Гаити, Доминиканская республика, Гватемала, Гондурас, Коста-Рика, Сальвадор и Никарагуа — объявили войну державам “оси”. Колумбия, Мексика и Венесуэла разорвали с ними дипломатические отношения [3].

Участие латиноамериканских стран в антигитлеровской коалиции выражалось в экономическом обеспечении их союзников, которые несли на себе основную тяжесть боевых действий. Непосредственное участие в войне приняли только два государства региона: Мексика направила эскадрилью ВВС для защиты Филиппин, а Бразилия выделила 25-тысячный экспедиционный корпус для высадки в Италии.

На очередном консультивном совещании министров иностранных дел в Рио-де-Жанейро в 1942 г. была принята резолюция, рекомендовавшая всем странам региона разорвать дипломатические отношения с Германией, Италией и Японией. Она стала обязательной для всех латиноамериканских стран, за исключением Чили, опасавшейся нападения японских кораблей на свои прибрежные города (Чили разорвала отношения с Германией в январе 1943 г., с Японией — в марте 1945 г.), и Аргентины, имевшей наиболее глубокие связи с Германией и упорно придерживавшейся нейтралитета.

В Рио-де-Жанейро были приняты решения о разрыве торговых отношений с державами “оси”, установлении контроля над профашистскими организациями на континенте, а также о созда-

нии Межамериканского совета обороны (МСО). В годы Второй мировой войны произошло улучшение отношений латиноамериканских стран с Советским Союзом. К середине 40-х гг. тринадцать латиноамериканских государств установили или восстановили, как, например, Мексика в 1942 г., дипломатические отношения с СССР [4].

После нападения японцев на Перл-Харбор 7 декабря 1941 года Мексика, вместе с многими другими латиноамериканскими странами, разорвала дипломатические отношения с Германией, Италией и Японией. Угроза японского вторжения с западного побережья подтолкнула мексиканцев к полной мобилизации своих ВВС (FuerzaAerea Mexicana, FAM) для патрулирования побережья страны.

На тот момент мексиканские ВВС были довольно скромно представлены двумя авиаполками, по три эскадрильи в каждом. Основным боевым самолетом являлся морально устаревший американский многоцелевой биплан “Воут” V-99 “Корсар”, имелось также несколько “Воутов” O2U-2M и “Консолидейтедов модель 21M”. 1-й полк, как более подготовленный, был переброшен в прибрежный город Байя, а 2-й остался в столице.

Эти меры оказались нелишними, потому что вскоре в Мексиканском заливе объявились немецкие субмарины. 13 мая 1942 года около Майами подлодка U-564 потопила мексиканский танкер “Потреро де Лано” (погибло 14 моряков). Буквально через неделю жертвой U-106 стал танкер “Фаджа де Оро”, совершавший рейс из США на Кубу (это был итальянский корабль, конфискованный в самом начале войны) [5].

После этих атак мексиканский президент генерал Камачо 28 мая 1942 года объявил войну гитлеровской Германии и ее союзникам. Германская подводная угроза судоходству в Мексиканском заливе подрывала не только экономику Мексики, но и наносила значительный урон коммуникациям союзников. Поэтому американцы потребовали от своего южного соседа срочно принять действенные меры.

Решением стала посылка в США группы мексиканских пилотов под командованием майора Луиса Норьеги Медрано на двухнедельные курсы для освоения тренировочных “Харвардов” AT-6. Эти машины предполагалось использовать в качестве пикирующих бомбардировщиков для борьбы с подводными лодками.

17 июня 1942 года на столичный аэродром Бальбуэна приземлилась шестерка АТ-6В под командованием майора Медрано. Еще в США самолеты оснастили бомбодержателями и пулеметами (три крупнокалиберных “Браунинга” М-2). Ранее эти учебные машины могли нести по пять 14-кг бомб М-5 или столько же кассетных 9-кг М-41. А в результате “модернизации” они были приспособлены для подвески четырех более мощных 45-кг бомб Mk. 1 (реально мексиканские летчики никогда не поднимали больше двух таких бомб).

Уже через пять дней после прибытия “Харварды” продемонстрировали свои возможности по бомбометанию с пикирования на полигоне около Мехико лично самому президенту и другим высокопоставленным лицам. На следующий день эскадрилью передали в оперативное управление генералу Анаклето Гуерреро (военное командование “Залив”).

Между тем, обстановка в заливе накалялась. По американским разведанным, в районе объявился знаменитый немецкий подводник Ганс Витт, имевший на своем счету уже три потопленных судна. 26 июня субмарина 11-129 под его командованием атаковала и потопила танкер “Тукспан”, погибло четверо мексиканских моряков. На следующий день жертвой этой же подлодки стало судно “Лас Чоапас”, на этот раз погибло трое мексиканцев. Обе атаки проводились всего в 40 милях от береговой черты. После этого все “Харварды” были переведены на круглосуточное боевое патрулирование.

Шанс расплатиться появился 7 июля. Вот что вспоминал впоследствии мексиканский летчик майор Норьегас: “В тот день я был на боевом дежурстве и получил радиосообщение от пилота коммерческого самолета о подводной лодке. Я немедленно взлетел на своём АТ-6 с двумя 100-фунтовыми бомбами. После прибытия на место я обнаружил только волны от погружающейся подводной лодки. Однако после получения “добро” от берегового командования я сбросил обе бомбы. После чего я передал координаты и ушел домой, оставив немцев “на попечение” американских бомбардировщиков. После дозаправки я снова взлетел и на месте своей атаки обнаружил лишь пятна мазута”.

К сказанному стоит добавить, что столкновение происходило в 15 милях севернее Тампико, и что майор, разумеется, написал себе уничтожение вражеской субмарины. Однако коман-

дование было более сдержанно и заявило, что “атака немецкой подводной лодки была результативной”.

В действительности U-129 не была потоплена. Лишь 18 августа 1944 года эта “прославленная” лодка погибла от рук собственного экипажа в Бордо под угрозой захвата высадившимися во Франции союзниками.

На этой атаке действия немцев в Заливе не закончились. 27 июля 1942 года U-171 под командованием капитана Гюнтера Пфеллера потопила мексиканское торговое судно “Оаксака” (шесть человек погибло). 4 сентября жертвой этого же экипажа стал танкер “Аматлан” (погибли три моряка). Мексиканцам так и не удалось отомстить за это, однако при возвращении из похода U-171 затонула 9 октября недалеко от Шербура, “напорвшись” на английскую мину. Ее капитан выжил в тот раз, но погиб через два года в очередном походе.

Сразу после вступления Мексики в войну группы мексиканских военных отправились в США для изучения американского боевого опыта. Дело в том, что, в отличие от большинства своих латиноамериканских соседей, Мексика решила не ограничиться формальной декларацией, а внести реальный вклад в победу.

Однако лишь в 1944 году были предприняты конкретные шаги в этом направлении. В начале года на авиабазе морской авиации Норт Айленд в Сан Диего появились семь мексиканских пилотов под командованием капитана Карлоса Сервантеса Переса. По соглашению с американцами им предстояло освоить пикирующие бомбардировщики SBD5 “Донтлесс”. Незадолго до этого США поставили в Мексику 20 самолетов данного типа в модификации A24B (армейская версия “Донтлесса” без крюка аэрофинишера, с увеличенным пневматиком хвостового колеса и с упрощенным навигационным оборудованием).

В Норт Айленде сформировали “Мексиканскую эскадрилью” (или по-испански Grupo Aereo Mexicano). Ей выделили восемь машин, ангар и взлетную полосу. Только на один бомбардировщик нанесли мексиканские опознавательные знаки, а потом часто использовали его в качестве “декорации” для пропагандистских фотосъемок.

Обучение продолжалось полгода, а 2 июля президент Мексики Мануэль Авила Комачо торжественно объявил о отправке мексиканского авиационного корпуса для войны на Тихом оке-

ане. А так как реально подготовленных для полетов на современных бомбардировщиках экипажей в самой Мексике не было, то в “авиакорпус” зачислили недоучившихся курсантов из Норт Айленда. Из восьми летчиков (в марте к ним присоединился полковник Антонио Карденас Родригес, уже успевший в 1943 году добровольцем повоевать в составе экипажа В-17 над северной Африкой) семерых отобрали в состав новой 201-й истребительной эскадрильи ВВС США.

Вскоре семерых мексиканцев отправили на фронт. Двое из них не дожили до победы. Крисофоро Салидо Грийалва разбился на аэродроме Маджор Филд в Техасе во время переобучения на Р-47 “тандерболт”, а Карлос Гардуно погиб 17 июня 1945 года, когда во время боевого вылета отказал двигатель и при аварийной посадке взорвались две подвешенные под крыльями 454-кг бомбы.

Остальные курсанты Норт Айленда достигли больших успехов в дальнейшей карьере. Полковник Карденас получил звание бригадного генерала и с 1946 по 1952 год командовал военно-воздушными силами Мексики. Фернандо Хернандес Вега тоже дослужился до генеральского звания и стал первым мексиканским летчиком, совершившим полет на реактивном самолете. Активную летную службу он продолжал вплоть до своей смерти в 1988 году. Полковник Карлос Нуньес стал личным пилотом нового мексиканского президента Адольфо Лопеса Матеоса, а Якобо Эстрада Луна водил личный “борт” другого мексиканского президента — Мигеля Алемана. Хулио Майор Сауз был шеф-пилотом министра обороны и уволился в 70-е годы в чине генерала.

Когда американцы убедились в серьезности намерений своих союзников, то передали им несколько десятков Р-47 “Тандерболт” из состава 384-й и 385-й истребительных групп USAAF, которые перевооружались на новенькие “Мустанги”. Как уже упоминалось, из этих самолетов сформировали Мексиканские Экспедиционные ВВС (Fuerza Aerea Expedicionaria Mexicana), которые состояли из единственной 201-й эскадрильи. В это подразделение отбирали лучших летчиков и механиков со всей страны. В итоге в него вошли 38 пилотов и около 260 человек наземного персонала.

На Филиппины мексиканцы прибыли в мае 1945 года. Командовал этими “ВВС” полковник Антонио Карденас, а эскадриль-

ей — капитан Радамес Гаксолия Андраде. Эскадрилью подчинили командованию 58-й Истребительной группы ВВС США. До июня мексиканцы летали только под командованием американцев и только в составе смешанных групп, но вскоре им разрешили самостоятельные вылеты. Сначала, в июне-июле 1945 года мексиканцы поддерживали наступление американской армии на острове Лусон. Поскольку японская авиация на Филиппинах была уже фактически уничтожена, им приходилось летать только на разведку и штурмовку вражеских позиций.

Однако в этих полетах “чиканос” проявили себя не лучшим образом, так как из-за слабого знания английского языка они зачастую не могли понять команд авианаводчиков. Произошел ряд неприятных инцидентов, при которых погибло несколько американских военнослужащих. Поэтому в июле мексиканцев перенацелили на дальние рейды против японских объектов на острове Формоза (ныне — Тайвань), где они уж никак не могли отбомбиться по своим. Журнал боевых действий эскадрильи за этот период полон записями типа: “Миссия на эскортирование конвоя в Северном Филиппинском море. Результат: все пилоты 201-й эскадрильи участвовали в эскортировании с шести часов утра до 18:00 вечера, когда были сменены Р-61 ВВС США”. Стоит добавить, что прикрытие конвоев было очень важной задачей, поскольку “камикадзе”, которые базировались на Формозе, наносили тяжелые потери американскому флоту.

В ноябре 1945 года пилоты вернулись в Мексику (самолеты остались на Филиппинах, так как изначально передавались на условиях “ленд-лиза”), где сразу стали национальными героями — сам президент лично наградил их медалями, специально отчеканенными по такому случаю. По их возвращении Экспедиционные ВВС согласно декрету Президента прекратили свое существование. 31 пилот получил боевой опыт, а пятеро не вернулись. Только один из них, Фаусто Вега Сантандер, был сбит зенитным огнем, а остальные стали жертвами плохой погоды (что на Тихом океане не исключение, а скорей правило) и отказов техники [5].

Результаты боевой работы 201-й (мексиканской) истребительной эскадрильи:

- количество выполненных ударных вылетов — 85;

- вылетов на прикрытие — 6;
- штурмовых — 96;
- всего проведено в воздухе — 2824:00 часа;
- из них — в боевой обстановке — 591:00 час;
- сброшено бомб: 454-кг — 957 шт., 272-кг — 500 шт.;
- израсходовано 12,7-мм патронов — 166922 шт.;
- потеряно самолетов — 5;
- погибло пилотов — 5.

Мало кто знает, что Бразилия — единственная страна южноамериканского континента, чьё правительство официально в 1944 году послало в Европу экспедиционный корпус численностью 25 тыс. человек, который в составе войск союзников воевал с фашистами в Италии и во Франции. Понеся потери 483 человека убитыми и около 1800 ранеными, бразильская экспедиционная дивизия взяла в плен более 15 тысяч немецких солдат. Сейчас в Рио-де-Жанейро оставшиеся в живых бойцы входят в Национальную ассоциацию ветеранов Экспедиционных сил Бразилии. У них даже есть свой маленький музей [7].

Однако посылке бразильской пехотной дивизии в Европу предшествовала полная драматизма политическая интрига. Дело в том, что ситуация в Бразилии еще в канун Второй мировой войны сложилась крайне сложная. Сначала левый, а затем правый путчи, приход к власти авторитарного президента Жетулиу Варгаса, который откровенно пытался заигрывать с фашистской Германией. Между 1933 и 1938 годами Германия стала главным рынком для бразильского хлопка и вторым наибольшим импортёром бразильского кофе и какао. Немецкий Банк Южной Америки даже открыл триста филиалов на территории Бразилии. В конце концов, прагматичное бразильское правительство приняло сторону Союзников, хотя и после долгого периода выторговывания для себя наиболее выгодных торговых условий. Даже в мае 1941 года, уже после вторжения Германии в Польшу, Варгас направил Гитлеру поздравительную телеграмму в его день рождения, передавая “лучшие пожелания вашего личного счастья и процветания Немецкой нации”, таким образом все еще пытаясь играть двойную игру. Такая двойная игра, вместе с быстрым увеличением гражданской и военной торговли между Бразилией и Нацистской Германией, вызывала постоянное бес-

покойство правительств Союзников, которые продолжали задаваться вопросом “кто такой Варгас и чего он хочет”.

Бразильская правящая коалиция также разрывалась между просоюзническими и пронемецкими крыльями. Бразильские генералы, например ближайшие к Варгасу Педру Гоез Монтейро и Эурико Дутра, восхищались немецким военно-индустриальным комплексом и горели желанием подписать договор с Германией. Пронемецкая фракция режима Варгаса была сильнейшей в армии, тогда как его помощники из олигархии были более лояльны к союзникам благодаря установленным экономическим связям с США с Великобританией. К тому же довольно многочисленные в Бразилии колонии немцев и итальянцев в начале войны открыто симпатизировали режимам на своих исторических родинах. Спецслужбы США докладывали в Вашингтон о преобладающих в ряде бразильских штатов пронацистских настроениях (кстати, подобная ситуация наблюдалась и в других странах Латинской Америки). Белый дом всерьез опасался, что бразильские власти смогут предоставить гитлеровской Германии свои базы ВВС и ВМС для контроля над Южной Атлантикой и ведения боевых действий против США.

Еще в 1940 году в Вашингтоне был разработан план под кодовым названием “Золотой кувшин”. Он предусматривал американское вторжение в Бразилию и оккупацию силами до 100 тысяч солдат и офицеров всего ее побережья от Белена до Рио-де-Жанейро. США требовали предоставить им базы ВВС. Если бы в ответ прозвучал отказ, то в Бразилию вторглись поначалу 15-60 тысяч отборных американских десантников. И базы были захвачены вооруженной силой. Но параллельно с военными настойчиво работали и дипломаты. Они надавили на Бразилию по своим каналам, заставили ее власти подчиниться положениям панамериканских договоров о взаимной обороне. К тому времени немецкие подводные лодки стали торпедировать бразильские торговые суда. В результате потери страны составили 1400 человек и 31 торговое судно. Общественное мнение изменилось. И вскоре большинство бразильцев потребовало, чтобы их правительство присоединилось к странам антигитлеровской коалиции. Что и было сделано. Необходимость в “Золотом кувшине” отпала. Бразилия вовремя сменила ориентацию и вступила в борьбу с фашизмом. Под давлением патриотов Бразилии

и Вашингтона. Именно благодаря этому гигант Латинской Америки вместе с нами празднует Победу [7].

Литература

1. Кризис и война: международные отношения в центре и на периферии мировой системы в 30-40-х годах. — М., 1998. — www.vuzlib.net/beta3/html/1/34339/34368/ — 24.02.2009.
2. Гарсия-Каселес К. К. Новейшая история стран Латинской Америки // www.humanities.edu.ru/db/msg/24483. — 3.03.2009.
3. Залесский К. А. Кто был кто во второй мировой войне. Союзники СССР. — М., 2004. — hronos.km.ru/biograf/bio_we/vargas.html. — 3.03.2009.
4. Кризис и война: международные отношения в центре и на периферии мировой системы в 30-40-х годах. — М., 1998. — www.vuzlib.net/beta3/html/1/34339/34368/ — 22.02.2009.
5. Жирохов М. ВВС Мексики во Второй Мировой войне // www.airwar.ru/history/allies/mexico. — 16.01.2008.
6. Les casques de combat du monde entiere de 1915 a nos jours Pierre-Paul Struye, Editions PSD, 1996. — www.helmets.ru/cat_braz. — 21.03.2009.
7. Моисеев А. Бразильские ветераны празднуют победу // www.ng.ru/world/2000-05-07/6_brazil. — 21.03.2009.

Резюме

Стаття, створена на основі матеріалів російськомовного інтернету (рунета) розкриває основні форми участі країн Латинської Америки у Другій світовій війні. Показана політична позиція провідних країн континенту, щодо подій в Європі та на Далекому Сході. Наведені данні про участь мексиканських та бразильських контингентів в бойових діях в басейні Тихого океану та в Італії відповідно, а також їх участь в “Битві за Атлантику”.

Рецензент канд. истор. наук, доцент А. С. Поспелов

ЄВРОПЕЙСЬКА УГОДА МІЖ РЕСПУБЛІКОЮ ПОЛЬЩА ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЮ СПІВДРУЖНІСТЮ ВІД 16 ГРУДНЯ 1991 р.

Після революційних подій 1989-1990-х рр. в Центральній Європі почалися інтеграційні процеси. З початком 1990-го року вони почали оформлюватися юридично. Прикладом стала Європейська угода (ЄУ), яка обговорювалась Республікою Польща (РП) та Європейською Співдружністю (ЄС) протягом 25 липня 1990 р. — 16 грудня 1991 р. Разом з РП 16 грудня в Брюсселі подібні угоди підписали Чехословаччина і Угорщина, як члени Вишеградської групи. Але навіть в останні хвилини підписання Угоди були певні непевності. Представники ЄС по-різному намагались забезпечити свою безпеку. Діяли вони навіть через інші організації (GATT). Процес ратифікації ЄУ в РП завершився в липні 1992 р., а вступив в силу він 1 лютого 1994 р. З боку ж країн-членів ЄС були деякі затримки в ратифікації, тому її проводили поетапно. ЄУ мала покласти початок інтеграційного діалогу між РП і ЄС. В цій роботі ми розглянемо структуру ЄУ.

ЄУ складалась з 122 статей розділених на дев'ять частин, які названі розділами, а також з 7 протоколів, 12 додатків, спільної декларації і двосторонніх декларацій з кожною окремою країною-кандидатом на членство в ЄС. Згідно з статтею 1 ЄУ метою об'єднання оголошувалась поступова інтеграція РП з ЄС, встановлення відповідних рамок для політичного діалогу, розвитку торгівлі і гармонійних економічних стосунків. Вони мали сприяти подальшому динамічному розвитку економіки і добробуту в РП, створити передумови для технічної і фінансової допомоги від ЄС для РП, а також розвитку співпраці в сфері культури [1].

За задумом ЄУ об'єднання мало тривати максимум 10 років. Реалізувати його хотіли в два п'ятирічних етапи. Згідно з записом в ЄУ, протягом 12 місяців перед завершенням першого етапу Рада об'єднання (РО) повинна була ухвалити рішення в справі переходу до наступного етапу. При цьому вона мала повідомити про всі можливі зміни, які б належало впровадити до постанов, що стосувалися б реалізації другого етапу.

Для того щоб поступово наблизити РП до ЄС ЄУ передбачала регулярний політичний діалог. Він мав відбуватися в ба-

гатьох площинах з метою сприяння кращому перебігу політичної і економічної інформації. Співпраця вбачала консультацію на найвищому рівні між головою Європейської ради (ЄР) і головою Комісії ЄС та президентом РП. Політичний діалог на міністерському рівні мав відбуватися в рамках створеної на підставі ЄУ РО. Вона була компетентною в будь-якій справі передбаченій ЄУ. Також передбачались зустрічі на вищому дипломатичному рівні політичних директорів з РП, з одного боку, і президією Ради міністрів і Комісії ЄС, з іншого. При цьому вони могли використовувати дипломатичні канали, а також консультації з приводу міжнародних зустрічей і контакти між дипломатичними представництвами інших країн [1]. На парламентському рівні діалог відбувався в рамках Парламентського комітету об'єднання.

Основна проблема економіки ЄС — монолітний ринок. Тобто вільний перебіг товарів, осіб, послуг і капіталу. Ці проблеми знайшли своє урегулювання в 3-5 розділах ЄУ. В сфері перебігу товарів між РП і ЄС (3 розділ ЄУ) для окремих товарних груп передбачалась абсолютна або часткова відміна мит і кількісних обмежень. Ці постанови мали бути реалізовані в різні терміни і з різними темпами для окремих груп. Митна постановва, щодо спрощень для кожного зазначеного товару, входила в силу за день до набрання сили ЄУ. Якщо після вступу в силу ЄУ буде впроваджена якась знижка митних ставок, то в рамках Уругвайського кола ГАТТ (Rundy Urugwajskiej ГАТТ) ці тарифи мали бути розглянуті і прийняті за основні в усьому європейському просторі [1].

Згідно з ЄУ, з дня вступу її в силу, в торгівлі між РП і ЄС не передбачалось нових мит або іншої оплати на імпорт, чи експорт. Натомість вже існуючі мита не повинні були підвищуватись, а існуючі обмеження не мали бути обтяжуючими. РП і ЄС могли обмежити імпорт товару другої сторони, звідки він буде надходити в високій кількості або застосувати демпінг. Це зашкодило б вітчизняним виробникам чи спричинило б порушення в якомусь з секторів економіки або в економічній ситуації регіону. Обмеження кількості промислових товарів могло здійснюватись за допомогою мит. Обмеження ж сільськогосподарських продуктів здійснювалось за допомогою мит і кількісних обмежень.

В випадку якщо імпорт з ЄС становив би загрозу для новоявлених галузей промисловості, деяких секторів які підляга-

ли реструктуризації або які натикалися на поважні труднощі, то РП також могла б застосовувати обмеження в певних сферах в плані підвищення митних ставок. Загальна вартість імпорту підданих цим обмеженням товарів не могла перевищувати 15 % всіх промислових товарів які були вивезені з ЄС протягом останнього року, відповідно до статистичних даних. Це право РП могла використовувати не довше 5 років, якщо РО не подовжить цей термін. Застосування цих прав могло тривати лише протягом перехідного періоду. Для застосування обмежуючих імпорту методів для іншої сторони має бути представлений намір разом з іншими підставами РО. В дію вони можуть ввійти лише якщо їх ухвалить РО.

Кінцевою метою об'єднання, в випадку промислових товарів, було впровадження зони вільної торгівлі між РП і ЄС. Досягти її сподівались в результаті асиметричного скорочення мит. Тобто мита на товари експортовані з РП до ЄС мали бути повністю анульовані до кінця 1997 р., а на товари експортовані з ЄС до РП до кінця 1998 р.

Імпорт автомобілів з ЄС був врегульований в окремому додатку до ЄУ в так званому "автомобільному пакеті". Відповідно до нього мита на автомобілі від 1 січня 1992 р. мали зупинитися на позначці 35 % від вартості авто. В наступні два роки мита мали понижуватися до 30 %, а потім до 25 %, а з 1998 р. мали понижуватись на 5 % в кожний наступний рік, щоб до 1 січня 2002 р. досягти нульової позначки [2]. В цьому додатку вказувався і безмитний ліміт на імпорту авто з ЄС до РП.

В випадку сільськогосподарських продуктів ЄУ не передбачала створення зони вільної торгівлі між РП і ЄС в процесі об'єднання. Визнавались лише кілька взаємних концесій (поступок) [3]. Не обговорювалось впровадження нових заборон, чи збільшення існуючих обмежень в торгівлі (принцип standstill). Відповідно до додатків Перехідної угоди польський сільськогосподарський експорт до ЄС поділили на 6 товарних груп, які лібералізувались. Цей процес проходив по-різному в кожній групі і ґрунтувався на редукції вирівнюючих виплат, застосуванні механізмів мінімальних цін і імпорту лімітів з РП і поступовому зменшенні мит.

Лібералізація доступу до польського ринку сільськогосподарських товарів які походили з ЄС проходили в менш усклад-

нений спосіб, тому що РП не мала такої розбудованої як в ЄС системи охорони власної сільськогосподарської продукції. Польські поступки в цій сфері полягали в впровадженні, з моменту вступу в силу умови, одноразової знижки мит на 10 % на 246 продуктів, на цілковитому знищенні протекції (захисту) в споживчій промисловості з початком 1999 р. і на знищенні з початком 1997 р. заборони на імпорт етилового спирту міцністю 80 % і не ароматизованої горілки [1]. В секторі продуктів риболовства стаття 23 ЄУ зобов'язувала сторони до швидкого вироблення порозумінь в справі торгівлі вказаними продуктами.

В процесі переговорів важко вирішувалось питання робочої сили. Це пов'язано з тим, що держави-члени ЄС не проводили спільної політики в сфері праці. Таким чином, питання про доступ до своїх ринків праці вирішували фактично окремі країни-члени [4]. Це питання врегульовувалось статтями 37-43 розділу 4 ЄУ.

Подібно до Римських угод в ЄУ виробили частину присвячену перебігу працівників, створенню підприємств, паданню послуг і перебігу капіталу (Розділ 4 ЄУ). Дві частини цього розділу, так звані частина 2 і 3 мали основне значення для сектора послуг. Стосувалось це по-перше початку і проведення економічної діяльності (так званої *right of establishment*), а по-друге досягнення і засвідчення послуг безпосередньо в контактах між суб'єктами РП і ЄС [4].

Постанови ЄУ стосувалися не однаково до підприємств і фізичних осіб. Право на початок економічної діяльності по відношенню до фізичних осіб дозволяло починати і проводити дії на основі самостійного працевлаштування, а також реалізації ініціатив ефективно контролюваних через цих осіб.

Щоб усунути обмеження в процесі проведення стабільної діяльності, країни запровадили принципи національного трактування, так звану національну обмовку. Відповідно до неї сторони зобов'язувались трактувати ЄУ лише з користю для обох сторін. Її повинні були використовувати і після вступу в силу ЄУ фірми і громадяни РП, які мали право створювати підприємства і проводити економічну діяльність на основі самостійного працевлаштування. З цього принципу вилучили послуги авіаційного транспорту. Польська сторона погодилась на цей пункт не одразу. Це право було важливим але не єдиним в процесі проведення стабільної економічної політики і виходу на ринок послуг партнера [4].

Вільний перебіг капіталу і біжучих платежів вважається однією з чотирьох основних свобод на яких базується ринок ЄС. Тому в ЄУ це питання мало велике значення. Воно детермінувало можливість реалізації інших постанов ЄУ. Наприклад, лібералізацію торгівлі, забезпечення послуг, перебіг робочої сили, а також початок і проведення економічної діяльності на території обох країн. Частина 1 розділу 5 ЄУ присвячена перебігу саме фінансових осередків між двома країнами [1].

Згідно з ЄУ РП і ЄС повинні гарантувати вільний перебіг капіталу до кінця першого етапу перехідного періоду, або ж протягом 5 років. В окремих випадках РП могла застосовувати обмеження в валютному обороті. Обмеження мали стосуватися надання і продовження коротко і середньо термінових кредитів в період дозволений Міжнародним валютним фондом. Проте вони не могли мати дискримінаційного характеру і мали бути організовані так, щоб не зашкодити реалізації рішень ЄУ. І нарешті, вирішальною метою запровадження свободи перебігу капіталу і біжучих платежів було повне пристосування польського закону до норм передбачених в цій сфері європейським правом. Тобто між країнами-учасниками ЄУ зносилися всі обмеження в сфері перебігу капіталу і біжучих платежів.

В одній зі сфер союзного права, яка нав'язала РП високі матеріально-правові і процедурні вимоги, була постанова ЄУ яка стосувалася принципів конкуренції і доступу до ринку публічних замовлень. Ця сфера для РП була особливо важкою, тому що стосувалась принципів функціонування ринкової економіки і її головних суб'єктів, тобто підприємств. Труднощі в реалізації цієї частини полягали в недостатньому досвіді РП в плані антимонопольних дій і поразок викликаних існуючою в ній центрально-плановою економікою. Ця проблема так зацікавила учасників ЄУ, що вони вирішили детальніше її розглянути в Перехідній умові. ЄУ передбачалось, що протягом трьох років РО мала встановити принципи які б регулювали питання конкуренції.

Стаття 67 ЄУ відкрила підприємствам обох сторін можливість взаємного і рівноправного доступу до публічних аукціонів. Польські підприємства могли скористатися цим правом вже з моменту вступу в дію ЄУ, в той час як підприємства ЄС отримували таке право лише під кінець перехідного періоду. Але

РО могла розглядати можливу участь в аукціонах фірм з інших країн-членів ЄС ще перед завершенням перехідного періоду.

Правила регулювання економічної співпраці гарантував розділ 3 ЄУ. Економічна співпраця мала полягати передусім в уніфікації закону; підготовці спеціалістів; обміні інформацією; місці РП в системі багатосторонньої співпраці в рамках ЄС, а також на прийнятті РП організаційних зразків подібних до існуючих в ЄС. ЄУ обговорювала ті сфери в яких мала проходити співпраця РП і ЄС [1].

Стаття 95 розділу 7 ЄУ порушувала питання культурної співпраці. Окрім культури порушувалась проблема реалізації цілей об'єднання РП. Вона використовувала періодичну фінансову допомогу з боку країн-членів ЄС. Врегулювалось це в статтях 96-101 розділу 7 ЄУ. Разом з вищезазначеними проблемами вирішувались і питання інституцій які б регулювали і контролювали об'єднавчий процес. В їх склад входили представники європейських інституцій і польського уряду. Обговорювалось детальніше це в розділі 9 ЄУ [5].

Таким чином, ЄУ визначила цілі, що обіймали три сфери співпраці: економічну, яка охоплювала розвиток торгових стосунків; суспільно-культурну, а також політичну співпрацю. Остання мала на меті встановити рамки для майбутнього політичного діалогу. В ЄУ підкреслювалося, що політичний діалог і виникаюча з нього співпраця між РП і ЄС приведе до безпеки і стабільності в цілій Європі. Тобто мала реалізуватися головна мета: вступ РП в ЄС.

Література

1. Doliwa-Klepacki Z. M. Wspolnoty Europejskie. Analiza oraz wybrane dokumenty. — Bialystok, 1993. — S. 122-131.
2. Wspolnoty Europejskie, Stowarzyszenie Polski ze Wspolnotami Europejskimi Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego. — Warszawa, 1993. — S. 226, 237.
3. Kawecka-Wyrzykowska E., Synowiec E. Unia Europejska. Integracja Polski z Unia Europejska. — Warszawa, 1996. — S. 386.
4. Polska Niemcy dobre sasiedztwo I przyjazna wspolpraca / Pod red. J Barcza I M. Tomali. — PI SM, Warszawa, 1992. — S. 34-40.; Wspolnoty Europejskie... — S. 260-269.

5. Komentarz do Ukladu Europejskiego... Op. cit. — S. 279.; Menkes J. Ewolucja Ukladu Europejskiego a przemiany w stosunkach Polska Unia Europejska. // Sprawy Miedzynarodowe. — № 4. — 1995. — S. 90.

Резюме

Статья, созданная на основе оригинальных польских источников и литературы, анализирует положения первого масштабного документа между Республикой Польшей и Европейским Сообществом — Европейское соглашение от 16 декабря 1991 г. Раскрываются структура документа, приводятся основные политико-правовые и, прежде всего, экономические позиции взаимодействия Варшавы и Брюсселя, зафиксированные в нём — как принципиальные элементы стратегического плана вступления Польши в ЕС.

Рецензент канд. полит. наук, доцент О. В. Добродум

УДК 323.22 (477)

В. М. Шевченко

ДИНАМІКА ТА ПРИЧИНИ ЗРОСТАННЯ ПРОТЕСТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Нестабільна політична та економічна ситуація в Україні на фоні світової фінансової кризи зумовлює актуальність проблем соціального конфлікту, готовності населення до соціального протесту, механізмів генерування соціальної напруженості.

З початку 2009 р. хвиля мітингів та протестів пройшла по всій Україні. 28 січня (Київ) медики висунули вимогу виплатити заборгованість по заробітній платі і відновити фінансування галузі. 31 січня (Донецьк) — 500 осіб вийшли з пікетами, вимагаючи від влади не скорочувати робітників та вчасно виплачувати заробітну платню. На початку лютого (2) близько 200 водіїв вантажівок протестували проти підвищення курсу долара та бездіяльності держави у питанні підтримки перевізників. 3 лютого відбулося декілька акцій. Автомобілісти Харкова, Рівного, Львову та Вінниці виступили проти введення нового податку для власників авто, а також проти свавілля банків, що підвищують відсоткові ставки по кредитах. Того ж дня близько 400 робітників Херсонського машинобудівного заводу захопили

один із корпусів підприємства з метою націоналізації заводу і з вимогами погасити заборгованість по зарплаті.

4 лютого в рамках народного протесту “Дістали!” (Київ, Луганськ) відбулися акції автомобілістів проти бездіяльності влади в період кризи. В цей же час робітники Стаханівського заводу феросплавів (Луганськ) провели мітинг з вимогами компенсації заборгованості перед підприємством. Близько 50 автоклубів України прийняли участь в акції, що була спрямована проти запровадження нових автомобільних податків. Останні події свідчать про підвищення протестного потенціалу українського суспільства. Отже, перед дослідниками (соціологами та політологами) та людьми дотичними до сфери керівництва державою гостро встає завдання вивчення динаміки протестного потенціалу та його впливу на події у суспільстві.

Зазначені аспекти тривалий час знаходяться у центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених: А. Марша, В. Сафронова, Г. Ванштейна, Н. Паніної, Дж. Дженкінса та інших [1-11]. Зарубіжні вчені зробили великий внесок у розробку теоретико-методологічної бази зазначеної проблеми, але Україна не входила у межі їх наукових інтересів. Щодо вітчизняної науки, то робота Н. Паніної не стосується зазначеного часового (початку 2009 р.) періоду, а в інших вітчизняних дослідженнях проблема протестного потенціалу розглядалася лише побічно. Зважаючи на недостатню розробку проблеми у науковій літературі, автор має за мету проаналізувати динаміку та причини зростання протестного потенціалу сучасного українського суспільства.

Спочатку, доцільно було б визначитися з термінологією. У західній соціології під “соціальним протестом” розуміють “заперечення” соціальної дійсності, принципів суспільного устрою і неприйняття окремих сторін суспільно-політичного життя, незадоволення існуючими порядками й інститутами влади загалом, виступ проти окремих аспектів їх політики [1, с. 25]. Найбільш уживаними залишаються два підходи до дефініції протесту.

У першому випадку у дефініції лежить поняття про норму, а сам “протест” визначається як форма “нетрадиційної” політичної поведінки. У цьому випадку критерієм розрізнення традиційної та нетрадиційної політики є наявність правил і законів, що сприяють регулярній репрезентації інтересів різних груп.

У нетрадиційних формах політичної поведінки відсутні якісь норми, що регулюють проведення мітингів протесту, політичних демонстрацій, бойкотів та ін. (хоч це не означає відсутність нормативних документів, що обмежують чи забороняють проведення вищезазначених акцій) [6, с. 40].

Інший підхід застосовують при аналізі політичних конфліктів. Останні за формами прояву поділяються на протест і повстання. При цьому протест розглядається як форма політичного конфлікту, предметом якого виступають конкретні дії влади. Переважно протестна поведінка не є довготривалою і реалізується у таких формах, як: демонстрації, мітинги, пікетування, вуличні сутички й інші дії, пов'язані з порушенням громадського спокою. Порівняно із протестом повстання стосуються більш фундаментальних питань і зазвичай передбачають прояв озброєного насильства між представниками політичного режиму і його опонентами [2].

Ми будемо у статті спиратися на синтез обох підходів.

Поняття “потенціал соціального протесту” характеризує ступінь поширеності в соціумі установок людей на участь у різноманітних масових акціях, а поняття “соціальна напруженість” характеризує ступінь загрози для стабільності суспільства цього протестного потенціалу. У широкому, загальнотеоретичному аспекті соціальну напруженість можна визначити як стан суспільства, сир характеризується наявністю того або іншого потенціалу деструктивності соціальної організації. Вона реалізується у стихійних формах масової участі в соціально-політичному житті, у масових формах впливу на політику органів влади.

До важливих характеристик соціального протесту, що означає ступінь соціальної напруженості, відносяться масовість, тривалість, стихійність, загальне число різноманітних акцій протесту, їхня періодичність.

Сучасні дослідники зазначають, що до аналізу намірів участі у тих чи інших формах протесту варто долучати дані про особливості політичної культури. Остання є одним із тих факторів, що визначають політичну поведінку населення.

Для дослідження протестного потенціалу України за останній період доцільно навести статистичні дані (Згідно з даними компанії Research and Branding Group).

Таблиця 1

Динаміка задоволеності респондентів життям, яке вони ведуть
(січень 2007-лютий 2009)

	01. 2007	04. 2007	05. 2007	10. 2007	12. 2007	02. 2008	04. 2008	05. 2008	09. 2008	11. 2008	01. 2009	02. 2009
В цілому задоволені	27	24	35	39	43	44	34	41	37	29	23	25
Частково задоволені, частково ні	24	22	3	3	3	2	2	1	3	2	1	1
В цілому не задоволені	47	53	61	57	52	51	62	56	58	67	73	72
Важко відповісти	2	1	1	1	2	3	2	2	2	1	3	2

Найбільшим показником задоволеності був у лютому 2008 р. (проте і показник незадоволеності також був високим), а найменшим — у січні 2009 р. Найвищий показник незадоволеності було зафіксовано у також у січні 2009 р.

Таблиця 2

Почуття, які відчувають респонденти у теперішній час,
декілька варіантів відповідей
(квітень 2004 - лютий 2009 р; % до опитуваних)

	Квітень 2004 р.	Лютий 2009 р.
Тривога	27	50
Надія	42	30
Розгубленість	17	28
Страх	9	20
Безвихідність	16	16
Песимізм	8	15
Оптимізм	24	12
Байдужість	10	6
Інтерес	13	5
Впевненість	9	5
Радість	3	1
Задоволення	4	1
Інше	1	1
Важко відповісти	4	2

Отже, у лютому 2009 р. 50 % населення відчувають тривогу, 30 % — надію, 28 % — розгубленість. Оптимізм відчувають всього 12 %.

Таблиця 3

Слова, які найбільш точно описують ставлення респондентів до існуючої в країні влади (січень 2009 — лютий 2009) (всі можливі варіанти відповідей)

	Січень, 2009	Лютий, 2009
Недовіра	68,6	71,7
Ненависть	18,0	20,0
Байдужість	14,0	18,5
Підтримка	4,7	3,4
Повага	4,1	2,8
Важко відповісти	5,1	2,7

Своє ставлення до існуючої в країні влади біля третини жителів країни (72 %) характеризує як недовіру. Більш високий рівень недовіри до влади у південно-східному регіоні України. Кожний п'ятий українець відчуває до існуючої влади почуття ненависті.

Таблиця 4

В яких акціях масового протесту готові прийняти участь респонденти для захисту своїх інтересів (всі можливі варіанти відповідей)

	листопад, 2008	січень, 2009	лютий, 2009
У підписах під петиціями, зверненнями, вимогами і т. д.	20,4	28,5	33,4
У мітингах, демонстраціях	24,3	26,3	34,4
У страйках	12,6	13,0	17,5
У захопленні приміщень, блокаді шляхів сполучення	3,2	3,8	5,6
У збройних сутичках	2,7	2,9	3,8
Не став би брати участь ні в яких акціях	45,7	35,9	38,2
Інше	0,3	0,4	0,4
Важко відповісти	15,1	17,2	7,4

Про зріст протестного потенціалу яскраво свідчить те, що у лютому 2009 р. 34,4 % населення готові прийняти участь у мітингах та демонстраціях, а 17,5 % — у страйках. Якщо ще в листопаді 2008 р. найбільш популярною формою протесту були підписи під петиціями, зверненнями і т. п., то у лютому 2009 р. Ця ситуація змінилася і найбільш популярною стала форма демонстрацій та мітингів.

Більше половини (53 %) жителів країни вважає, що існуюча влада буде ігнорувати можливі у найближчий час акції протесту. Більшість населення вважає, що його потреби будуть ігно-

Таблиця 5

Яку реакцію влади на суспільні акції протесту, що вже відбулися, та можливі у найближчий час, респонденти вважають найбільш ймовірною (всі можливі варіанти відповідей)

Ігнорування	53,4
Часткове задоволення вимог	26,5
Дії репресивного характеру	15,0
Повне задоволення вимог	4,5
Важко відповісти	12,4

руватися урядом, що також впливає на підвищення протестного потенціалу суспільства.

Важливо визначити фактори, що сформували цю тенденцію. Важливо визначити, які фактори лежать в основі динаміки протестної поведінки. Всі підходи можна поділити на три групи. Перший визначає головним соціальні фактори. Це — концепція “соціальної депривації”, вперше був висловлений С. Стауффером [11], та Р. Мертоном [7], і продовжений В. Руїнсіменом [9], які вважали, що люди відчують депривацію головним чином у таких випадках, коли оцінюють своє становище як несприятливе порівняно із становищем інших індивідів чи соціальних груп. Соціальна депривація — стан усвідомлення суспільством розриву між ціннісними очікуваннями і ціннісними можливостями їх задоволення. Ціннісні очікування — це уявлення людей про те, як вони хотіли б жити, відповідно ціннісні можливості — це уявлення про те, як вони можуть реалізувати свої потреби і очікування в реальному житті. Наслідком різкого зростання розриву між ціннісними очікуваннями і ціннісними можливостями є посилення відносної депривації.

Другий підхід чільне місце приділяє психологічним факторам. У 1970-х роках на зміну концепції відносної депривації приходить американська теорія мобілізації ресурсів. У ній основна увага переноситься на психологічний фактор залучення до соціальних рухів, при цьому акцент відводиться раціональному вибору як основі мотивації особистої участі та визначається, що людина керується насамперед потребою ідентифікуватися із групою, відчуті себе її частиною.

У третю групу можна виділити підходи, що головними факторами вважають політичні. Концепція кризи політичної участі

С. Хантінгтона, яка доводить можливість виникнення і домінування жорстких форм політичної участі населення, якщо зростання політичних вимог випереджає процеси інституалізації політичної системи [3, р. 39-59].

У 1980-х роках ці підходи змінюються теоріями політичного процесу, в яких основними поняттями стають “структура політичних можливостей, “фази протесту”. У сучасних підходах, на думку російського соціолога В. Сафронова, окреслюються нові тенденції аналізу протестної поведінки. Зокрема, доводиться, що мобілізація участі у різних акціях протесту зумовлена не стільки станом незадоволення, скільки структурою політичних можливостей; політична культура і зміни системи цінностей, а не депривація визначають політичну участь [10, с. 16].

Стрімкий зріст протестного потенціалу відбувся в кінці 2008 р. — на початку 2009 р. Згідно “концепції соціальної депривації”, то її посилення можна пояснити збільшенням “ножиць” між ціннісними очікування та ціннісними можливостями їх задоволення. В результаті політичної кризи та всесвітньої фінансової відбулося масове погіршення економічного стану українців. Відносна депривація виникла в результаті порівняння між тим економічним становищем, яке було у 2004-2007 рр. з тим, що виникло у 2008-2009 рр.

З психологічного погляду на зріст протестного потенціалу вплинула потреба ідентифікуватися з певною групою, що виникла у зв’язку з фрустрацією внаслідок руйнування професійних та пов’язаних з ними груп. Наприклад, після втрати роботи та зміни соціального середовища, людина відчуває потребу стати частиною іншої соціальної групи, що безпосередньо створює вплив на бажання об’єднуватися для досягнення різних цілей.

Третя група підходів, політичних, наголошує на тому, що готовність до протесту визначається політичною культурою. “Помаранчева” революція засвідчила зростання у населення політичних вимог та зміну системи цінностей. Проте вказані наслідки значно випередили процеси інституалізації політичної системи.

Таким чином, на зростання протестного потенціалу вплинули всі три групи причин, що засвідчило факт необхідності при аналізі вищевказаного явища використовувати синтез трьох підходів.

Підсумовуючи вищевикладене, треба зазначити:

1. Найбільш уживаними залишаються два підходи до дефініції протесту.

У першому випадку у дефініції лежить поняття про норму, а сам “протест” визначається як форма “нетрадиційної” політичної поведінки. У другому — протест розглядається як форма політичного конфлікту, предметом якого виступають конкретні дії влади.

2. Поняття “потенціал соціального протесту” характеризує ступінь поширеності в соціумі установок людей на участь у різноманітних масових акціях, а поняття “соціальна напруженість” характеризує ступінь загрози для стабільності суспільства цього протестного потенціалу.

3. Статистичні дані свідчать про те, що рівень протестного потенціалу зростає, а також зростає бажання брати участь у мітингах, демонстраціях та ін. акціях протесту (у лютому 2009 р. — 34,4 %).

4. Засновуючись на трьох різних підходах (“концепції соціальної депривації”, психологічному та політичному), ми визначили основні фактори, що вплинули на підвищення протестного потенціалу українців у кінці 2008 р. — на початку 2009 р.: масове погіршення економічного стану населення та виникнення явища відносної депривації; фрустрація внаслідок руйнування професійних та пов’язаних з ними груп; зростання політичних вимог, що значно випередили процеси інституалізації політичної системи.

Література

1. Ванштейн Г. И. Массовое сознание и социальный протест в условиях современного капитализма. — М., 1990. — 257 с.
2. Gurr T. R., Lichbach M. I. Forecasting Internal Conflict: A Competitive Evaluation of Empirical Theories // Comparative Political Studies. — 1986, April. — V. 19, № 1. — P. 3-39.
3. Huntington S. P. Political order in Changing Societies. — New Haven: Yale University Press, 1968. — 488 p.
4. Jenkins J. C., Klandermans B. The Politics of Social Protest // The Politics of Social Protest: Comparative Perspectives on States and Social Movements. — Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995. — P. 3-13.
5. Левада Ю. Массовый протест: потенциал и пределы // Экономические и социальные перемены: мониторинг обществен-

- ного мнения: Информационный бюллетень. — 1997. — № 3. — С. 7-12.
6. Marsh A. Protest and political consciousness. — Beverly Hills, Calif.: Sage Publications. — 271 p.
 7. Merton R., K. Social Theory and Social Structure. Free Press. — Glencoe, Ill.: Free Press, 1951. — 1 v.
 8. Паніна Н. Українське суспільство 1992-2006: соціологічний моніторинг / НАН України; Інститут соціології. — К.: Інститут соціології НАН України, 2006. — 93 с.
 9. Runciman W. G. Relative Deprivation and Social Justice. Routledge and Kegan Paul. — Publisher London: Routledge & Kegan Paul, 1966. — 338 p.
 10. Сафронов В. В. Потенциал протеста и демократическая перспектива // Журнал социологии и социальной антропологии. — 1998. — Т. I, вып. 4. — С. 116-130.
 11. Stouffer S. and al. The American soldier: adjustment during army life. — Princeton: Princeton Universtiy Press, 1949. — 221 p.

Резюме

В статье представлена динамика и причины роста протестного потенциала современного украинского общества.

Рецензент канд. социол. наук, доцент Н. А. Яценко

УДК 327:623.454.8.001.1(44) “20”

В. М. Вишньов

ЕВОЛЮЦІЯ ЯДЕРНОЇ ДОКТРИНИ ФРАНЦІЇ У ХХІ СТОЛІТТІ

Ідея про те, що ядерна зброя робить націю вільною глибоко укорінилася у французькій політиці. Кожен президент з часів генерала де Голля має це на увазі, коли справа доходить до зовнішньої політики. Ядерна зброя є основою для забезпечення національної безпеки Франції, тому французькій військовій доктрині притаманний певний консерватизм у спіранні на ядерні сили. Проте, зберігаючи свою основну ідею, ядерна доктрина змінюється, пристосовуючись до нових умов та викликів [2].

Судити про зміни у ядерній доктрині Франції у ХХІ столітті можна лише з двох основних джерел — виступу президента Ж. Ши-

рака у січні 2006 року з питань ядерної безпеки Франції та Білої книги, яка була видана вже за часів президентства Н. Саркозі.

Французька концепція ядерного стримування, викладена у Білій книзі 1994 року головну увагу приділяла захисту “життєвих інтересів”, до яких входили: 1) цілісність національної території, яка включала як саму Францію, так і заморські департаменти та території; 2) вільне здійснення суверенітету та 3) захист населення [1, с. 254]. У виступі Ширака 2006 року цей перелік було дещо розширено. Так, до “життєвих інтересів” увійшов захист країн-союзниць, причому цей термін, що раніше вживався разом із поняттями “Європа” або “Північноатлантичний альянс”, було зазначено без уточнення, тобто можна зробити припущення про розширення переліку союзників за рахунок лояльних режимів, наприклад, Близького Сходу. Іншим нововведенням стало включення до вищенаведеного переліку “гарантування стратегічних поставок” [3, с. 706]. Причому пізніше міністром оборони Франції було зроблене уточнення, що під цим терміном малися на увазі енергетичні ресурси. Тобто, забезпечення безпеки поставок морським шляхом було переведено з категорії стратегічних інтересів до життєвих [5, 6]. Подібне положення присутнє лише у ядерній доктрині Пакистану.

Новим важливим елементом в ядерній доктрині 2006 року є запевнення, що держави, які спонсорують тероризму знаходяться у небезпеці від нанесення ядерного удару французькими військами у разі завдання терористами шкоди життєвим інтересам Франції. Ширак ще раз наголосив на тезі, яку він висловлював ще у листопаді 2001 року, що ядерне стримування не має працювати прямо проти терористичних груп, а може бути застосоване лише до держав. Таким чином, французька політика, так само як і британська з американською, полягає у можливості відмови від негативних гарантій безпеки країн, які виробляють та застосовують зброю масового знищення. Якщо розглядати можливість терористичної атаки, то можна розширити коло загроз, після яких можливе застосування ядерної зброї на завдання конвенційного удару (принаймні по об’єктах, які є джерелом підвищеної небезпеки), масивні комп’ютерні атаки та застосування радіологічної зброї [3, с. 713].

Проте, для того, щоб це положення доктрини працювало Франції необхідно розвивати свою розвідку. Адже великі склад-

нощі може викликати саме ідентифікація країни, що стоїть за терористичною групою, що здійснила напад. А для завдання ядерного удару по території певної країни вже точно будуть необхідні переконливі докази її причетності до терористичних угруповань. Тож, зрозуміло, що така країна буде намагатися виставити винними за терористичну атаку іншу країну або недержавного актора і відвести будь-які підозри від себе. До того ж завдання ядерного удару по території певної країни-спонсора тероризму може завдати шкоду сусідній країні, тому у Франції тривають дискусії з цього питання, бо антитерористична операція проти Афганістану була проведена без застосування ядерної зброї.

Крім звичного вже стримування великих держав (щодо яких застосовується “звичайне” ядерне стримування), у новій ядерній концепції наголошується на тому, що “регіональні держави, що володіють зброєю масового знищення, можуть становити загрозу для території Європи”. По таким державам може бути нанесено ядерний удар, що призведе до “неприйнятної шкоди”. Франція не буде стояти перед вибором чи знищити цю державу повністю, чи не робити нічого. Удар буде завдано по економічним, політичним та військовим центрам та стратегічним об’єктам, тобто була проголошена концепція “обмеженої шкоди” [7].

Другим новим елементом стало блокування можливості іноземної держави діяти. Французькі військові вважають за можливе здійснити ядерний вибух на висоті 100-200 кілометрів над територією іншої держави. Це спричинить електромагнітне випромінювання, яке зруйнує усі комп’ютери та системи управління. В залежності від висоти вибуху та сили електромагнітного випромінювання всі електронні системи в радіусі декількох сотень кілометрів будуть виведені з ладу. Атакована країна “буде поставлена на коліна на декілька років”, хоча такий вибух не буде мати фатальних радіоактивних наслідків. До того ж, розглядається можливість зменшення кількості боєзарядів на ракетах, що розміщені на субмаринах, для завдання точного удару, який не буде нести значного радіаційного зараження та дозволить обмежити можливі втрати серед цивільного населення.

Відносно новим елементом стало нанесення удару “останнього попередження”. Під час “холодної війни” останнім попередженням вважали удар по збройним силам СРСР з метою зупинити їхній наступ на захід. Зараз же подібні удари будуть спря-

мовані на регіональні держави з метою знищення їхньої можливості діяти. В цьому плані найбільш підходящим здається якраз “висотний вибух” як такий, що не призведе до значних втрат серед мирного населення, в той час, коли знищення головних центрів завдасть неприйнятної шкоди економічним, політичним та військовим ресурсам країни. Концепція удару “останнього попередження” відмінна від концепції “удару у відповідь” через те, що при завданні удару “останнього попередження” здійснюється одиночний вибух ядерної зброї для попередження подальших дій ворога, які можуть становити небезпеку для Франції. Якщо ж і після цього удару він продовжує агресивні дії, то завдається повномасштабний удар у відповідь [3, с. 718].

Звичайно, необхідно звернути увагу на те, чому ці зміни відбулися саме у проміжку 2006-2008 років. У 2007 році у Франції відбулися президентські вибори, а так як Президент є єдиною особою, яка може віддати наказ про застосування ядерної зброї, питання змін у ядерній доктрині не могли не бути підняті. У 2006 році це сприяло укріпленню думки про те, що Президент ще “при владі”, а не просто добуває свій строк повноважень. Саркозі ж це було необхідно для самоствердження на головній посаді в державі.

По-друге, подібні заяви мали на меті донести до громадськості та військових кіл пояснення необхідності збереження рівня витрат на ядерну сферу, адже багато хто, навіть серед військових, виступає за скорочення фінансування ядерних програм та направлення цих коштів на конвенційні озброєння. Втім, витрати на ядерні розробки зараз і так сягнули історичного мінімуму — 9,5 % військового бюджету Франції. А для збереження необхідного ядерного потенціалу зараз треба вкласти значні кошти в переоснащення ядерних сил новими ядерними боеголовками.

По-третє, необхідно час від часу підтримувати впевненість всередині країни, що Франція здатна вести збройні дії за кордоном без загрози для власної безпеки, бо вона захищена “ядерною парасолькою”.

До цього можна додати зовнішньополітичні мотиви. Франція не залишає ідеї європеїзації ядерної зброї із широким залученням Великої Британії та ФРН до активної співпраці. Це намагання потерпіло фіаско у 1995 році (через надто тісну співпрацю Великої Британії із США у цій сфері), та й зараз

багато європейських країн відносяться до цієї ідеї досить скептично. Проте, прихід до влади Саркозі, який підтримував цю ідею до своєї перемоги на виборах може вдихнути нове життя в цю ініціативу. Виступ Ширака мав також нагадати потенційним супротивникам, що Франція не буде зважати на можливі наслідки завдання ядерного удару в разі загрози її “життєвим інтересам”. Ця заява буда неоднозначно оцінена експертами, які визначили два можливих варіанти розвитку подій в контексті іранської ядерної програми: 1) можливий провал дипломатичних переговорів з Іраном в форматі “шістки” та продовження іранської ядерної програми для захисту; 2) примус Ірану до діалогу через збільшення тиску, адже тепер не лише США можуть погрожувати застосуванням ядерної зброї [1, с. 264-265].

Ядерна доктрина Франції базується на принципі “мінімального стримування”, тобто Франція буде зберігати мінімально необхідний арсенал для захисту власних інтересів. Як у 2006, так і у 2008 роках було підтверджено зобов’язання дотримуватись ДНЯЗ, а особливо його 6 Статті про прагнення до повної відмови від ядерної зброї. І справді, з часів “холодної війни” військовий бюджет Франції на ядерну сферу скоротився в 4 рази, кількість засобів доставки з 1985 року скоротилася на дві третини, Франція повністю відмовилася від балістичних ракет наземного базування. Однак, подальше скорочення ядерного потенціалу Франції пов’язується у країні із збереженням певної пропорції між ядерними силами Франції, Сполучених Штатів та Російської Федерації. Тобто, в разі укладення у 2009 році нової угоди між США та Росією щодо подальшого скорочення ядерної зброї, можливі симетричні кроки з боку Франції. Але ще є один фактор: можливість подальших скорочень залежить від подальшої ефективності системи нерозповсюдження, адже в контексті неналежного виконання або невиконання багатьох угод у ядерній сфері (ПРО, СТВТ, ДНЯЗ) Франція може залишити в себе той же ядерний потенціал, бо буде вбачати у розповсюдженні небезпеку своєму існуванню (особливо сильні в цьому плані побоювання французів щодо набуття Алжиром ядерної зброї).

Відповідно до Білої книги-2008 Франція має ядерний арсенал на двох типах носіїв — підводних човнах та бомбардувальниках як морського, так і наземного базування. Це дозволяє обирати різні варіанти завдання ядерного удару (відповідно до

сили, дальності, цілей і т. п., хоча обидва типу носіїв вважаються стратегічними), до того ж це забезпечує від блокування ядерного арсеналу в разі технічного прориву у певних видах ПРО [4]. У 1996 Defence Review зазначалося, що Франція скоротила кількість своїх підводних човнів з ядерною зброєю з п'яти до чотирьох, три з яких знаходиться в операційному циклі, що дозволяє тримати один човен на постійному бойовому чергуванні. На сьогоднішній день ядерний потенціал підводного флоту складає 48 ракет з 288 боеголовками. На озброєнні стоять ракети M45 з дальністю польоту до 4000 кілометрів, які оснащені 6 боеголовками TN75 по 100-150 кілотонн кожна. Авіаційна складова потенціалу складається з 3 ескадронів Mirage 2000N та Super-Etendard (морського базування), які оснащені ракетами ASMP з дальністю польоту до 300 кілометрів. Згідно з SIPRI Yearbook сукупний ядерний потенціал Франції становить близько 350 боеголовки [1, с. 265].

Проте, існують дві головні причини для подальшої модернізації ядерного арсеналу Франції. По-перше, у сучасному світі дуже швидко виникають нові загрози, які можуть походити навіть з іншого континенту, тож Франція повертається до концепції “оборони по всіх азимутах”. По-друге, у ядерному стримуванні французи вбачають більш ефективний захист від тиску інших держав, що мають зброю масового знищення, ніж у ПРО.

Тож, Франція має наступні плани модернізації свого ядерного потенціалу. По-перше, у 2010-11 роках планується введення в експлуатацію четвертого підводного човна нового покоління, який буде нести нові балістичні ракети M51 із дальністю польоту до 4000 км (у 2015 році планується випуск M51.2 з обмеженою кількістю боезарядів, проте дальністю польоту 8000-9000 км). По-друге, стратегічна авіація з 2008 року почала замінюватися новими стратегічними бомбардувальниками Rafale, оснащеними ракетами ASMP-A із дальністю польоту 300-400 км. Обидві ракети, M51 та ASMP-A, відносяться до більш надійного класу ракет із збільшеним терміном експлуатації (схожі на американську Reliable Replacement Warhead) [3, 4].

В умовах заборони на проведення ядерних випробувань буде продовжено розвиток стимуляційних програм (МегаДжоуль лазер, радіографія зброї та суперпрозрахунки), які дозволять вводити в експлуатацію нові види озброєнь. Ракетні розробки будуть

вдосконалюватися в напрямку збільшення дальності польоту та точності влучення. Буде продовжено розробку системи маскування субмарин від виявлення супутниками, до того ж вони будуть забезпечені підтримкою протичовневих фрегатів.

До того ж, з 2003 року Франція все більше уваги приділяє конвенційним озброєнням як засобам стримування потенційних ворогів. В цьому плані проявляється поступовий відхід Франції від концепції захисту суто власної території. Проте, будь-яка ПРО розглядається лише як засіб додаткового стримування.

Таким чином, на сьогоднішній момент відбулися певні зміни у ядерній доктрині Франції. Втім, предметом для подальших дискусій залишаються 3 проблеми: 1) європеїзація ядерної зброї; 2) доля авіаційного або “другого” компоненту (адже його вважають не настільки важливим і у 1996 році Франція вже відмовилася від традиційної “тріади”); 3) президентська монополія на ядерну політику [3, с. 719].

В перспективі наступні тенденції будуть визначати подальші зміни у ядерній доктрині:

- Особливої уваги буде потребувати розповсюдження ядерної зброї (особливо на Близькому Сході). Це сприятиме посиленню консервативних тенденцій та подальшій модернізації ядерних сил. Крім Ірану, особлива увага буде приділятися намірам Алжиру, Російської Федерації та КНР.
- Продовження інтеграційних процесів в ЄС буде вимагати вирішення оборонних питань, куди увійде і ядерне питання. Але поки що, в умовах відсутності єдиної політичної влади в ЄС, Франція не готова делегувати частину своїх повноважень щодо можливості застосування ядерної зброї іншим країнам чи інституціям. Можливі подальше обговорення створення об'єднаних франко-британських ядерних сил.
- Подолання внутрішньополітичного фактору. В умовах зростання популярності соціалістів та зелених, можливим є посилення їхніх вимог щодо зниження фінансування ядерної сфери для вивільнення коштів на соціальну сферу. В цьому плані буде необхідна тверда позиція Президента для збереження оборонної здатності ядерного потенціалу Франції на необхідному рівні.
- Питання розбудови елементів системи ПРО в Європі в контексті Трансатлантичного співробітництва буде вимагати полі-

тичного вирішення. Адже Франція не зможе залишитись осторонь, в разі принципової згоди союзників по НАТО щодо створення “щита ПРО” над Європою.

Таким чином, інерційного розвитку ядерної сфери, який ще залишався після завершення “холодної війни” вже явно недостатньо, тож зміни, оголошені у 2006 та 2008 роках були не останніми в найближчій перспективі.

Література

1. Tertrais B. The last to disarm? // The Nonproliferation Review. — V. 14, № 2. — P. 251-273.
2. Арбатов А., Дворкин В. Ядерное сдерживание и нераспространение. — М., 2005. — 86 с.
3. Yost D. France’s new nuclear doctrine // International Affairs. — 2006. — V. 82, № 4. — P. 701-721.
4. The French White Paper on defence and national security, 2008 // http://www.ambafrance-ca.org/IMG/pdf/Livre_blanс_Press_kit_english_version.pdf
5. Ariane B. France broadens its nuclear doctrine // Herald Tribune. — 2006, January 20.
6. Meier O. Chirac outlines expanded nuclear doctrine // Arms Control Today. — 2006, March.
7. MacLachlan A., Hibbs M. Chirac shifts French doctrine for use of nuclear weapons // Nucleonics Week. — 2006, January 26.

Резюме

Автор рассматривает проблему эволюции ядерной доктрины Франции в XXI столетии.

Рецензент канд. истор. наук, доцент А. С. Поспелов

УДК 327.0:316.77

О. В. Крет

ТРАНСПАРЕНТНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ВЛАДИ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю вивчення не лише атрибутивних характеристик транспарентності, але й її структурних компонентів, без чого не можливо дати всебічний аналіз цього соціально-політичного явища. У вітчизняній

науковій літературі проблема структури транспарентності влади поки не знайшла значного відгуку. Окремі аспекти дослідження нормативно-правова компоненти транспарентності української влади здійснювали, зокрема, такі українські дослідники як І. Білан, Є. Захаров, І. Рапп, В. Речицький, Р. Романов, Є. Тихомирова.

Саме тому предметом нашого аналізу стало з'ясування сутності нормативно-правової компоненти транспарентності української влади. Мета — дослідження існуючого в Україні законодавчого механізму, який забезпечить реалізацію транспарентності влади.

У розвинених державах сьогодні сформувався правовий механізм забезпечення транспарентності влади. В Україні унормування транспарентності лише починається, на даний момент відсутня розроблена законодавча база, яка б гарантувала громадянам доступ до інформації про діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування. Чинне законодавство України містить лише окремі відповідні норми, які, до слова, теж потребують удосконалення.

Перш за все, треба зазначити роль Конституції України, яка створює передумови впровадження транспарентності, які визначаються правом громадськості збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію. Тут, у статті 34 зокрема, фіксуються права громадян у галузі інформації та комунікації — кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір. Конституція визначає і достатньо широкі обмеження цих прав (читай — принципу транспарентності) — обмеження здійснюються в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [1]. Як бачимо, коло обмежень досить широке, однак кожне з них має бути визначене законом, проте це не зроблено до сих пір.

Найбільш ґрунтовні засади впровадження принципу транспарентності в систему української влади закладає Закон України “Про інформацію” [2]. У статті 6 серед головних напрямів і

способів державної інформаційної політики називається “забезпечення доступу громадян до інформації”. Її стаття 9 встановлює, зокрема, право отримання, використання, поширення та зберігання інформації. Цей закон фактично зберігає і систему обмежень транспарентності, визначених Конституцією України — реалізація права на інформацію “не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб”.

Суттєвим кроком вперед стало визначення гарантій транспарентності влади (стаття 10) та необхідності створення у державних органах спеціальних інформаційних служб або систем, що забезпечували б у встановленому порядку доступ до інформації (стаття 12).

Вперше у цьому законі була визначена і сутність тої інформації, яку мають поширювати владні структури — адміністративну і офіційну документовану інформацію владних структур. Зокрема, інформація державних органів та органів місцевого і регіонального самоврядування визначалася як офіційна документована інформація, що створюється в процесі поточної діяльності законодавчої, виконавчої та судової влади, органів місцевого і регіонального самоврядування.

Принципове значення в контексті формування транспарентності влади мала стаття 32 досліджуваного закону. Тут вперше в політичній практиці взаємодій влади і громадян була сформульована можливість інформаційного запиту щодо доступу до офіційних документів і запит щодо надання письмової або усної інформації.

Певний час конкретизація законодавчих норм інтерпретувалася з допомогою розпоряджень Президента України, зокрема — “Про заходи щодо підвищення рівня інформованості населення України про головні напрямки державної політики” (березень 1996 р.) [3] та “Про координацію роботи прес-служб та інформаційно-аналітичних підрозділів органів державної виконавчої влади” (листопад 1995 р) [4]. На погляд українських аналітиків, ці розпорядження, покликані, здавалося б, зробити офіційну інформацію більш досяжною, призводили, навпаки, до обмеження свободи інформації, жорсткого державного регулювання процедури її одержання [6].

Як зазначає Є. Б. Тихомирова [7, с. 41], одним з перших актів, спрямованих на легітимізацію принципу транспарентності

в українському законодавстві, став прийнятий в 1997 році закон “Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації” [8]. Зазначений Закон визначив, що інформація про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування може отримуватися засобами масової інформації від цих органів безпосередньо або через їх інформаційні служби чи бути зібрана працівниками засобів масової інформації. Тут же були визначені різновиди інформаційних служб, їх завдання та основні форми підготовки та оприлюднення інформації.

У цьому законі фактично вперше було визначено статус та основні функції спеціалізованих підрозділів державних інституцій, на які покладаються завдання забезпечення прозорості їх діяльності, узаконюється інститут зв'язків влади з громадськістю, який почав створюватися в Україні на початку 90-х років.

Органічним доповненням до закону, що розглядався, стали укази Президента — “Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні” [10], “Про підготовку пропозицій щодо забезпечення гласності та відкритості діяльності органів державної влади” [11], “Про додаткові заходи із забезпечення відкритості діяльності органів державної влади” [12], “Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” було поставлено питання не лише про “забезпечення відкритості діяльності органів виконавчої влади, врахування громадської думки у процесі підготовки та організації виконання їх рішень”, але про “підтримання постійного діалогу з усіма соціальними групами громадян” [13].

Здійснена у 1999 році спроба розробити спеціальний закон “Про інформаційну відкритість органів державної влади та вищих посадових осіб України” завершилася появою у 2002 році доопрацьованої версії, а проект зазначеного закону пройшов всебічне обговорення та експертизу на різних рівнях. Перше читання цей документ пройшов лише в грудні 2004 року [14]. Проте вже у грудні 2005 року була зроблена спроба відмінити це рішення. Мотивування було таке: прийняття Закону України Про внесення змін до деяких законів України за результатами парламентських слухань врегульовано більшість положень зако-

нопроекту “Про інформаційну відкритість органів державної влади та вищих посадових осіб України”, а інші позитивні напрацювання законопроекту будуть використані при подальшій роботі над Законом України “Про інформацію”. Скасувати рішення про прийняття за основу проекту Закону України “Про інформаційну відкритість органів державної влади та вищих посадових осіб України” не вдалося, а тому, як зазначають українські аналітики, є певна надія, що справа нормативного закріплення принципу транспарентності зрушиться з місця, а “прийняття законопроекту надасть можливість порушити питання про розробку нормативних актів, які забезпечать інформаційну відкритість діяльності політичних партій та рухів, засобів масової інформації, бізнесових структур тощо” [15].

Проект зазначеного закону, підготовлений народним депутатом України С. Головатим, був зорієнтований на визначення умов та порядку забезпечення інформаційної відкритості органів державної влади та вищих посадових осіб України. Він поширювався на відносини, пов’язані з наданням органами державної влади відомостей про себе та свою діяльність громадянам України та юридичним особам. Цим Законом також мали би регулюватися питання щодо обов’язкового оприлюднення інформації про органи державної влади та про вищих посадових осіб України.

Інформаційна відкритість органів державної влади та вищих посадових осіб України трактувалася в проекті як створення можливості вільно отримувати інформацію про ці органи та їхніх посадових осіб в обсягах та в порядку, встановлених цим Законом. Проект окреслював низку основних способів подачі інформації.

Важливе значення, на нашу думку, мають положення проекту, що визначають обсяг та характер відомостей, які підлягають оприлюдненню — це відомості про діяльність органів державної влади, закріплене за ними майно, їхнє матеріально-технічне забезпечення та фінансування, загальну структуру та чисельність працівників, розмір оплати їхньої праці, їхнє соціально-побутове та медичне обслуговування та будь-які інші відомості про ці органи.

Проект передбачав створення та функціонування державної інформаційної системи, що містить інформацію про органи державної влади. Інформація про кожен орган державної влади розміщується в окремому розділі інформаційної системи. Кожен державний орган забезпечує щоквартальне поповнення та акту-

алізацію інформації про себе та свою діяльність у державній інформаційній системі. А громадськості забезпечується вільний доступ до державної інформаційної системи, що містить інформацію про органи державної влади, за умови внесення плати у встановленому розмірі.

Видання інформаційних бюлетенів про органи державної влади мало стати важливим засобом поширення інформації для громадськості. Органи державної влади мали би щорічно видавати бюлетені з інформацією про себе та про свою діяльність протягом відповідного календарного року. Оприлюднення інформації про вищих посадових осіб України мало передбачати оприлюднення біографічних відомостей про вищих посадових осіб (рік і місце народження; освіту; попередню трудову діяльність із зазначенням займаних посад до моменту обрання (призначення); партійність, включаючи відомості про перебування у політичних партіях протягом останніх 20 років до обрання (призначення) на посаду; наукові ступені та звання; державні нагороди, почесні звання та відзнаки; сімейний стан; місце проживання до обрання (призначення) на посаду; факти засудження за вчинення злочинів, а у разі їх наявності — про дату засудження, статтю (статті) закону, за якою засуджено особу, вид та розмір призначеного покарання.

Проектом Закону передбачалося обов'язкове декларування вищими посадовими особами свого майна і доходів, а також майна та доходів членів своєї сім'ї (у декларації відображаються відомості про отримані доходи, нерухоме майно, цінні папери, права власника (співвласника) щодо підприємств та інших юридичних осіб, вклади у банках, в тому числі іноземних, зобов'язання фінансового характеру та інші визначені законодавством відомості).

Розглядаючи цю складову транспарентності, варто згадати, що можлива інформація, яка стає предметом регулювання в контексті доступу до інформації владних структур, може бути репрезентована двома типами, які вимагають окремого правового регулювання: інформація, що становить суспільний інтерес та інформація персонального характеру.

В контексті транспарентності влади ми фактично ведемо мову про першу (саме так трактує цю проблему і законопроект, який ми розглядаємо).

Головним принципом, який застосовується щодо інформації, яка становить суспільний інтерес, є відкритість. Ми погоджує-

мося з думкою Р. Романова, що використання персональної інформації має здійснюватися, за принципом самовизначення. Суб'єктом такого самовизначення є фізична особа, якій належать ті або інші персональні дані. Найбільш складним, напевне, є знаходження оптимального співвідношення між цими двома типами інформації. Адже в певних випадках вони можуть пересікатися (збігатися). Аналітик справедливо зазначає, що деякі види персональної інформації можуть бути предметом суспільного інтересу. Перш за все це стосується інформації про публічних людей, що займають посади в органах державної влади, виконують певні публічні функції. Значний суспільний інтерес завжди становить інформація про приватне життя “зірок” шоу-бізнесу, кіно, спорту, тощо. ЗМІ, виконуючи роль інформаційного посередника, докладають зусиль для того, щоб роздобути таку інформацію. Крім того, інформація персонального характеру може набувати суспільного інтересу внаслідок певних подій, інших обставин. Наприклад, в разі вчинення злочину, для встановлення істини, обнародування інформації приватного характеру, що за інших обставин мала б захищатися від зовнішнього втручання, може бути виправданим. Те саме стосується фактів, подій приватного життя державних службовців та інших публічних осіб.

Як зазначає Р. Романов, згідно з усталеною практикою Європейського суду з прав людини, межі допустимого втручання в приватне життя таких осіб є значно ширшими, ніж стосовно інших людей, хоча американський та європейський підхід до визначення публічної і приватної інформації різняться між собою. Вже довгий час тривають суперечки між Організацією Економічного Співробітництва і Розвитку (ОЕСР) та Сполученими Штатами з цього приводу, адже законодавство і практика США в сфері захисту персональних даних не відповідає принципам ОЕСР та стандартам Європейського Союзу. На думку представників Сполучених Штатів, держави-учасниці Європейського Союзу не мають достатньої законодавчої бази, яка б надійно гарантувала свободу інформації.

Розглядаючи проблему правового регулювання двох вищезазначених типів інформації, слід виходити з того, що один закон має регулювати інформацію, що становить суспільний інтерес, а другий, наприклад, закон “Про захист персональних даних” має регулювати сферу правовідносин, пов'язаних із збором, зберіганням, обробкою та використанням інформації персонального характеру [16].

Аналітики зауважують, що досліджуваний законопроект дозволяє частково вирішити проблему створення ефективних гарантій відкритості професійної судової, парламентської та урядової діяльності. Він має добре відомі аналоги за кордоном, зокрема, закони США “Про свободу інформацій” (1966 р.) та “Про уряд в сонячному світлі” (1976 р.), прийнятий у Великобританії закон про доступ до урядової інформації, окремі інформаційні закони Швеції, Угорщини, модельний законопроект про принципи доступу до інформації, підготовлений міжнародною організацією “Article-19” тощо.

Серед недоліків цього проекту експерт називає відносно вузьку адресність даного законопроекту, а тому вказує на необхідність доповнення його парним проектом закону про доступ до інформації місцевих органів державної влади і місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб [17].

Аналізуючи проект закону “Про інформаційну відкритість органів державної влади та вищих посадових осіб України”, українські аналітики підкреслюють його актуальність та важливість для нашого суспільства. Так, повною мірою можна погодитися з думкою В. Речицького, конституційного експерта Харківської правозахисної групи, який зазначав, що запропонований проект є відносно адекватною реакцією на загальні вимоги часу та поточного політичного моменту. “В цьому сенсі, — зазначає він, — законопроект виглядає політично цілеспрямованим, структурованим та збалансованим за своїми регулятивними можливостями. Його вимоги цілком раціональні, зрозумілі й помірковані в позитивному сенсі цього слова”. На думку експерта, даний законопроект має сприяти оперативному подоланню проблеми недостатньої інформаційної відкритості органів державної влади в Україні [17].

Отже, за період існування незалежної української держави поступово сформувалася певна нормативно-правова база транспарентності влади. Проте вона ще не має завершеного характеру і потребує удосконалення відповідно до існуючих світових стандартів і практик. Завдання номер один в цьому контексті — завершення процедури прийняття спеціального закону, який би унормував транспарентність влади і поширив принцип транспарентності на різні сфери життя українського суспільства.

Подальші дослідження проблем транспарентності у політологічному контексті можуть бути спрямовані на вивчення інсти-

туційної, процедурної (або технологічної), інформаційної, громадської та особистісної компоненти транспарентності в зарубіжних країнах та Україні, розробку пропозицій та рекомендацій щодо їх оптимізації в сучасному українському суспільстві.

Література

1. Конституція України (остання редакція від 26.02.2009) // <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Закон України Про інформацію (остання редакція від 22.07.2005) // <http://www.rada.gov.ua>.
3. Розпорядження Президента України № 72/96-рп. Про заходи щодо підвищення рівня інформованості населення України про основні напрями державної політики/ (Розпорядження втратило чинність на підставі Указу Президента № 101/2001 від 17.02.2001) // <http://www.president.gov.ua/documents/71.html>.
4. Розпорядження Президента України Про координацію роботи прес-служб та інформаційно-аналітичних підрозділів органів державної виконавчої влади. Станом на лютий 2008 року // <http://lawua.info/jurdata/dir325/dk325726.htm>.
5. Розпорядження Президента України Про координацію роботи прес-служб та інформаційно-аналітичних підрозділів органів державної виконавчої влади. Станом на лютий 2008 року // <http://lawua.info/jurdata/dir325/dk325726.htm>.
6. Захаров Є., Рапп І. Свобода доступу до урядової інформації. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи // <http://khp.org.ua/index.php?id=968017067>.
7. Тихомирова Є. Б. PR-формування відкритого суспільства: Моногр. — К.: Наша культура і наука, 2003. — 197 с.
8. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації (остання редакція від 14.01.2006) // <http://www.rada.gov.ua>.
9. Закон України Про державну таємницю (остання редакція від 05.06.2008) // <http://www.rada.gov.ua>.
10. Указ Президента України Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні // <http://www.rada.gov.ua>.

11. Указ Президента України Про підготовку пропозицій щодо забезпечення гласності та відкритості діяльності органів державної влади // <http://www.rada.gov.ua>.
12. Указ Президента України Про додаткові заходи із забезпечення відкритості діяльності органів державної влади // <http://www.rada.gov.ua>.
13. Указ Президента України Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики // <http://www.rada.gov.ua>.
14. Постанова Верховної ради України Про прийняття за основу проекту Закону України про інформаційну відкритість органів державної влади та вищих посадових осіб України. За станом на 27 березня 2007 року // <http://uazakon.com/document/fpart56/idx56707.htm>.
15. Білан І. Коментар до проекту Закону “Про інформаційну відкритість органів державної влади та вищих посадових осіб України” // Сайт Ukrainian Center for Independent Political Research. — <http://www.ucipr.kiev.ua/>.
16. Романов Н. В пошуках досконалої моделі правового регулювання доступу до інформації // Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. — <http://www.khpg.org/index.php?id=968017006&w=%D0%EE%EC%E0%ED%EE%E2>.
17. Речицький В. Юридичний коментар Харківської правозахисної групи до проекту Закону України Про інформаційну відкритість органів державної влади та вищих посадових осіб України // Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. — <http://khpg.org.ua/index.php?id=1135925666>.

Резюме

Автор рассматривает нормативно-правовую составляющую транспарентности власти в Украине. Он утверждает, что радикально решить проблему транспарентности во всех сферах жизни можно лишь тогда, когда будет создано и реализовано соответствующий законодательный механизм открытости власти. Это решит не только ознакомит людей с законами и решениями власти, но и научит людей выполнять эти законы, понимать их.

Рецензент доктор полит. наук, профессор Е. Б. Тихомирова

МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЯК ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

Використання математичного моделювання у світовій науці про міжнародні відносини пов'язується з засвоєнням на початку 50-60 років ХХ століття багатьох релевантних результатів і методів соціології, психології, формальної логіки, а також природничих і математичних наук. Особливості моделювання полягають, у тому, що “міжнародні відносини є відносинами соціальними. Міжнародні системи — це соціальні системи” [7, с. 173], які повинні розглядатися як складні, відкриті і слабко організовані системи, що адаптуються, аналіз яких неможливий за аналогією моделей механічних систем. Поведінка політичних лідерів, корпоративної або великої соціальної групи, діяльність міжнародних інститутів, каналів політичної комунікації визначаються не лише внутрішніми закономірностями і зовнішніми обставинами, але й внутрішнім станом, настроями, інтересами. Значною мірою проявляються властивості людської свідомості, процеси самоорганізації. Крім того, позиція дослідника, включеного в науковий процес, мимоволі ангажується, якщо не замовником, то власними політичними поглядами або пристрастями. Моделі соціальних і політичних процесів і явищ несуть на собі певний відбиток суб'єктивізму у продуктивному і позитивному сенсі цього слова.

Місце моделювання в соціально-політичних науках можна усвідомити з методології теоретико-прикладного дослідження: 1) формулювання проблеми, визначення об'єкта і предмета дослідження; 2) визначення мети і постановка завдань дослідження; 3) уточнення основних понять; 4) системний аналіз об'єкта дослідження; 5) розгортання робочих гіпотез. У цій послідовності дослідницької діяльності четвертий етап повинен виявити образ предмета — це, по суті, і є “моделювання” дослідницької проблеми [9, с. 59], яке спроможне забезпечити цілісність наукового підходу.

Моделювання як гносеологічна категорія характеризує один із важливіших шляхів пізнання в сучасній науці і має декілька визначень: *процес побудови і вивчення образу реально існуючих*

об'єктів (органічних і неорганічних, технічних і економічних, політичних і соціальних тощо); *метод дослідження властивостей* об'єктів на їх моделях; *метод науково обґрунтованих оцінок* характеристик складних систем (у тому числі міжнародних); *засіб прогнозування* розвитку соціальних і політичних явищ з метою оптимізації прийняття рішень щодо керування ними.

Моделювання як дослідницька діяльність припускає наявність: *об'єкта* і *предмета* дослідження; дослідника — суб'єкта дослідження, перед яким поставлена мета і конкретні завдання її досягнення; створеної моделі об'єкта з метою дослідження предмета і рішення сформульованих завдань.

Модель (лат. *modulus* — міра) — це об'єкт-заступник об'єкта-оригіналу, що забезпечує вивчення певних властивостей останнього. Прогностична функція моделей реалізується через можливість вивчення характеру взаємозв'язків між явищами, з'ясування вірогідних наслідків взаємодії учасників політичної реальності. У теоретичному плані зіставлення прогнозу і результату дозволяє підтвердити або спростувати гіпотезу, у прикладному — розробка варіантів майбутніх сценаріїв дає можливість виробити стратегію поведінки акторів міжнародної діяльності. Репрезентативність і адекватність моделі забезпечується дотриманням базових принципів моделювання, які є конкретизацією основних принципів наукового пізнання (детермінізму, відповідності, додатковості).

Принцип інформаційної достатності. При повній відсутності інформації про досліджувану систему побудова її моделі неможлива. За наявності повної інформації про систему її моделювання позбавлено сенсу. Існує деякий критичний рівень апріорних відомостей про систему (рівень інформаційної достатності), досягши якого може бути побудована її адекватна модель.

Принцип здійсненності. Створювана модель повинна забезпечувати досягнення поставленої мети дослідження з вірогідністю, що істотно відрізняється від нуля, і за скінчений час. Для цього задають деяке граничне значення P_0 ймовірності досягнення мети моделювання $P(t)$, а також прийнятну межу t_0 часу досягнення цієї мети. Модель вважають здійсненою, якщо одночасно виконуються дві умови: $P(t) \geq P_0$; $t \leq t_0$.

Принцип множинності моделей. Створювана модель повинна відображати ті властивості реальної системи, які впливають на вибраний показник ефективності. Для цілковитого дослідження

необхідна низка моделей реальності, що дозволяють її вивчати з різних боків і з різною мірою детальності.

Принцип агрегації. У більшості випадків складну систему можна уявити такою, що складається з агрегатів (підсистем), для адекватного математичного опису яких виявляються придатними деякі стандартні математичні схеми.

Принцип параметризації. У модельованій системі відносно ізольовані підсистеми можна замінювати відповідними числовими величинами, залежності між якими можуть задаватися у виді таблиць, графіків або аналітичних виразів. Параметризація дозволяє скоротити обсяг і тривалість моделювання, проте знижує адекватність моделі.

Моделювання може приймати різноманітні форми, що залежить від самих моделей і сфери їх використання. Існує певна група класифікаційних схем, побудованих на тих чи інших підставах [1; 4; 5; 6], серед яких найчастіше виділяють два основні види моделей: *матеріальні* (наочні) і *ідеальні* (знакові).

У міжнародних відносинах, політології наочними моделями можуть бути політичні партії, інститути, різні угруповання держав і т. ін. (політична ситуація може моделюватися, наприклад, у процесі рольової гри). Ідеальні моделі це різного роду описи, схеми, формули, концепції, що відображають характеристики оригіналу у формі ідеальних образів. Такими моделями соціологи, політологи, міжнародні аналітики оперують значно частіше.

Методичну цінність з точки зору розкриття змісту діяльності щодо математичного моделювання має системний підхід Ю. М. Плотинського [4]. Автор об'єднує типологію моделей з поетапним процесом самого моделювання (рис. 1). На першому етапі, спостерігаючи за об'єктом, який є фрагментом реальності, формується уявний образ об'єкта — когнітивна модель, яка створюється на основі особливостей сприйняття, установок, цінностей, інтересів індивіда. Зразком когнітивних моделей можуть служити когнітивні карти.

Наступний етап моделювання — побудова змістовної моделі, яка не є просто вербалізованою копією когнітивної моделі. Змістова модель може бути продуктом колективної творчості, її інтерпретація, рівень розуміння окремих елементів моделі можуть істотно варіюватися.

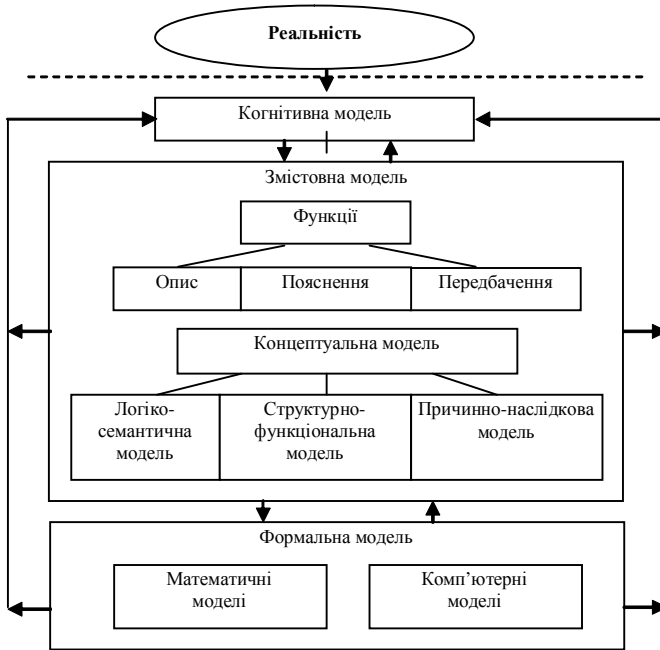

Рис. 1. Типи та взаємозв'язки моделей

Змістова модель дозволяє отримати нову інформацію про поведінку об'єкта, виявити взаємозв'язки і закономірності, які не вдається виявити при інших способах аналізу. За функціональною ознакою змістовні моделі підрозділяються на три типи: описовою моделлю може служити будь-який опис об'єкта; пояснювальні моделі покликані відповісти на питання, чому щонебудь відбувається; прогностичні — повинні описувати майбутню поведінку об'єкта.

Концептуальною моделлю називається змістова модель, при формулюванні якої використовуються теоретичні концепти і конструкти даної предметної галузі знання, певні точки зору. Ця модель є досягненням певного рівня абстрагування при переході від опису об'єкта до його формальної моделі. Виділяють три види концептуальних моделей: логіко-семантичні, структурно-функціональні і причинно-наслідкові. За кожною концептуальною моделлю є певне бачення проблемної ситуації. Когнітивні карти

можуть розглядатися як когнітивні моделі, але після візуалізації вони стають представниками класу причинно-наслідкових моделей. Від чіткого усвідомлення змістовної моделі значною мірою залежить якість побудови формальних моделей.

Логіко-семантичні моделі містять всі твердження і факти, що включені у вербальний опис об'єкта. Аналіз такої моделі здійснюється засобами логіки із залученням знань, накопичених у цій предметній галузі.

Структурно-функціональна модель об'єкту розглядається як цілісна система, компоненти й елементи якої пов'язуються відносинами, що описують підлеглість, логічний зв'язок. Візуалізація структурно-функціональних зв'язків у вигляді різного роду схем, карт і діаграм допомагає аналізувати й оцінювати роль і призначення окремих підсистем і елементів.

Причинно-наслідкові моделі використовуються для пояснення і прогнозування поведінки об'єкта. На відміну від структурно-функціональних моделей вони орієнтовані в основному на опис динаміки досліджуваних процесів.

У процесі побудови, вивчення і вдосконалення змістовної моделі когнітивна модель безперервно модифікується, ускладнюється. У гуманітарних науках цикл моделювання на цьому може закінчитися, але в деяких випадках модель може бути формалізована. У соціальних науках формальні моделі займають гідне, але відносно скромне місце, і в свою чергу діляться на дві групи: математичні і комп'ютерні.

Математичне моделювання — це установлення відповідності реальному об'єктові деякого математичного об'єкта (математичної моделі) і дослідження цієї моделі з метою вивчення реального об'єкта. Вид математичної моделі з деяким ступенем наближення до дійсності залежить від природи реального об'єкта, завдань дослідження, необхідної вірогідності і точності рішення. Математичне моделювання розділяють на аналітичне, імітаційне і комбіноване.

Аналітична модель поведінки об'єктів записується у виді математичних співвідношень (інтегро-диференціальних, кінцево-різницевих і т. п. рівнянь) або логічних умов. Аналітична модель може бути досліджена такими методами: аналітичним — коли математичне рішення існує у вигляді явних залежностей для шуканих характеристик; чисельним — коли рішення у яв-

ному вигляді не існує, а розв'язку отримують лише при конкретних початкових даних; якісним — коли, не маючи рішення в загальному вигляді, можна знайти деякі властивості цього рішення, наприклад, оцінити його стійкість.

Імітаційне моделювання відтворює процес функціонування системи через імітування її елементів зі збереженням усієї логічної структури і послідовності протікання процесів. Цей вид моделювання є ефективним при дослідженні великих і складних систем особливо на етапі їх проектування.

Комбіноване моделювання об'єднує переваги аналітичного й імітаційного моделювання і передбачає попередню декомпозицію об'єкта на складові, для одних можуть застосовуватися аналітичні моделі, для інших — імітаційні.

Види моделювання можуть бути поділені на стохастичні і детерміновані, статичні і динамічні, дискретні і безперервні.

Стохастичне моделювання відображає імовірнісну природу процесів і події зокрема у соціальній і політичній сферах життя. У цих моделях окремі або всі параметри є випадковими величинами, а результатами моделювання притаманні ті чи інші імовірнісні характеристики (вірогідність, рівень значущості і т. ін.). Детерміноване моделювання відрізняється своєю однозначністю — тим, що при певних вхідних умовах на виході спостерігається цілком певний конкретний, як правило, лише єдиний визначений результат.

Статичне моделювання служить для опису поведінки об'єкта у певний фіксований момент часу, динамічне дозволяє вивчати поведінку об'єкта в часі у його розвитку. Наприклад, модель “гонки озброєнь” Річардсона є типовою для великого класу динамічних моделей.

Дискретне моделювання передбачає дослідження процесів і явищ, параметри яких можуть приймати лише окремі (дискретні) значення, відповідно у безперервному моделюванні зв'язуються величини, що можуть приймати будь-які у певному діапазоні значення. Прикладами дискретного моделювання можуть бути моделі логістики, побудовані на різницевих рівняннях, безперервного моделювання — моделі, реалізовані на диференціальних рівняннях.

Особливе місце займає кібернетичне моделювання на основі відображення деяких інформаційних процесів керування з метою оцінювання поведінки реального об'єкта, наприклад, при про-

веденні аналізу поведінкової сторони об'єкта при різних впливах зовнішнього середовища.

Опанування процесом моделювання відрізняється від вивчення і засвоєння готових математичних формул. Як вид діяльності математичне моделювання включає формулювання мети і завдань, розробку концептуальної моделі, вибір типу моделі, її побудову і вдосконалення, проведення експерименту з моделлю, оцінку ефективності моделювання і багато інших дій. Існує декілька підходів до процесу математичного моделювання.

Індуктивно-дедуктивний підхід Мангейма [2] до побудови математичної моделі має вигляд циклічної структури (рис. 2).

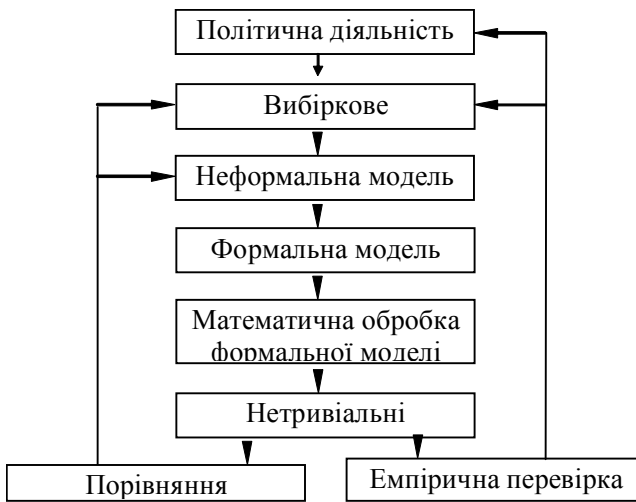

Рис. 2. Процес математичного моделювання

Стратегія моделювання складається з певних етапів:

- *Вибіркове спостереження* — індуктивний крок, який містить відбір спостережень щодо процесу, який належить моделювати, визначення змінних, початкової емпіричної інформації, необхідних і достатніх умов.

- *Неформальна модель* — визначення нестрогого і недостатньо специфікованого для остаточного варіанту набору тверджень, які здатні пояснити відібрані спостереження, наприклад, “гонка

озброєнь відбувається тому, що держави бояться озброєнь інших держав; розміри озброєнь обмежені їх вартістю і т. п.”. Аналізується низка допущень, розглядається декілька потенційних моделей, відшукуються різні способи встановлення логічної відповідності між моделлю і реальністю. Це критичний момент у процесі моделювання. Якщо покладена в основу неформальна модель виявиться неспроможною, то її не врятують ніякі витончені математичні прийоми.

- *Формальна модель* — це переклад неформальної моделі в математичну, де всі допущення сформульовані в математичній формі. Відбувається міркування в термінах математичного моделювання, наприклад, “гра з нічийним результатом”, “різницеve рівняння першого ступеня”, “модель Даунса” та інших добре відпрацьованих моделей. Переклад словесного опису у адекватну математичну структуру може викликати помилки і двозначності, оскільки зміст перекладу одночасно і втрачається, і розширюється. Може з’явитися декілька альтернативних математичних моделей, додавання імпліцитних допущень, які супроводять використання конкретних математичних методів. Наприклад, найважливіші формули теорії ймовірностей, диференціального й інтегрального обчислення спираються на декілька простих допущень, які надзвичайно корисні з математичної точки зору, але зовсім необов’язково відповідають умовам політичного і соціального життя, особливостям міжнародних відносин. Що стосується соціальної поведінки, вони не завжди можуть бути в рівній мірі застосовні. Навіть якщо деяка конкретна модель була спочатку розрахована на відображення соціальних ситуацій, треба постійно враховувати наявність у ній імпліцитних допущень і поводитися з ними з обережністю.

Особливості математичної моделі можуть підвести дослідника до підгонки під неї деяких допущень неформальної теорії. З іншого боку, якщо неформальна теорія виглядає осмислено, а математична модель — ні, то слід випробувати якусь іншу її математичну версію.

- *Математична обробка формальної моделі* застосовує весь арсенал дискретних і континуальних математичних методів з використанням комп’ютерних технологій. Вона є дедуктивним

ядром моделювання, що сприяє пошуку нетривіальних і непередбачених висновків з правдоподібних допущень.

- *Нетривіальні висновки* — це процес перекладу із мови математики на природну мову, де знову треба згадати обережності: переклад з неминучістю спричиняє втрату і якоїсь інформації, і якихось допущень. Цей переклад може виявитися чи не найважчим етапом у процесі моделювання. Хоча розробник моделі зацікавлений у здобутті певного результату, що має цілком певний реальний сенс, моделювання нерідко породжує й неочікувані результати, які можуть бути навіть цікавішими, ніж ті, що спочатку очікувалися.

Досліднику потрібно повернутися до первинних стадій моделювання, щоб внести в модель певні уточнення. Чи відповідають отримані висновки тому, що від моделі очікувалося? Чи мають висновки зміст у світлі емпіричних спостережень? Чи можна вдосконалити модель так, щоб одержати й інші нетривіальні висновки? Чи можна її зробити більш загальною? Чи можна отримати ті ж висновки при простішому наборі початкових допущень? Якщо модель не несе в собі реального сенсу, то, що було неправильним — формальна модель чи початкова концептуалізація? Які імпліцитні допущення перешкодили правильному перекладу неформальної теорії на математичну мову? До порівняння й уточнення моделі можна повертатися багато разів.

- *Емпірична перевірка* — остаточний етап, необхідний для встановлення міри обґрунтованості моделі. Початкові допущення містять чинники, що в теоретичній розробці моделі повністю не специфіковані, і потребують оцінки з опорою на фактичні дані. Оскільки реально всі моделі соціальних процесів припускають значний елемент випадковості, емпіричні тести допомагають встановити також і прогнозуючу спроможність моделі. Перевірка моделі включає ті ж самі етапи операціоналізації, вимірювання і статистичного аналізу, хоча для перевірки математичної моделі нерідко потрібна певна адаптація стандартних статистичних методик. Емпірична перевірка моделі потрібна не завжди: у деяких випадках початкові припущення описують процес вичерпно, наприклад, сукупність правил виборчої процедури.

Таким чином, процес математичного моделювання пов'язаний з побудовою штучних ідеальних об'єктів, елементи і відноси-

ни яких відповідають елементам і відносинам реальних міжнародних феноменів і процесів. Моделювання — це процес поетапний і циклічний. Він має зворотний зв'язок, коли результати, отримані на етапі вивчення формальних моделей, можуть допомогти уточненню змістовної моделі об'єкта, виявити додаткові елементи, прибрати зайве у змістовній моделі. Моделювання міжнародних відносин ставить своїм завданням побудову формалізованої теоретичної моделі, що є синтезом методологічного, загальнонаукового і конкретнонаукового підходів.

Література

1. Катренко А. В. Системний аналіз об'єктів та процесів комп'ютеризації: Навч. посіб. — Львів: Новий світ, 2000.
2. Мангейм Дж. Б., Рич Р. К. Политология. Методы исследования. — М.: Весь Мир, 1997.
3. Моисеев Н. Н. Математика в социальных науках // Математические методы в социологическом исследовании. — М., 1981.
4. Плотинский Ю. М. Модели социальных процессов: Уч. пособ. для высших учебных заведений. — М.: Логос, 2001.
5. Советов Б. Я., Яковлев С. А. Моделирование систем: Учеб. для вузов. — М.: Высшая школа, 2001.
6. Хрусталеv М. А. Системное моделирование международных отношений: Уч. пособ. — М., 1987.
7. Цыганков А. П. Теория международных отношений: Уч. пособ. — М.: Гардарики, 2002.
8. Шабров О. Ф. Моделирование политической реальности. Политология: Учебник / Отв. ред. В. С. Комаровский. — М.: Изд-во РАГС, 2002.
9. Ядов В. А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. — Самара: Изд-во Самарского ун-та, 1995.

Резюме

Автор системно анализирует особенности моделирования в сфере международных отношений, обосновывает в целом место математического моделирования в социально-политических науках.

Рецензент доктор полит. наук, профессор Е. Б. Тихомирова

**ЕВРОПЕЙСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ И ГЛОБАЛИЗАЦИЯ:
НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ XXI ВЕКА**

Имеются различные точки зрения на вопрос влияния глобализации на процесс европейской интеграции. С одной стороны, предполагается, что глобализация содействует образованию сильной и сплоченной Европы. С другой, — глобализацию рассматривают как процесс, способный подорвать европейское единство. Ведущую роль в процессе глобализации играют Соединенные Штаты, которые опасаются, что Европейский Союз будет угрожать гегемонии США в Европе.

США заинтересованы в сильной Европе. Ради своей безопасности и процветания Вашингтон всегда призывал Европу к совместной интеграции и предлагал защитный щит для нее. Поэтому достаточно распространена точка зрения, что Америка внесла свой достаточно весомый вклад в европейскую стабильность [1].

Другая позиция представлена противниками объединенной Европы. Согласно данной точке зрения, усиление Европы будет угрожать американским глобальным интересам. Западные политологи утверждают, что сильная Европа будет противовесом США в глобальном пространстве. В Европе всегда были распространены антиамериканизм и отсутствие понимания необходимости сотрудничества между Европой и США. Экономическое развитие Европы — с одной стороны, и финансовый кризис в Соединенных Штатах Америки — с другой, создают условия для превращения Европейского Союза в сверхмощный регион мира в будущем. Все-таки большинство консервативно мыслящих политиков сомневаются в такой перспективе. Так, Геральд Мюллер предполагает, что Вашингтон играет в игру, возможно сознательно, чтобы сохранить Европу разделенной [2]. Кристофер Лейн полагает, что США должны помогать Европе выстоять экономически, но не помогать в политической унификации [3].

Среди политологов преобладает мнение, что навряд ли Вашингтон сможет повлиять на развитие Европы в настоящее время. Отношения США к Европе всегда было амбивалентным по той причине, что, во-первых, Европа занимала нейтральную позицию в период холодной войны, во-вторых, говоря о событи-

ях последних лет, США так и не добились от Европы однозначного признания в иракском кризисе роль Штатов как мирового демократизатора. Различия между тем, как мировое сообщество восприняло события 11 сентября и иракскую войну, в Европе и США было различным.

Для Америки эти события были драматической реальностью, для европейцев была живая история. Европейцы расценивали данные события как уязвимость США. В самой Америке также существовали неоднозначные толкования их внешнеполитического курса: одни политики призывали американцев вернуться домой и положить конец ультра интервенционистским планам, другие утверждали, что политика США должна быть и впредь твердой и бескомпромиссной относительно “арабского инакомыслия”. Так или иначе, но призыв Америки, обращенный к европейцам относительно совместного противостояния общей угрозе, был Европой проигнорирован.

Итак, в качестве главной проблемы процесса глобализации можно определить невозможность или неспособность стран Европейского Союза объединиться с США перед лицом общей угрозы. Большинство членов так называемой добровольной коалиции не объединились в этом вопросе из-за угрозы мегатерроризма и существования неоднозначного толкования правящими кругами и общественным мнением населения данных событий. Более того, широко распространенные антиамериканские настроения могут генерировать общую позицию объединенной Европы, которая нуждается в том, чтобы быть более конструктивной. Так, западный политолог Т. Делпек утверждает, что европейцы могли бы иметь подлинное влияние, обеспечивая свое продвижение вперед благодаря альтернативным решениям главных проблем безопасности, вместо того, чтобы в свое время просто критиковать политику администрации Буша. Кроме того, цитируемый автор полагает, что состояние кризиса характерно не только в отношениях между Европой и Америкой, но также между НАТО и Европейским Союзом. И эта точка зрения не нова и является достаточно распространенной в западных научных кругах.

Сейчас еще сложно понять, будет ли Соединенные Штаты жизненно важным фактором в создании архитектуры европейской безопасности, особенно когда большинство европейцев критически относятся к взглядам Вашингтона на мир и на его

международную политику, во-первых, а во-вторых, учитывая кардинальные перемены в Белом Доме после президентских выборов 2008 года. Многие авторы полагают, что Америка и Европа должны идти разными путями и быть независимыми друг от друга. Большинство ученых сходятся во мнении, что отношения между двумя трансатлантическими общностями характеризуются как нелегкое сосуществование американских национальных интересов и общих интересов Европейского Союза.

Таким образом, наиболее оптимистически настроенные эксперты делают ударение на тезисе, что США и Европа нуждаются друг в друге, и что оба фланга будут нуждаться в помощи, обеспечивая собственную безопасность. Существует множество факторов, в будущем влияющих на европейско-американские отношения, а именно: включение новых членов в Европейский Союз и НАТО, судьба евро и доллара, цены на нефть, результаты выборов в главных европейских странах и т. д.

Ясно одно, период абсолютной гегемонии Вашингтона закончился и, чтобы достичь целей, американцам необходимо поделиться своим лидерством, хотя бы по той простой причине, что они не в состоянии справиться с многочисленными мировыми проблемами, в частности — социальными [4].

В целях поддержки социально-политической стабильности в условиях современного мирового кризиса представляется актуальным переориентировать глобальные процессы с неolibерального направления в социально-рыночное. Значительная роль в этом должна принадлежать мировому сообществу, особенно при разработке правил, норм и политики управления мировой экономикой. А это объективно требует развития международных институтов по регулированию этих процессов в интересах общества, экономики и сохранения окружающей среды.

На современном этапе развития процесса глобализации достижение социальных целей возможно лишь при условии совместных и согласованных действий ряда международных организаций.

Известно, что либерализация торгового обмена в целом способствует экономическому развитию, улучшению жизни, условий труда и созданию рабочих мест. Однако ничем не ограниченная, нерегулируемая либерализация может обернуться против социальных целей МОТ, поскольку данная организация не оказывает влияния на международную торговлю. Необходимость реше-

ния данных проблем делает актуальным координацию действий МОТ с другими международными организациями. Таково мнение исполнительного директора МВФ М. Камдесю, который призвал изменить “социальную опору” с тем, что придать человеческий аспект трем другим “опорам” новой системы международного сотрудничества — макроэкономическим реформам, эффективной стратегии развития и системе свободной международной торговли. В связи с этим председатель Комиссии Европейского Союза Ж. Делор призвал к формированию совета экономической безопасности, в который входили бы не только представители правительств, но и главы МВФ, Всемирного банка, ГАТТ и МОТ.

Таким образом, Международная организация труда играет весомую роль в придании социального характера интернационализации экономики, особенно в период начавшегося осенью 2008 года мирового экономического кризиса.

В процессе глобального регулирования принимает участие и Совет Европы, в который входит 40 государств. Не так давно в его рамках началась реализация программы “Глобализация без бедности”. В осуществлении данной программы принимают участие правительства стран, межправительственные неправительственные организации, парламентарии, местные власти, средства массовой информации, которых объединяет общая цель — подтвердить приверженность стран Европы делу ликвидации бедности во всем мире. Эта кампания нацелена на пропаганду борьбы с социальной изоляцией в Европе и расширение новых концепций глобального гражданства, которое предусматривает повышенное внимание к вопросам прав и безопасности граждан глобального общества.

Таким образом, международные организации, в частности ООН и МОП, играют значительную роль в становлении и развитии нормативной базы международного сотрудничества и развития в гуманитарной сфере. В условиях возрастающей глобализации экономики деятельность международных организаций становится важнейшим фактором реагирования социальных проблем на национальном и глобальном уровнях.

В условиях стремительного развития глобализации следует фундаментально пересмотреть политику и систему глобального регулирования. Ее приоритетами должны стать:

- проведение международной политики и практики с учетом социальных проблем и прав человека;

- охрана безопасности человека;
- уменьшение социального неравенства, ликвидация его проявлений внутри стран и между странами;
- соблюдение равноправия в процессе переговоров и в структурах международного регулирования;
- наличие и своего рода консолидация деловой и менеджерской элиты на мировом пространстве;
- формирование новой глобальной архитектуры, отвечающей глобальным потребностям XXI века.

Помимо глобальной деловой и менеджерской элиты носителем глобализации является “транснациональная интеллектуальная элита” — ученые и специалисты, образующие социокультурные общности глобального уровня. “Глобальный поток информации, — пишет Дж. Конрад, — функционирует на многих различных технических и институциональных уровнях, но на всех уровнях интеллектуалы — это люди, чьи взаимные знакомства и контакты пересекают границы, люди, которые чувствуют себя союзниками [5].

Специалисты ООН справедливо считают, что глобализация только тогда будет восприниматься позитивно, если она будет характеризоваться такими понятиями, как:

- этика — меньше нарушений прав человека и больше внимания к человеческим ценностям;
- справедливость — минимальные отличия в уровне жизни людей в одной стране и в разных странах;
- интеграция — уменьшение масштабов маргинализации и изоляции народов и стран;
- безопасность человека — меньше нестабильности в обществе;
- человеческая безопасность — меньше уязвимых народов и стран;
- устойчивое развитие — меньше разрушений и ухудшения окружающей среды.

Изложенное позволяет сделать вывод, что в начале XXI века глобализация, с одной стороны, повышает эффективность экономики, с другой — потенциально угрожает демонтажем всей созданной на протяжении прошлого столетия социальной надстройки. Последствия этого могут быть самыми тяжелыми, а именно, это может привести к новому обострению социально-политических отношений, однако теперь уже в планетарном

масштабе. Именно такого мнения придерживается президент Центра европейских исследований при Гарвардском университете С. Хофман: “Возможно, в настоящее время мы вернулись в ситуацию европейского национального капитализма, т. е. ситуацию, которая сложилась до того, как государства начали его регулировать, т. е. принимать меры, при которых даже обеспокоенный прибылями капиталист должен время от времени заниматься своими работниками, обеспечивать им определенный уровень социальной защиты, минимальный необходимый уровень заработной платы. Ничего подобного в глобальном измерении пока еще нет...” [5].

Как бы ни относились к глобализации ее противники и сторонники, необходимо согласиться с тем, что она уже явно изменила мировую систему, порождая новые проблемы и открывая новые возможности. Глобализация является реальным, объективным фактором в смысле конвергенции новых процессов технологического развития, получивших необычайное ускорение и, в свою очередь, тесно связанных с революцией информационно-коммуникационных технологий.

Со второй половины XX века на характер изменения структуры национального государства стали оказывать влияние процессы интернационализации и глобализации. Следствием этого явилось образование наднациональных институтов и переход в их компетенцию целого ряда политических, экономических, социальных функций, выполняемых ранее органами национальных государств. Это привело, с одной стороны, к увеличению числа национальных государственно-правовых институтов, ориентированных на удовлетворение потребностей наднациональных организаций, а с другой — ликвидацию функционально бесполезных в новых условиях государственных учреждений. Ярким примером в этом отношении может служить Европейский Союз с системой межгосударственных органов и институтов (Европейский совет, Европейский парламент, Комиссия европейских сообществ, Европейский суд и т. д.) и формированием в институциональной структуре государств — членом ЕС органов, призванных обслуживать потребности надгосударственного взаимодействия.

Возрастает и международная роль неправительственных организаций. Формируется глобальная политическая система, в которой национальные государства являются лишь одной из со-

ставляющих. Им приходится все больше “делить власть” с другими актерами на мировой арене.

Таким образом, отличительной особенностью оптимальной стратегии государства в условиях глобализации является то, что оно не подминает под себя общество, а все более тесно кооперируется с ним. Тесное сотрудничество государственных органов с профсоюзами, ассоциациями предпринимателей, экологистами, другими общественными организациями позволяет консолидировать общество, активизировать творческие силы нации на самом низовом и массовом уровне, адекватно подходить к решению обостряющихся социальных проблем. Это дает основание говорить о наметившейся тенденции к социализации государства в ответ на вызов глобализации, что является предпосылкой успешной интеграции национального общества в мировое сообщество.

Литература

1. Hamilton D. Tree Strategic Challenges for a global transatlantic partnership // European foreign affairs review. — 2003. — № 8. — P. 545.
2. Eastern views on European enlargement. — Odessa: Astroprint, 2006. — С. 106.
3. Там же.
4. Kovacs C. US-European relations from the twentieth to twenty-first century // European foreign affairs review. — 2003. — № 8. — P. 449.
5. Baker O. Does the United States have a European policy // National Interest. — Winter 2003/2004. — P. 40-41.

Резюме

У статті аналізуються різні кутки зору щодо проблеми глобалізації і інтеграції. Розглядаються умови успішної інтеграції національного суспільства у світове суспільство.

Рецензент доктор истор. наук, профессор С. М. Наумкина

**ЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА РОСІЇ
У 90-Х рр. ХХ ст. В ОЦІНЦІ ЕКСПЕРТІВ
І ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ**

ХХ століття — період значний трансформаційних змін на європейському континенті. Особливістю суспільно-політичних трансформацій в Україні і в Росії є певна тотожність складних й неоднозначних перемін. Саме у другій половині 90-х років почала формуватися сучасна економічна система. Зважаючи на значимість і складний характер економічних перетворень у наших країнах, для об'єктивного аналізу ролі цих процесів у формуванні сучасної державної політики варто простежити оцінку окремими ЗМІ економічних трансформацій в Україні та Росії та порівняти здобутки у цій галузі в обох державах. Позицію провідних політиків України висвітлювали численні друковані та електронні видання, наголошуючи на співставленні оцінок представників різних політичних сил [2, 5, 11, 12, 18]. Публікації проурядових українських видань, які містили тексти доповідей прем'єр-міністрів України, дали змогу спираючись на фактичні дані, відтворити з певним рівнем об'єктивності картину економічних змін у країні [9, 13]. У порівнянні економічних перемін в Україні та Росії особливе місце посідає вплив дефолту в російській економіці на розвиток її економіки. Деякі російські електронні ЗМІ запропонували цілісний аналіз даного явища для економіки Росії, зазначаючи його причини і наслідки [4, 7, 14, 15, 16]. Опитування, здійснені під час соціологічного моніторингового дослідження українських науковців Є. Головахи та Н. Паніної, а також дані російського Фонду Громадської думки та Російського дослідницького центру РОМІР, відобразили громадську думку цих держав із низки питань, що стосувалися економічних трансформацій, а також виявили їхні відмінності [3, 6]. Оскільки проблематика економічних трансформацій ще мало досліджена українськими науковцями, то автор поставив за мету порівняти висвітлення у ЗМІ трансформаційних змін у цій галузі в Україні та Росії.

Започаткована з розпадом Радянського Союзу економічна трансформація виявилася принципово складнішою, ніж передба-

чали економісти і політики радянської доби. Як зазначив український дослідник І. Немчинов, процес роздержавлення та концентрації капіталу призвів, з одного боку, до закладення підвалин ринкової економіки, хоча у вигляді, далекому від цивілізаційних взірців, а з іншого, став причиною майнового і статусного розшарування суспільства і зростання бідності [12, с. 92].

Період 1991-1997 років аж до 2000 р. в Україні відбувалися складні трансформаційні зміни в галузі економіки. Вона пройшла шлях від командно-планової до перехідної ринкової моделі. Українська держава не уникнула класичної схеми економічної кризи. Цей етап формування національної економіки складається з двох періодів трансформаційних процесів.

Перший період (1991-1994 рр.) характерний лібералізацією та високим спадом виробництва. У 1994 р. ВВП склало 59,6 % рівня 1991 р., тобто скоротилося на 40,4 %. Цей період відзначився слабкістю протистояння негативним елементам кризи, зумовлений переважанням ліберального підходу до трансформацій в економіці.

Другий (1995-1998 рр.) — період активної боротьби з кризовими процесами і стримування спаду в економіці, впровадження якого було здійснено, як зазначає у своїй монографії відомий український політик В. Литвин, основні організаційно-економічні заходи, пов'язані зі створенням ринкової інфраструктури:

- було сформовано банківську, податкову, митну системи, фондовий ринок;
- здійснено приватизацію та демонополізацію в основних економічних секторах, сформоване конкурентне середовище;
- відрегульовано вплив органів влади на управління економічними процесами тощо.

Завдяки цим крокам вже на другому етапі було здійснено скорочення темпів інфляції, реалізовано макроекономічну стабілізацію, зупинено спад виробництва. Якщо в 1991-1994 рр. середньорічний темп скорочення реального ВВП становив 14 %, то за 1995-1998 рр. він був вже вдвічі менший. У промисловості цей показник зменшився в 2,5 рази [8, с. 142-143].

Однак вибір стратегічного напрямку трансформації української економіки зі здобуттям незалежності виявився традиційним — “наздоганяюча модель” модернізації, орієнтована не на науко-

во-технологічні здобутки сучасного Заходу, а на первинне накопичення капіталу шляхом перерозподілу державної власності в інтересах обмеженого кола приватних осіб з відтворенням споживацької культури.

Процес первинного накопичення капіталу в Україні тривав протягом 1991-1998 років. Саме в цей час, на думку І. Немчинова, проходив перший період трансформацій в галузі економіки. Він характеризувався спорадичними, вимушеними діями “сертифікації”, лібералізації зовнішньоекономічної діяльності та “відпущенням” цін [12, с. 104]. Відсутність послідовної ринкової стратегії офіційно пояснювався тим, що Україна намагається рухатися своїм власним “особливим” шляхом реформ, щоб мінімізувати соціально-економічні втрати населення внаслідок переходу від соціалізму до ринку.

Починаючи з 1994 р., спостерігається поступове зниження темпів спаду економічної активності. Цей період, незважаючи на суперечливий характер, зробив значний внесок у втілення стратегії економічних та соціальних реформ. Даний процес реформування здійснювався паралельно зі зміцненням державної влади в Україні. Про таку потребу наголошувалося у жовтні 1994 року у доповіді Президента України “Про основні засади економічної та соціальної політики”. В ній зокрема йшлося про “необхідність використання на початковому етапі суто еволюційного шляху ринкової трансформації при одночасному здійсненні широкого комплексу заходів, які б забезпечили утвердження сильної виконавчої влади та ефективних важелів державного регулювання економічними процесами ... У світі не існує прикладів, коли перехід до авторитарної економіки здійснювався без використання сильної, рішучої державної влади” [19, с. 7]. Одночасність політичних та економічних трансформацій заважало спланувати уряду ефективний план виходу України з кризи. Про складний стан українського суспільства зазначалося у доповідях прем’єр-міністрів України, які опубліковувалися у виданні Верховної Ради України — “Урядовому кур’єрі”. В одній з таких доповідей Є. Марчук зазначав, що “реаліями сьогодення є тривалий, хоча й значно уповільнений спад виробництва, згортання ділової активності, загострення становища у паливно-енергетичному комплексі, зростання від’ємного сальдо платіжного балансу, криміналізація економіки та сфери управління” [9, с. 4]. Головним про-

тиріччям, яке поглиблювало труднощі перехідного періоду він об'єктивно вважав невідповідність обмеження ресурсів держави, особливо фінансових, масштабам і складності проблем, які необхідно розв'язати. Адже у першій половині 1990-х років необхідно було налаштувати ефективний економічний механізм, який би мав характерні риси ринкової економіки. Саме це було головною метою перетворень у цій сфері.

Трансформації в галузі економіки висвітлювалися на сторінках друкованих ЗМІ. Зокрема громадськість України висловлювала своє ставлення до складних змін в цій сфері та пропонувала можливі шляхи виходу з такої ситуації. Громадяни України зверталися з вимогами та пропозиціями до Президента, Кабінету міністрів та Верховної Ради України. В одному з таких звернень, прийнятому в 1994 р. на XVI сесії Залізничної районної Ради народних депутатів, В. Терендій, голова Залізничної районної ради та виконкому, запропонував втілити комплекс таких першочергових заходів для перехідного періоду: відмінити рішення Кабінету міністрів про обмеження кредитної діяльності банків та ліквідувати механізм встановлення розрахункових (фінансових) курсів Нацбанку та Кабміну; поновити роботи валютної фондової біржі; встановити єдиний курс національної валюти за результатами валютних торгів на фондових біржах; створити інвестиційні фонди, компанії, довірчі товариства тощо [20, с. 9]. Схожими зверненнями громадяни прагнули спільно з владою створити ефективну програму економічного розвитку держави.

Про офіційний стан економічної галузі повідомлялося громадськості України у доповідях прем'єр-міністрів на сторінках "Урядового кур'єра". Так, Прем'єр-міністр України В. Пустовойтенко у своїй доповіді Верховній Раді від 13 жовтня 1998 р. зазначав, що стан економіки у першій половині 1997 року характеризувався поглибленням економічної кризи. "Найбільш тривожним симптомом було продовження спаду виробництва і посилення фінансової нестабільності. ВВП скоротився за 1996 рік на 10 %, а за перше півріччя минулого року — ще на 7,5 %, обсяги промислового виробництва відповідно зменшилися на 5,1% і 4,5 %" [13, с. 3]. Комплекс антикризових заходів Кабінету Міністрів та Національного банку, який був прийнятий на початку вересня 1998 року, став відповіддю на російську кризу з метою мінімізації її наслідків для української економіки. Він

передбачав: невідкладні заходи, мета яких недопущення, під впливом ажіотажу, інфляційної хвилі та надмірної девальвації гривні; створення умов для вітчизняного експортера, скорочення обсягів імпорту з метою оптимізації торгівельного і платіжного балансу тощо. Прем'єр-міністр України В. Пустовойтенко підкреслив, що фінансова криза стала найсерйознішим та найжорстокішим випробуванням політики виконавчої влади за всі роки незалежності і “те, як уряд кваліфіковано подолав її першу хвилю не можна заперечити. Авторитетні міжнародні експерти віднесли нас до країн, що зберегли контроль над ситуацією в умовах кризи. Реалізація антикризових заходів дозволила не допустити обвалу ні в фінансовій, ні в цінній сферах, ні на валютному ринку, ні в банківській системі” [13, с. 5].

Оскільки 1998 рік виявився кризовим для України і Росії, то більшість провідних газет і журналів опубліковували оцінки державними діячами економічного становища. Так, на сторінках газети “Україна” народні депутати України висловили свої позиції щодо поточного моменту в державі та поділилися своїми міркуваннями стосовно розвитку подій всередині держави. Зокрема, представник фракції Народно-демократичної партії В. Ткачук підкреслив, що економічне становище в Україні надзвичайно складне, і до тих проблем, що вже були, — неефективне виробництво, не виплата заробітної плати і пенсій — додалися ще й фінансова криза, падіння курсу національної валюти. Однак він зазначив, що “певною мірою на ці процеси вплинула російська криза, проте долати наші труднощі нам доведеться самим” [11, с. 4]. В. Ткачук вбачав вихід з такої ситуації у підтримці та розвитку власного виробництва, наголошуючи, що жодні фінансові вливання не допоможуть. Поглиблення економічної й фінансової кризи констатував і народний депутат В. Черняк (фракція Народного Руху України), зробивши висновок, що “політика боргових зобов'язань, яка здійснювалася протягом останніх років, мала хибну орієнтацію” [11, с. 5]. Він вважав, що нездатність уряду подолати бюджетну кризу, розв'язати проблему поповнення бюджету та підвищення ефективності використання бюджетних коштів аж ніяк не зменшує дефіцит бюджету. Для виходу з кризової ситуації, на його думку, необхідно, щоб уряд вжив комплекс заходів для пом'якшення удару фінансової кризи, перш за все по підприємницькій діяльності. Саме фракція Народного

Руху стала ініціатором змін до податкового та земельного кодексу. Її представники у 1998 році відстоювали позицію стосовно того, що в державному бюджеті потрібно передбачити фінансування фонду підтримки підприємства, спрямувати державні централізовані інвестиційні ресурси Нацбанку, здійснити цільову та кредитну емісію на реалізацію пріоритетних загальнодержавних і регіональних програм на створення високотехнічних і конкурентноспроможних виробів. Саме такі кроки у реформуванні економіки, на наш погляд, варто було б вважати значним внеском на шляху початкових трансформаційних змін в економіці України.

Проте деякі народні депутати виступили з критикою реформ. Так, представник фракції “Незалежні” В. Черненко заперечив тезу про те, що “ми йдемо шляхом якихось реформ” [11, с. 5]. Він наголосив, що держава насправді втратила управління всіма процесами, які відбуваються всередині країни, показовим прикладом цього є приватизація, яка дала протилежний сподіваному ефект. Нові власники згорнули власне виробництво, поступившись зарубіжним конкурентам серйозним ринком збуту в Україні. До державного бюджету надійшло тільки 55-60 мільйонів доларів, тоді як в Чехії прибуток від приватизації становив близько двох мільярдів доларів. Така різниця в отриманих прибутках від приватизації була доказом недолугості державної економічної політики в Україні.

Про розвиток кризи в цій галузі свідчили економічні показники, на яких наголошували окремі українські державні діячі. Зокрема, А. Кінах наголосив на падінні ВВП, який за 1998 рік склав -1,7 %, об’ємі промислового виробництва -1,5%. Рівень інфляції у 1998 році склав 20 %. Проте водночас він зазначив, розглядаючи якісні характеристики функціонування економіки України, “на кінець 1998 року кредитна заборгованість між підприємствами України склала близько 148 мільярдів гривень. Для порівняння — очікуваний ВВП в 1998 році 102 млрд. грн., дебіторська заборгованість між підприємствами України — 106 млрд. грн.; а ріст за 1998 р. склав 38 %” [2, с. 19]. Такий приріст інфляції при одночасному зменшенні кредитної заборгованості між українськими підприємствами дає привід характеризувати економіку як кризову, однак дані процеси відбувалися з перемінним успіхом. В. Дзюбенко наголошував під час свого виступу у Верховній Раді України, що на практиці така

політика уряду призвела до катастрофічних наслідків для народу і держави. На підтвердження він навів наступні факти: “У 1998 році порівняно з 1994-м: реальний ВВП скоротився на 27,4 %, тобто майже на чверть; валова продукція сільського господарства зменшилася на 21,6 %; капіталовкладення скоротилися на 44,7 %; дебіторська заборгованість між підприємствами збільшилася у 21 раз, а кредиторська — у 20 разів; від’ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами зросло у 1,7 разів” [5, с. 4]. Таким чином, якщо порівняти стан та здобутки економіки України в 1994 і 1998 роках, то помітні тенденції до скорочення темпів виробництва та відповідно економічного розвитку країни. Однак поряд з об’єктивною критикою та висвітленням стану в економіці на шпальтах урядових газет громадяни України мали можливість ознайомитися з занадто гіперболізованим описом кризи в державі. Зокрема, О. Ткаченко у власному виступі зазначив, що “за шість років прем’єрства і президентства Леоніда Даниловича економіка України втратила більше, ніж за роки окупації фашистськими загарбниками”, навіть приклад — в порівнянні з 1990 роком в Україні зменшилося в 33 рази виробництво тракторів, в 25 — металообробних верстатів, у 20 — дорожньої техніки, в 15 — тканин, в 25 — взуття. Наприкінці зазначивши: “Погодьтеся, це не економічний спад, а розвал” [18, с. 2].

Цікаво, що, незважаючи на такі публікації в провідних друкованих виданнях України щодо складного неоднозначного стану в економіці, українські громадяни протягом 1994-1997 років не були налаштовані на відчайдушний протест у зв’язку з провальною економічною політикою уряду. Однак, як зазначають у своїх дослідженнях, основаних на опитуваннях, організованих НАН України, Інститутом соціології, відомі українські науковці Є. Головаха та Н. Паніна, у 1994 р. 43,8 % респондентів висловилися за збереження порядку і 22,7 % — за активний протест проти постійного погіршення умов життя; у 1997 р. — відповідно 28,9 % та 36,6 % [3, с. 189]. Виходячи з таких даних, співвідношення часток респондентів, готових зберігати мир за будь-яких дій уряду, і тих, хто готовий активно протестувати проти цього, змінюється з роками, причому на користь останніх. До 1997 року воно змінилося і переважали схильні активно протестувати проти погіршення умов життя. Як зазначили дослідники, водночас з 1994 до 2001 року істотно зросла частка громадян України, які

готові брати участь у пікетуванні державних установ. Це в цілому узгоджується із зростанням частки тих, хто перебував у ситуації, коли відчував свою беззахисність перед сваволею влади: з 17 % у 1994 р. до 25 % в 2001 р. [3, с. 191]. Хоча кількість респондентів, які готові виступати з протестами проти погіршення умов життя, а відповідно і висловлюватися за покращення економічної ситуації в країні, збільшилася, переважна більшість українських громадян протягом цього періоду ще не вірила у практичне значення легальних форм соціального протесту, таким чином, не готова була активно впливати на дії державної влади заради економічних змін та просування держави на шляху побудови дійсно ринкової економіки.

На відміну від української економіки, російська переживала значно складніші структурні перетворення і економічна криза, пік якої припав на 1998 рік, стала переломним моментом трансформаційних змін в економіці Росії. Саме період 1992-1994 років після лібералізації цін розпочав перший стихійний етап структурної перебудови економіки Росії. Побоювання швидкого росту безробіття та можливого внаслідок цього соціального вибуху не дозволили владі відмовитися від фінансової підтримки відсталих галузей. Тому до 1995 року реальний механізм структурної перебудови полягав у стихійній самоліквідації окремих неконкурентноспроможних підприємств. Таким чином, трансформації в російській економіці розпочалися раніше, ніж в Україні, проте вони проходили з більшими втратами, особливо у військово-промисловому комплексі. Зокрема, в 1992 р. державне замовлення на закупівлі озброєнь у ВПК було скорочене урядом Е. Гайдара у 8 разів. Відповідно об'єм військової продукції в цьому ж році зменшився на 42 %, а в 1993 р. — ще на 29 % [1, с. 59]. При цьому відбувалося спрощення структури економіки, на відміну від української економіки, в якій здійснювалося скорочення виробництва без руйнування її загальної структури. Проте і масштаби скорочення значно відрізнялися: якщо в Україні станом в 1994 році ВВП зменшився на 40 %; то в Росії в 1996 р. загальний обсяг промислового виробництва скоротився в порівнянні з 1991 р. вдвічі — що свідчило про значне поглиблення економічної кризи.

Незважаючи на ознаки значної кризи в економіці у 90-х рр., деякі дослідники переконані, що економічні проблеми в Росії

зародилися раніше, і кризова ситуація розвинулася наприкінці 80-х. Серед них — Президент Інституту енергетичної політики Володимир Мілов зазначив, що у другій половині 90-х років “стартували основні позитивні тенденції: в 1997 р. почала знову зростати економіка, після “перерви на дефолт” приріст ВВП склав в 1999 р. 6,4 %, промислове виробництво виросло на 11 %”. А в 1991 р. нафтовидобування в РСФСР скоротилося на 20 % до пікового рівня 1987 року. Майже в тому ж масштабі зменшилося видобування вугілля — з 425 млн. т. в 1998 р. до всього 353 млн. т. в 1991 р. [10]. Автор статті дає власне пояснення невдалої економічної політики — це низька економічна ефективність, глибока залежність від бюджетних дотацій, невисока продуктивність праці у вугільній промисловості. Безперечно, криза в російській економіці розпочалася не в 90-х роках, однак важливим періодом її формування відповідно до сучасних вимог ринку був часовий проміжок після 1998 р.

Піковим моментом, який вплинув на розвиток всієї російської економіки і в XXI столітті, була криза 17 серпня 1998 р., яка нанесла в цілому удар по цій сфері, проте сприяла оздоровленню її реального сектора. Дефолт 1998 року став основною темою для обговорень в ЗМІ російською громадськістю проблем, які існувала в економіці Росії. Навіть сьогодні ця проблематика актуальна для економістів та політиків держави, зважаючи на складність післякризового зростання економіки.

Зокрема інформаційне агентство “РИА Новости” прокоментувало наступним чином результати круглого столу на тему дефолту 90-х років в Росії: “Після оголошення 17 серпня 1998 року дефолту по внутрішньому держборгу різко впав курс рубля. Якщо до кризи за долар давали 6 рублів, то вже у вересні — 15 рублів, а в січні — 21. Дефолт позначився стрибком інфляції та розпадом низки російських банків. Платоспроможність населення за рік після дефолту скоротилася вдвічі” [16]. Основними причинами дефолту 1998 року учасники круглого столу вважають великий державний борг Росії, враховуючи і внутрішній, а також знижені ціни на сировину та популістську економічну політику: держава взяла на себе занадто багато соціальних зобов’язань, які не змогла профінансувати. Водночас з негативними явищами в російській економіці події 1998 року сприяли росту конкурентоспроможності російської економіки, і це одна з причин росту

виробництва після дефолту; а ефект низької бази забезпечив стрімкий ріст економіки Росії, якій значною мірою допомогли зростаючі у ХХІ столітті ціни на нафту.

Низка статей, присвячених дефолту 1998 року в Росії, були розміщені на сайті газети “Ведомости”. Зокрема, відомий російський економіст Л. Григор’єв у статті від 17 серпня 2003 р. вважає, що дефолт 1998 р. — це умовне визначення цілого комплексу різноманітних подій серпня і за цією датою стоїть декілька років “валютного коридору” та приблизно 20 мільярдів доларів, які взяли в борг за кордоном, щоб втримати цей коридор. Він переконаний, що тільки завдяки Клондайку чотирьохрічних високих цін на нафту тягар обслуговування зовнішнього боргу на бюджет скоротилася з 20 % до близько 10 % від витрат [4]. Безумовно, за цією кризою стоїть і довготривала слабкість фіскальної політики, і обіцянки уряду її покращити, і віра російської влади, що її неприхильне ставлення до заборгованості підприємств бюджету рано чи пізно приведе до фінансового порядку. Пізніше знецінення всієї заборгованості підприємств під час інфляції 1998-1999 років та вимушені поступки по реструктуризації боргів привели до різкого скорочення всіх неплатежів та допомогли росту.

Незважаючи на те, що дефолт 1998 року сприяв наступному економічному росту в Росії, ця подія значно вплинула на формування громадської думки, зокрема щодо можливості повтору таких кризових явищ в майбутньому та на оцінку рівня стабільності російської економіки. Експерти з економічних питань в російській економіці А. Каледіна і К. Прокшин зазначають, що станом на 2003 рік до 52 % росіян очікували повторення катаклізмів семирічної давності, про що свідчать соціологічні опитування. Це можна пояснити тим, що невисокий рівень життя населення впав в середньому на 30 %. Заощадження росіян в рублях втратили вартість: якщо 18 серпня долар коштував 6,43 рубля, то вже до кінця місяця — 10 рублів [7]. Населення Росії вдавалося на будь-які заходи заради того, щоб поміняти знецінені національні рублі на надійну валюту, інколи переплачуючи на чорному ринку.

Цікавим виявилася достатньо об’єктивна оцінка російськими громадянами кризової ситуації в економіці, про що свідчать результати опитувань, здійснених та опублікованих в 1998 р. на

офіційному сайті Фонду громадської думки. Зокрема, навесні 1998 р. майже три чверті росіян (71 %) відчували тривогу та постійно слідкували за процесами, які відбувалися в країні. Перш за все громадська думка фіксувала зростання безробіття (66 %), регулярне затримування виплати заробітної плати працівникам державних організацій (37 %) та зниження купівельної спроможності рубля, його послаблення в порівнянні з доларом (29 %). Громадян турбувала напруженість між різними гілками влади (24 %), взаємні неплатежі між підприємствами (16 %) та шахтарські страйки, які охопили велику кількість регіонів країни та під час яких часто перекривалися дороги (15 %) [6].

З однієї сторони, дефолт сприяв негативним явищам у російському суспільстві (ажіотажу, паніці, зростанню почуття зневіри в ефективність економічних трансформацій всередині держави тощо). Побоювання російських громадян, пов'язані з дефолтом, пояснюються перш за все його наслідками. Російський дослідницький центр РОМІР здійснив опитування стосовно оцінки населенням масштабів дефолту 1998 р., в результаті якого було опитано 1,5 тис. громадян, 77 % яких висловили думку про те, що ця економічна криза вплинула на них; 40 % респондентів були переконані, що після неї їхнє матеріальне становище значно погіршилося. Зважаючи на такий стан громадської думки, очікуваними були наступні побоювання: 78 % опитаних вважали, що криза може повторитися і тільки кожний 100 респондент був впевнений, що подібне зовсім не загрожує Росії [14]. Однак інша сторона кризи: вона стала поштовхом для розвитку промисловості та економіки. На думку Є. Сабурова та О. Шохіна, основним фактором економічного росту в 1999 р. (крім сприятливої для експорту кон'юнктури) стало розширення внутрішнього попиту під впливом скорочення імпорту. Це зростання стало результатом девальвації рубля та відбувається у галузях промисловості та інших галузях матеріального виробництва за рахунок збільшення використання існуючих потужностей [17].

Однак вже в дослідженнях 2002 року ситуація із вірою російського населення у стабілізацію економіки мала інший характер. За даними, опублікованими у "Ведомостях", найбільш безпечною валютою для накопичення 29 % опитаних вважали рубль, долару довіряли 33 %, а зараз відповідно — 35 % та 23 %; тобто досить значна частина російських громадян вірить у

стабільність економіки Росії. Побокювання повторення дефолту 1998 р. було розцінене як відсутність належної проінформованості та заміни понять “криза”, “дефолт” тощо.

Іншою стороною такої оцінки ситуації вважаємо недовіру росіян до банківської системи. На думку головного економіста ІК “Трійка Діалог” Є. Гавриленкова, “результати опитування — ознака недовіри в першу чергу до банківської системи”, адже саме в цій системі весь час щось відбувається, наприклад, банківська криза 2004 року [7]. Зокрема, у 2004 році на фоні кризи у можливість повторення дефолту 1998 р. вірили 56 %, а в 2002 та 2003 р. — 46 та 44 % відповідно.

Незважаючи на значну кількість громадян, які вірили у повторення кризи 1998 р., як передавали “РІА Новості”, радник президента РФ з економічних питань А. Ілларіонов на пресконференції, присвяченій п’ятій річниці дефолту 1998 р., запевнив, що ризиків девальвації рубля та дефолту в Росії не існує і пояснив це тим, що валютні резерви перевищують об’єм грошової бази рубля. Крім того, зазначив радник Президента, дефолт відбувається тоді, коли держава не здатна обслуговувати свої боргові зобов’язання, а зараз Росія це виконує [15]. Саме така здатність Росії виплачувати власні борги та стабільність національної валюти — рубля — можна вважати досягненням на шляху формування відносно стійкої економічної системи, яка за основними характеристиками наближається до ринкової.

Якщо порівняти здобутки та процес трансформацій в Україні та Росії, то варто констатувати, що обидві держави переживають досить подібні процеси у добу економічних перетворень. Для України також був характерний значний спад промислового виробництва протягом першого десятиріччя перехідного періоду, демонетизована “віртуальна економіка” в кінці 1990-х років, фінансова криза 1998 р. та наступний процес монетизації і росту. Тим не менш основоположний економічний курс в Україні залишався стабільним, що створило для українських підприємств більш конкурентноспроможні умови. Протягом наступних років в Україні та Росії спостерігається більше подібностей, що свідчить про велике значення стимулів для подальшого економічного зростання. Тільки маючи на меті достатньо стабільний й передбачуваний соціально-економічний розвиток, уряди обох держав можуть розраховувати на підтримку грома-

дянами і громадською думкою глибоких трансформаційних перетворень в усіх засадних сферах суспільно-політичного життя.

Література

1. Абрамова Е. О месте России в мировой экономике. Экономика России и внешний мир: взаимодействие, проблемы присоединения к ВТО // Альманах Ассоциации независимых центров экономического анализа. — М., 2004. — Вып. 4. — С. 59-64.
2. Воров свободы слова устами незалежної преси: Зб. / Упоряд. Д. В. Чобіт. — К.: Б. в., 1999. — 64 с.
3. Головаха Є., Паніна Н. Готовність до соціального протесту: динаміка, регіональні особливості і чинники формування // Українське суспільство: десять років незалежності: Соціологічний моніторинг та коментарі науковців / НАН України, Інститут соціології; За ред. В. М. Ворони, М. О. Шульги. — К., 2001. — 661 с.
4. Григорьев Л. Спасибо дефолту. Структура собственности и власти изменилась коренным образом // <http://www.izvestia.ru/russia/article37323/> — 23.07.08.
5. Дзюбенко В. Курсом радикальних економічних реформ // Голос України. — 1999, 21 серпня. — С. 4.
6. Для россиян безработица — самое болезненное проявление кризиса // <http://classic.fom.ru./fominfo/98/info-218.htm#1>. — 28.08.08.
7. Каледина А., Прокшин К. Дефолтомания // <http://www.izvestia.ru/economic/article2528042>. — 23.07.08.
8. Литвин В. Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.). — К.: Наукова думка, 2001. — 558 с.
9. Марчук Є. Уряд бачить шляхи виходу з кризи. Доповідь Прем'єр-міністра України Є. Марчука на сесії Верховної Ради // Урядовий кур'єр. — 1995, 12 жовтня. — С. 4.
10. Милов В. Лихолетье от реформ // <http://www.gazeta.ru/column/milov/2540383.shtml>. — 22.07.08.
11. Народні депутати України про поточний момент у державі та найближчу перспективу діяльності Верховної Ради // Україна. — 1998. — № 5-6. — С. 4-5.
12. Немчинов І. Чи має соціальна справедливість своє місце між економікою і капіталом // Україна: плоди дванадцяти бур-

- хливих років: 36. стат. / Фонд ім. Фрідріха Еберта, Регіональне представництво в Україні, Білорусії та Молдові; Упоряд. та ред. В. Андрійко та Г. Курт. — К.: Заповіт, 2003. — С. 92-129.
13. Пустовойтенко В. Працювати спільно, стати вище політичних суперечок. Доповідь Прем'єр-міністра України В. П. Пустовойтенка у Верховній Раді 13 жовтня 1998 року // Урядовий кур'єр. — 1998, 15 жовтня. — С. 3.
 14. Россияне боятся дефолта // <http://www.izvestia.ru/news/news56615.htm>. — 23.07.08.
 15. Россияне могут не бояться повторения дефолта // <http://www.izvestia.ru/news/news56866>. — 25.07.08.
 16. Россия извлекла уроки из дефолта 1998-го года — эксперты // www.rian.ru/economy/20080717/114263183.html. — 21.07.08.
 17. Сабуров Е., Шохин А. Принципы преобразований // http://www.ng.ru/ideas/2000-03-25/8_princip.html. — 21.07.08.
 18. Ткаченко О. Пасивно спостерігати розвал Вітчизни не можу // Голос України. — 1999, 19 серпня. — С. 1, 2, 4.
 19. Шляхом радикальних економічних реформ. Доповідь Президента України “Про основні засади економічної та соціальної політики”. — К., 1997. — 17 с.
 20. Як скоріше стабілізувати економічну ситуацію // Голос України. — 1994. — № 70. — 15 квітня. — С. 9.

Резюме

В статье представлен анализ основных этапов экономических трансформаций в Украине и России в 90-х гг. XX ст., и с помощью сравнения представлены их особенности и результаты.

Рецензент доктор истор. наук, профессор В. П. Фисанов

УДК 321:052

І. Р. Рекецька

ОСНОВНІ СФЕРИ РОЗМІЩЕННЯ ДОМІНУЮЧИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

На сучасному етапі розвитку політичної системи України залишається майже без відповіді питання: кому належить домінуючий політичний ресурс в Україні? Політична теорія й досвід

зарубіжних країн демонструють кілька варіантів розміщення домінуючих політичних ресурсів при схожих суспільно-політичних ситуаціях. Визначальний вплив на процес прийняття політичних рішень можуть здійснювати фінансові установи або корпорації, силові структури, міжнародні організації. Однак найпоширенішою сферою їх розташування (знаходження) є органи державної влади, чиї повноваження закріплені в основному законі країни й не піддаються сумніву з боку інших суспільних сил, тобто є легітимними.

Однією зі сфер розміщення домінуючих політичних ресурсів України є фінансова сфера: фінансування виборчих кампаній, а також поточної діяльності партій є найважливішим чинником для перемоги того або іншого кандидата або політичної сили. Фінансовий фактор особливо важливий у нестійких динамічних системах, в яких існує полегшений процес створення нових політичних сил, а вже існуючі партії (і лідери) не мають стійкої репутації в масах [1, с. 34-35].

У цей час влада вибірково лояльно ставиться до “великого бізнесу”, збереження ринкових принципів економіки й принципова можливість існування подібних структур в Україні не піддається сумніву. В свою чергу, комерційні організації в подібних умовах захищені з погляду своїх корпоративних інтересів, тому що вони підпадають під державне регулювання, і можна у зв'язку із цим ефективно здійснювати свою діяльність за допомогою лобістських зусиль, ніж спробою “приватизації” політичної влади. Взяти під контроль главу держави, використовуючи при цьому лише одну комерційну організацію, можливо лише при наявності однієї незалежної від державних органів економічної сили, яка є ключовою в економіці даної країни. Оптимальною умовою для реалізації подібного плану стало б існування великої іноземної компанії, що має монопольне право на видобуток стратегічної сировини в невеликій відсталій країні, для якої продаж даного продукту є практично єдиним засобом наповнення державного бюджету. У сучасних українських умовах така спроба навряд чи несе в собі позитивний зміст через відсутність безумовно домінуючої незалежної економічної сили. Крім того, така спроба однієї компанії неминуче спровокує конкуренцію, а у випадку успіху заповнення гігантських вкладень шляхом надан-

ня економічних преференцій буде, можливо, багато в чому обмежено іншими гілками влади.

У такий спосіб можна припустити, що домінуючий політичний ресурс в Україні перебуває в державній сфері й розподіляється конституційним шляхом.

Повноваження й легітимність президента України досить широкі, обирається він населенням, відповідно до Конституції є її гарантом й визначає основні напрямки зовнішньої й внутрішньої політики країни. Фактично Президент України перебуває поза системою поділу влади, володіючи в той же час чималими повноваженнями у відношенні кожної з гілок влади. У законодавчій сфері існує велике президентське указне право, а також право уряду видавати постанови, обов'язкові для виконання на всій території України. На практиці реалізація багатьох повноважень президента, що зачіпають інтереси інших гілок влади, здійснюється з урахуванням думки зацікавлених сторін. Але в цілому, теоретично баланс дотриманий: парламент може оголосити імпічмент Президентові, а Президент може розпустити Раду.

Варто підкреслити, що юридичний процес, який затверджує роль парламенту в житті держави, повинен, видимо, йти паралельно з політичним процесом парламентського “дорослішання”, підвищення відповідальності в підході до складних питань, виключати з своєї діяльності процес декламацій, які, не без допомоги засобів масової інформації, формують у суспільній свідомості вкрай негативний образ Верховної Ради [2].

У своїй роботі “Демократія в багатоскладних суспільствах” дослідник розділених суспільств А. Лейпхарт вводить елементи моделі-концепції “з-суспільної демократії” у вигляді пропорційної системи й парламентського правління. Для України дана пропозиція також є актуальною, це пояснюється надзвичайною неоднорідністю українського суспільства. Дослідник вважає, що сегментарні протиріччя можуть бути релігійного, ідеологічного, мовного, регіонального, культурного, расового або національного характеру. Тобто, політичні партії, групи захисту інтересів, засоби комунікації, школи, добровільні об'єднання мають тенденції до організації по лініях, що повторюють, існуючі всередині суспільства, межі [3].

Аналіз показує, що по жодному з наведених ознак Україна не може бути віднесена ні до абсолютно гомогенних суспільств,

ні до розділених систем. Очевидно, що Україна є поліетнічною державою з наявністю безлічі співіснуючих культурних традицій. Для того, щоб національний фактор відігравав значиму роль у політичному процесі, він повинен бути актуалізований у масовій свідомості, а боротьба за національне домінування повинна мати відповідні підстави й цілі. Найважливішою ознакою актуальності й нерозв'язаності національної проблеми є створення й активна політична діяльність національних партій. Етнічне або культурне протистояння можливо на міжрегіональному рівні або при формуванні регіональної влади в рамках одного регіону, що поєднує етнічні групи. Міжетнічне протистояння характерно для південних регіонів країни, де компактно проживають численні (у своїй місцевості) народності, існує кланова свідомість і висока ступінь національної самоідентифікації, результатом якої є першочергова орієнтація на етнічну приналежність як у політиці, так й у повсякденному житті. Серед значимих мовних проблем і протиріч в Україні політологи й фахівці називають передбачене Конституцією право на вільний розвиток, використання й захист також російської й іншої мов національних меншин України (ст. 10).

Фактором, що реально претендує на статус сегментотворюючого, у цьому випадку може виступати ідеологія. Різке руйнування радянської суспільної моделі спровокувало відчутне протистояння двох принципово різних систем цінностей. В країні сформувалися й діють політичні партії, які відображають дане протистояння. Передвиборні дослідження (анкетування, опитування) виявляють виразний зв'язок між політичними пристрастями й віком, соціальним станом, освітою респондентів, хоча збіг даних факторів не в кожному випадку однозначно визначає приналежність людини до числа прихильників певної політичної сили, концепції політичної системи.

Висновок відносно гомогенності сучасного українського суспільства варто доповнити твердженням про те, що модель розділеного суспільства з повним поділом складових його сегментів є ідеальною концепцією, придатною для використання в учбово-пізнавальних цілях і теоретичних дослідженнях політологічних і соціологічних галузей знання. Крім того, характеристики політичної культури українських регіонів дають підстави вважати її близькою до гомогенного типу.

Аналіз ступеня багатополярності вітчизняної політичної системи, дозволяє відзначити, що в радянській час цей процес розвивався за законами однополярних систем. Хоча і існувала явна несистемна опозиція (наприклад, дисиденти), яка практично не мала шансів дійти до влади, і менш помітна, але значно більш вагома вбудована опозиція, яка проявлялася в протистоянні елітних угруповань.

Політичний плюралізм не привів до формування реальної політичної багатополярності. Гіпертрофована багатопартійність при відсутності потужних системостворюючих суб'єктів приводить до зниження ролі партійно-політичного процесу як такого й зросту значимості адміністративних органів й адміністративних ресурсів, які перебувають у їх розпорядженні. Дана тенденція характерна як для реального процесу прийняття рішень, так і для масової свідомості, оскільки політична взаємодія не приводить до участі у владі, і партії не в змозі виконати свої передвиборні обіцянки.

Сучасну українську політику з урахуванням критерію багатополярності було б найбільш логічно аналізувати на етапі боротьби за домінуючий політичний ресурс — у період підготовки й проведення президентських виборів.

На початку 90-х років ХХ століття комуністи вважали себе єдиною опозицією влади. На перший погляд, КП повністю відповідає статусу й поняттю опозиції. Комуністична партія стала спадкоємицею потужної й розгалуженої організаційної структури, яка домінувала протягом десятиліть КПРС, успадкувала детально розроблену й міцно вкорінену у свідомості населення ідеологію, що робило партію єдиною на українській політичній арені організацією, яка побудовані за ідеологічним принципом, а не була створена й орієнтована лише на конкретного лідера чи еліту.

Однак у боротьбі за домінування в українській політичній системі КП зазнала поразку. Комуністи залишилися винятково парламентською (референтною) партією, про що свідчить зріст кількості голосуючих за партію на парламентських виборах і зниження на президентських. Контроль над різними галузями влади з боку політичних опонентів одержав вираження у формуванні бінарного формату української політичної системи, що, у свою чергу, привело до формування вбудованої інституціональної опозиції — протистоянні виконавчої й законодавчої галузей влади.

Лунали пропозиції політологів і парламентаріїв, які пропонували розширювати співробітництво між урядом і парламентом, формування в складі останнього своєрідного “тіньового” кабінету й участі його членів у засіданнях уряду із правом дорадчого голосу. Передбачалося, що Кабінет, у такому випадку, слід формувати не на партійній основі, а як представництво всієї палати, оскільки опозиційним суб’єктом у цьому випадку є не окрема партія, а законодавча влада в цілому.

Соціетальний ціннісний консенсус, політико-ідеологічна самоідентифікація різних груп суспільства, їх раціональний політичний вибір, а також ступінь готовності до практичних дій по вираженню й захисту своїх інтересів, підтримці певних політичних сил — про все це можна говорити лише при за умови, що в результаті досить тривалої еволюції соціуму в ньому створиться певний тип соціальної структури, у якому провідну роль будуть відігравати представники самого численного середнього класу. Саме різні групи цього класу й створюють політичний клімат у розвинених країнах, забезпечують домінуюче положення в політичному процесі помірних (“центристських”) сил і, навпроти, підлегле положення різного роду політичних радикалів. Не випадково тому в розвинених країнах співвідношення між прихильниками лівих і правих партій виражається в пропорції 51:49, що приводить до відтворення на рівні суспільства й держави співпадаючих інтересів більш ніж половини дієздатного населення, націленого на самостійне задоволення своїх базисних потреб, а в підсумку — до сприйняття суспільством і державою стратегії розвитку.

В сучасній Україні інша ситуація. Маргінальність середнього класу й домінування в соціальній структурі суспільства бідних і найбідніших верств, які розчаровані в нових політичних інститутах і тому майже цілком зосередилися на проблемі елементарного виживання, обертаються відчуженням цих верств від влади, масовою політичною апатією або підтримкою ними тих партій, які ідентифікують (або, як говорять політтехнологи, “позиціюють”) себе як “непримиренну” опозицію [4, с. 32-33]. Про незакінченість і навіть “ненормальність” процесу групової стратифікації сучасного українського суспільства свідчить низький рівень його згуртованості, що видно зі співвідношення прихильників “поляризованої” й “консенусної” політичної культури.

Політологи вважають, що за роки реформ в країні фактично інституціоналізувався режим “часткової демократії”, в умовах якого політична конкуренція, відповідаючи нинішньому стану структурованості суспільства, досягає стану інституціональної політичної конкуренції. Останні парламентські вибори у Верховну Раду свідчать про те, що, зберігаючи тенденцію до радикалізму, Україна все-таки наближається до більш нормальної соціальної структури, а отже, до нормальної структури політичних переваг. Однак, з огляду на слабку політико-ідеологічну самоідентифікацію масових груп українського суспільства, навряд чи варто перебільшувати масштаби змін в масовій свідомості, що відбулися за період після виборів. Адже, основні політичні гравці залишилися тими ж.

Зокрема, політологи звертають увагу на те, що парламентські вибори 2006 року в цілому, як, до речі, і нечергові вибори наступного року, не виправдали надій на поступове наближення української політичної системи до стандартів розвинених країн. Про це свідчить той факт, що партії й блоки з більш-менш чіткими політико-ідеологічними платформами не змогли зробити істотного опору непартійним, адміністративно-номенклатурним утворенням, які зробили ставку на “деідеологічність”. Адміністративний ресурс і сьогодні виявляється сильніше політичного. У своєму виборі значна частина населення, як правило, орієнтувалася на симпатії начальства. Такого роду голосування може бути назване плебісцитарним. Успіх адміністративно-номенклатурних “партій” політологи вбачають у домінуючих в Україні суспільних настроях, чи не основною рисою яких є втома від невизначеності, хаосу, прагнення до порядку. Саме ці настрої й стали, зважаючи на все, основою “негативного консенсусу” і багато в чому визначили розклад політичних сил у суспільстві. Цей розклад не стільки відображає структуру його соціально-групових інтересів, скільки є реакцією на психологічну втому суспільства від тривалої деінституціоналізації. Це й обумовило падіння довіри суспільства до “ідеологічних” партій й одночасно зріст симпатій до акцентийовано “деідеологізованих” утворень.

Таким чином, політичний плюралізм у сучасній Україні зароджувався на основі заперечення ідейного комуністичного монополізму й протиставлення йому демократичних цінностей. Згодом демократичний імпульс слабшав, а виразна диференціа-

ція інтересів більших соціальних груп, яка могла б стати міцною основою політичного плюралізму, не відбулася. Лише порівняно невеликою частиною виборців політичні симпатії були усвідомлені у виразних ідейно-політичних термінах. В інших — ідеологічні дії партій стали викликати неприйняття й роздратування. В обстановці видимої байдужності більшості населення до ідеологічних і політичних програм підвищився попит на прагматизм, “центризм” і тому подібні деідеологізовані позиції.

У подібній ситуації не випадковим є “пакт еліт” — але не в тому розумінні, у якому він виявив себе, наприклад, у ряді східноєвропейських країн, де він відображає реальний баланс політичних сил, артикулюючих інтереси різних соціальних груп. У нашій країні цей “пакт” нагадує, скоріше, якийсь варіант “змови” еліт, зацікавлених у збереженні сформованого статус-кво, тобто того економічного й політичного порядку, в умовах якого вони можуть почувати себе в достатній безпеці [5; 6]. І в цьому плані є підстави вважати, що, на відміну від масових верств населення, політична й соціальна мобілізація яких здійснюється на базі “негативного консенсусу”, політична еліта України вже сьогодні діє з досить виразним розумінням своїх інтересів і готовністю до компромісів зі своїми опонентами на прагматичній основі.

Якщо абстрагуватися від риторики, яку використовують представники “непримиренної” політичної опозиції, то можна сказати, що процес інституціоналізації нової політичної системи в Україні в основному завершився. У наявності є всі його необхідні ознаки: наявність “партії влади” і політичної опозиції; багатопартійність і політико-ідеологічний плюралізм; регулярно проведені альтернативні вибори; поділ влади по вертикалі й по горизонталі й т.д.

Об’єктивними підставами для інституціоналізації подібного режиму є такі ознаки: розподіл колишньої державної власності практично завершений; наявність зацікавленості нової еліти в “стабільності” й “порядку” як гарантіях її привілейованого положення; інтеграція в нову політичну систему представників “опозиції”, яким відведена в цій системі роль своєрідного “громовідводу”, виразника широкого суспільного невдоволення; наявність масової політичної й психологічної втоми населення від нескінченних змін і потрясінь останнього десятиліття; слабкість громадського суспільства [7, с. 9-10].

Однак завершення процесу інституціоналізації нової політичної системи в Україні навряд чи можна вважати остаточною. Це, скоріше, якийсь “проміжний” варіант інституціоналізації, обумовлений багато в чому аморфним, неструктурованим станом пострадянського соціуму. У цих умовах політична система дійсно виявляється чимось схожим на “делегативну” (а точніше сказати, “плебісцитарну”) демократію, провідні ролі в якій відіграють елітні групи, які зовні намагаються дотримуватися демократичних процедур і правил, але практично не залежні від масових верств населення. Стабільність такої системи досить сумнівна у тому розумінні, що вона перебуває у винятковій залежності від стану суспільних настроїв. Саме суспільні настрої “породжують” загальнонаціонального лідера, створюють його харизму; саме такий “плебісцитарний” лідер на якийсь час консолідує різні угруповання еліти, підштовхує їх до свого роду ерзац-пакту, позбавленого інституціональних форм і тому недовговічного й неміцного, приреченого на швидку трансформацію в новий розкол еліти [8].

Можна припустити, що подібна модель “вбудованої” у політичну систему опозиції є закономірним слідством незавершеності процесу посткомуністичної трансформації. Якщо виходити з прийнятої в транзитології схеми цього процесу [9, с. 7-12], то можна сказати, що він перебуває на етапі “встановлення демократії”, основними завданнями якого є інституціоналізація демократичних норм, правил і процедур; становлення нових політичних інститутів і практик; готовність основних політичних акторів до компромісної взаємодії зі своїми опонентами в рамках існуючого законодавства; раціоналізація політичного вибору масових верств населення; встановлення такого рівня активності населення, який би не дозволив еліті перетворювати політику в приватний інститут, залишаючи при цьому своїх громадян у ролі “глядачів”.

Література

1. Опозиція в Україні: Аналітична доповідь Центру стратегічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова // Національна безпека і оборона. — 2002. — № 7. — С. 31-38.
2. Правове унормування статусу опозиції, її прав і гарантій діяльності // Національна безпека і оборона. — К., 2002. — № 7. — С. 34-39.

3. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование. — М.: Аспект Пресс, 1997. — 287 с.
4. Кордун О. Спільна стратегія влади та опозиції в українській політичній боротьбі, або Ефективність дій української опозиції з точки зору політичних технологій // Вісник школи політичної аналітики. — 2003. — № 7. — С. 31-38.
5. Меморандум взаєморозуміння між владою і опозицією / Підписали: В. Ющенко, В. Янукович, Ю. Єхануров // Сільські вісті. — 2005. — № 112. — 27 вересня. — С. 2.
6. Універсал національної єдності (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України) від 03.08.2006 // Урядовий кур'єр. — 2006. — № 145. — 05.08.
7. Рябов С. Опозиція як джерело альтернативної політики // Вибори та демократія. — К., 2005. — №4. — С. 8-19.
8. Основы стабильности общества: теория и практика / Общ. ред.: Пляйс А.Я., Полунина Е.В. — М.: ФА, 2001. — 215 с.
9. Мельвиль А.Ю. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам // Политические исследования. — 1998. — № 2. — С. 6-38.

Резюме

В статье анализируется современный этап развития политической системы Украины, ее институционализация. Обосновывается положение, что доминирующий политический ресурс в стране находится в государственной сфере и политический плюрализм не привел к формированию реальной политической многопартийности в стране.

Рецензент канд. полит. наук, доцент Ю. В. Ткачук

УДК

И. Н. Шевчук

ИНТЕРНЕТ КОМУНИКАЦИИ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОЛИТИЧЕСКОЙ БОРЬБЫ И ПРООБРАЗ НОВОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

По мере того как интернет обретает все больше пользователей, его влияние на социально-политическую жизнь в стране усиливается. Интернет-издания появились в Украине в самом

начале 21 века. Первенцем стал сайт “Украинская правда”, созданный весной 2000 года журналистом Георгием Гонгадзе. А уже через четыре года одной из причин, предопределивших победу оранжевой революции, называли превосходство эффективных информационных технологий над ранее непобедимым админресурсом. Психолог Валерий Злишков утверждает, что “украинская избирательная кампания “Президент-2004” уже вошла в историю как победа новейших технологий “информационной войны” над административным ресурсом” [1]. Анализируя итоги этой кампании, специалисты Центра Разумкова отмечают, что “во время оранжевой революции посещаемость Интернета возросла в десятки раз. Именно в этот период наиболее влиятельные оппозиционные сайты стали реальными средствами формирования общественного мнения, что само по себе — уникальный факт, поскольку похвастаться доступом к Интернету могут лишь около 10 % украинских граждан” [2].

Возможно, посещаемость интернета в ту пору возросла не столь колоссально, как указывают исследователи. Во всяком случае, не ясно, как этот показатель выводили — исходя из суммарного времени, проводимого пользователями в интернете или из количества подключений к серверам. К тому же на время оранжевых событий приходится бурное развитие интернета вне связи с политическими причинами. Становятся доступнее услуги всемирной сети. Стоимость компьютеров перестает быть облачной для основной массы украинских кошельков.

В России, несколько опережающей нашу страну по развитию информационных технологий, аудитория интернета с весны 2003 по весну 2004 выросла почти в полтора раза — с 11,5 млн. чел или 10 % от населения страны до 14,9 млн. чел. (14 %). До 17 % возрос этот показатель в 2005-ом [3].

Важной, на наш взгляд является не техническая мощность интернет-канала, грамотно использованная оппозицией и неоправданно проигнорированная провластными силами. Во главу угла следует ставить специфику функционирования и воздействие интернет-коммуникаций. В 2004, фактически, повторилась история конца 80-ых. Тогда самиздатовские, отбитые на ксероксе листки вызывали большее доверие, чем многомиллионный печатный официоз. Их воздействие стало одним из факторов, послуживших крушению советской системы. Оппозиционные ин-

тернет-сайты образца 2004 унаследовали от политического самиздата рубежа 80-90-ых ряд черт. Во-первых — это сравнительная дешевизна. Исследователи подчеркивают, что использование интернет пропаганды существенно дешевле, чем покупка эфирного времени или газетных полос. Это позволяет получить выход на массы политическим силам, не имеющих собственных значительных финансов либо доступа к бюджетным источникам.

Во-вторых, интернет-издания и тем более индивидуальный обмен информацией сейчас пребывает практически вне сферы государственного контроля. Это позволяет им быть реально независимыми и именно в таком качестве рассчитывать на доверие граждан.

В-третьих, в случае с интернет-источниками, работающими с актуальными и резонансными темами эффект “цепной реакции” гораздо более заметен чем в случае с оппозиционным самиздатом. Если самиздатовские заявления имели дальнейшее хождение в качестве молвы да слухов, то в случае с интернет источниками активно включается обмен информацией на уровне межличностного общения (обмен ссылками и цитатами посредством электронной почты, в чатах и т. д.). Возможна и дальнейшая трансляция сообщения в СМИ, чьи сотрудники сегодня практически поголовно являются активными пользователями интернета. Таким образом, информация, появившаяся в интернете может охватить гораздо большую аудиторию, чем количество пользователей интернета. Да и сама интернет аудитория Украины уже достигла 10 миллионного рубежа — порядка 20 % населения. В России, где этот показатель находится на уровне четверти уже говорят о прекращении бурного роста количества пользователей интернета и его длительной фиксации по достижению уровня 34 % [4]. Однако мировой лидер по уровню проникновения Интернета — Южная Корея демонстрирует показатель в 72,7 % граждан. Т. е. интернет аудитория в некоторой перспективе может практически совпадать с числом граждан, обладающих правом голоса. Но даже сейчас, в случае 20-30 % охвата, в особенности с учетом эффекта цепной реакции может быть чрезвычайно важным полем политических баталий. Ведь речь идет преимущественно о наиболее активной части граждан, чья роль становится особенно важной в моменты политической напряженности. В связи с этим хотелось бы остановиться на

ряде особенностей, которые характеризуют информационную борьбу в интернете.

1. *Отсутствие формализованного контроля.* Пока у государства нет инструмента, с помощью которого оно могло бы контролировать информационный обмен в интернете. Хотя такие попытки предпринимаются регулярно. Еще в 2002, когда политика только начала проникать в украинский сегмент интернета, тогдашний глава госкоминформа предлагал законодательно урегулировать проблемы Интернета, а интернет-изданиям присвоить статус СМИ “со всеми вытекающими отсюда последствиями”. Тем не менее, пока ограничений для свободного обмена информацией во всемирной сети нет. Государство, которому путь в интернет тоже не заказан, вынуждено играть по общим правилам, к примеру, создавая собственные ресурсы. Сейчас свои страницы в интернете имеют практически все органы власти, по крайней мере, до областного уровня включительно. Использование же деструктивных приемов, направленных против оппозиции также должно вписываться в рамки интернет-среды. В российском интернете живо обсуждают действия некоторых лиц, работающих на интернет-форумах по определенному заказу. “Мы предполагаем, что такая “бригада”, — говорят авторы одного из исследований, — состоящая из идеологически и методологически идентичных персонажей, “работает”, пытается формировать нужное власти общественное мнение, практически в любом популярном общественно-политическом веб-форуме, имеющем хотя бы несколько сотен посещений в день”.

Собственно, наемником у такой бригады может быть не только государство, но и любая политическая, финансово-промышленная или даже преступная группировка. Главное, что действовать в интернет пространстве им все равно приходится по правилам этого пространства. Т. е. возможна дезинформация, возможна провокация, но нельзя ограничить вещание оппонента. Такие выпады как раз и служат интернет-сообществу своеобразными прививками, которые вырабатывают иммунитет, способность самостоятельно, без юридических инструментов отсекаать навязываемые мнения и сфабрикованные сообщения. Нечто подобное наблюдалось и в украинской практике. “На форум запускают персонажей, который пишут много бессодержательных текстов или откровенных ругательств,” — вспоминает события 2000-го

публицист Наталка Зубар [5]. “Позже появляются специалисты по персональному эмоциональному доставанию конкретных участников форума. В России при помощи такой технологии в 1999-2000 гг. были убиты все форумы на общественно-политические темы. В Украине эта технология не сработала. Реакцией на действия “служивых троллей” стала самоорганизация участников форума и уничтожающее высмеивание.

2. Способность к самоорганизации и организации внешних событий. В интернете существуют четко формализованные структуры, которые являются слепком различных общественно-политических структур — разнообразные официальные сайты или дубли печатных или электронных СМИ. Однако здесь наличествует и значительный сектор неформальных ресурсов, чья деятельность определяется исключительно интересами их создателей и аудитории. Практически любой пользователь интернета может обзавестись собственным ресурсом, который в силу своей востребованности может кратковременно или на длительный период обрести значительную популярность и вес в информационном пространстве. Причем существенно, что речь идет не столько о популярности определенного ресурса, сколько о значимости той или иной информации или идеи. Одна из пользователей сервиса “Живой журнал” вспоминает, что сообщение в ее дневнике весной 2006 дало старт кампании по сбору средств на лечение американского писателя-фантаста Роберта Шекли, который попал в больницу во время поездки в Украину: “Обращение буквально за ночь выросло из внутритусовочной новости в одну из крупнейших культурных новостей и обратило на себя внимание всех средств массовой информации в Украине и за ее пределами” [7]. Т. е. интернет, фактически позволяет осуществить замысел, согласно которому любая кухарка могла бы управлять государством. Никакой иной легитимизации помимо способности вывить и выразить общественный интерес здесь не требуется.

3. Взрывной характер политического действия посредством интернета. Интернет, особенно в его неформальном секторе, в настоящее время работает на политику преимущественно под воздействием каких-то резонансных событий или явлений. Именно эти события активизируют как чистых потребителей информационного продукта, так и потенциальных авторов сообщений. Далеко не все из них являются профессионально вов-

леченными в политику, и поэтому вне обострения политической ситуации особой активности не проявляют. Всплеск активности, как потребительской, так и продуцирующей обычно связан с событиями, которые выводят гражданина из ситуации некоторого равновесия. К примеру, в настоящее время сайт <http://maidan.org.ua/>, который во время оранжевой революции был информационным форпостом оппозиции, сейчас продолжает функционировать, однако ажиотажной популярностью отнюдь не пользуется. Правда, это может быть связано с низкими нынешними рейтингами той политической силы, которой он достался в наследство.

4. Интернет-среда может служить прообразом нового демократического режима. Она отличается от традиционных СМИ не только охватом и технологическими особенностями, но и имеет принципиально новую систему субъект-объектных отношений, предполагающий непосредственное участие каждой личности в выработке идей и решений. Сейчас можно говорить лишь о предвестниках политической системы, основанной на электрифицированной прямой демократии. Концепция “Электронного правительства”, уже не один год обсуждаемая в стране, но высмотреть в ней зерна каких-то кардинальных преобразований весьма сложно. Проект закона Украины об информационной системе “Электронное правительство содержит требование обеспечить “взаимодействие и постоянный диалог государства с гражданами и общественными институтами и необходимый уровень общественного контроля за деятельностью органов власти”. Однако механизмы такого контроля не выписаны. Тем не менее, в Одессе уже практиковали интернет-голосование при выборах лидера молодежного совета и лучшего проекта памятника Исааку Бабелю. Кроме того, в Украине зарегистрирована Интернет-партия. “Первая в мире партия, — как сказано в ее манифесте, — основанная на принципах открытого и прозрачного политического процесса. Все решения и действия партии являются результатом инициативы ее сторонников” [8]. В целом ничего выдающегося в программе интернет-партии нет, однако ее документы позволяют говорить о том, что в обществе сложился определенный бренд интернета как некоего политического явления. Его отличительные черты — открытость и доступность для любого

из граждан, который в какой то мере становится непосредственный субъектом политического процесса.

Таким образом, мы можем говорить о том, что в нынешнем обществе интернет коммуникации позволяют не только создать эффективные и прозрачные сети для обмена сообщениями на индивидуальном и массовом уровне, но и стать новой технологической базой всего политического процесса, приблизив его к параметрам прямой демократии, с привлечением миллионов участников.

Литература

1. Зливков В. Психология победы: виртуальные и реальные факторы оранжевой революции // Соціальна психологія. — 2005. — № 3(11).
2. Якименко Ю., Жданов И. Формула оранжевой победы: заметки несторонних наблюдателей // Зеркало недели. — 2005. — № 2 (530).
3. Интернетом в России пользуются уже 29 % населения: Данные фонда “Общественное мнение” // <http://mediarevolution.ru/>
4. Бурный рост количества пользователей интернета в России закончился // <http://lenta.ru/news/2007/10/16/itsover/>
5. Зубар Н. Спочатку було слово. І слово було... // <http://maidan.org.ua/static/mai/1133887328.html>.
6. Полянская А., Кривов А., Ломко И. Виртуальное око старшего брата.
7. Комисаренко М. Жу-жу // Мой компьютер. — 16-23.01.2006. — № 3 (382).
8. Маніфест Інтернет партії України. — <http://www.ipu.com.ua/uk/>

Резюме

В сучасному суспільстві інтернет, доступ до якого у більш-менш розвинених країнах мають від 20 до 70 % населення, стає дедалі важливішим полем політичних баталій. Його незалежна природи робить ці баталії найбільш прозорими та відкритими, і ці принципи згодом можуть екстраполюватися на всю систему політичного устрою країни.

Рецензент канд. полит. наук, доцент О. В. Добродум

УДК 351.758

К. Т. Окладникова

**ВИСНОВКИ, ПРОПОЗИЦІЇ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ,
СПРЯМОВАНІ НА УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-
ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ І ПРАКТИЧНОГО
ЗДІЙСНЕННЯ ОРГАНАМИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
ДОЗВІЛЬНОЇ СИСТЕМИ**

Останніми роками, із прийняттям Конституції України, нового імпульсу набула розбудова демократичної, правової держави, головним завданням і змістом діяльності якої є утвердження, забезпечення і захист прав та свобод людини і громадянина. Виконання цього завдання пов'язане із вирішенням ряду складних політичних, економічних, соціальних і правових проблем, оскільки реальний стан справ в державі і суспільстві ще далекий від вимог часу.

Україна переживає важку соціально-економічну кризу, одним з найбільш небезпечних соціальних лих залишається криміногенна ситуація. Все це призводить до погіршення життєвого рівня населення, рівня його захищеності, зростання кількості протиправних посягань на права і свободи громадян, власність, громадський порядок і громадську безпеку, інші об'єкти правоохорони, серед яких особливу тривогу викликають злочини та інші правопорушення, пов'язані із зброєю, вибуховими матеріалами, наркотичними, сильнодіючими, отруйними речовинами, спеціальними засобами, які через свої небезпечні властивості вилучені або обмежені у цивільному обігу.

Важливе місце в зовнішній адміністративній діяльності органів внутрішніх справ займають відносини, спрямовані на здійснення дозвільної системи.

Аналіз чинних нормативних актів дозволив зробити висновок, що дозвільна система в широкому розумінні цього поняття не може бути зведена тільки до особливої форми адміністративної діяльності органів внутрішніх справ. Вона може здійснюватися багатьма державними органами, яким надано право видавати дозволи (ліцензії) на виконання тих чи інших дій, визначених

законодавством. Виходячи з цього, дозвільну систему в широкому розумінні автор визначає як об'єктивно існуючу і наділену певними якісними характеристиками сукупність правових відносин, які виникають між фізичними та юридичними особами, з одного боку, а також суб'єктами державного управління і іншими контрагентами — з іншого, і спрямовані на реалізацію суб'єктивних прав з приводу здійснення відносно дозволених законом дій щодо таких предметів, створінь, процесів у природі чи суспільстві, неврегульоване використання або функціонування яких може завдати шкоди державним або суспільним інтересам.

За цих умов велике значення з боку держави і суспільства надається підвищенню ефективності правоохоронної діяльності, провідна роль в якій належить органам внутрішніх справ. На ці органи покладається широке коло завдань щодо забезпечення особистої безпеки громадян, захисту їх прав, свобод та законних інтересів, запобігання правопорушенням та їх припинення, охорони і забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, захисту власності від протиправних посягань, притягнення правопорушників до відповідальності тощо. Переважну більшість зазначених завдань органи внутрішніх справ виконують під час здійснення адміністративної діяльності, тобто діяльності, врегульованої адміністративно-правовими нормами і спрямованої на їх реалізацію.

Характер предметів матеріального світу, на які поширюється дозвільна система, тому термін “об'єкти” в ній використовується стосовно матеріальної частини поняття. Тобто, у вузькому розумінні об'єктами, дозвільну систему щодо яких здійснюють органи внутрішніх справ, визнаються такі предмети (речовини), а також підприємства і майстерні, які становлять потенційну суспільну небезпеку, у зв'язку з чим вилучені або обмежені у цивільному обігу і для яких законодавством встановлено спеціальний режим використання та функціонування.

Правове регулювання діяльності органів внутрішніх справ у цій сфері здійснюється значною кількістю нормативних актів, які відрізняються один від одного за багатьма ознаками — назвою, юридичною силою, порядком прийняття, набрання чинності та дії тощо.

Підкреслимо значення контролю в управлінській діяльності, в тому числі у сфері здійснення дозвільної системи. Характеризуючи контроль органів внутрішніх справ за об'єктами дозвіль-

ної системи, виходимо з того, що він включає в себе як перевірки таких об'єктів, так і інформаційно-аналітичну роботу щодо вивчення і оцінки стану справ на цих об'єктах, а також вжиття заходів до попередження і виявлення порушень відповідних правил, їх усунення та покарання винних у їх вчиненні.

Основним способом забезпечення виконання правил дозвільної системи є гласний контроль, який включає попередню перевірку об'єктів перед видачею відповідних дозволів (ліцензій), наступні систематичні обстеження цих об'єктів, перевірку та допуск осіб до роботи, пов'язаної з предметами та речовинами, на які поширюється дозвільна система, наступний контроль за їх діяльністю, а також облік зазначених об'єктів.

Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ має складний, різноплановий характер і виконується за багатьма напрямками, із використанням різноманітних засобів як правового, так і організаційного змісту. Одним із таких напрямків є здійснення дозвільної системи, під час якого забезпечується контроль за відкриттям та функціонуванням об'єктів, що становлять потенційну небезпеку для громадського порядку. Демократизація суспільства сприяла розвитку правового статусу громадян, в тому числі значному розширенню їх майнових прав, що, в свою чергу, призвело до суттєвого збільшення обігу різних видів зброї, засобів самооборони, інших предметів та речовин, на які поширюється дозвільна система. Разом з тим чинне законодавство в регулюванні багатьох питань здійснення зазначеної системи відстало від потреб часу, не в усьому його вимогам відповідає і практична діяльність органів внутрішніх справ у цій сфері.

При вивченні даної теми автор особливу увагу звернув на те, що інститут адміністративної відповідальності є важливою складовою адміністративного права. Більш того, останнім часом в юридичній літературі все частіше використовується поняття “адміністративно-деліктне право” як підгалузь адміністративного права. Мабуть, сьогодні варто говорити про адміністративно-деліктне право як про підгалузь, яка формується але ще не сформована, тобто — це справа майбутнього.

Важливо знати, що адміністративна відповідальність — це вид юридичної відповідальності, яка характеризується такими ж ознаками, як остання (настає на підставі норм права, за пору-

шення правових норм, пов'язана з державним примусом, назначається державними органами).

Необхідність зміцнення правопорядку, посилення боротьби з правопорушеннями, удосконалення з цією метою діяльності органів внутрішніх справ обумовлює актуальність і важливість глибокого дослідження проблем адміністративно-правового регулювання здійснення зазначеними органами дозвільної системи, її сутності та значення, змісту та об'єктів, повноважень органів внутрішніх справ щодо її здійснення та забезпечення виконання її правил тощо. Таке дослідження необхідне також з точки зору потреб розвитку та удосконалення адміністративного законодавства, розробки проектів ряду нормативних актів, зокрема, Закону України "Про зброю", прийняття якого на сьогодні набуло особливої гостроти.

В результаті дослідження, проведеного автором та виконаного на основі аналізу чинного законодавства України та практики його реалізації, теоретичного осмислення ряду наукових праць в різних галузях знань, автором сформульовано ряд висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на удосконалення адміністративно-правового регулювання і практичного здійснення органами внутрішніх справ дозвільної системи.

Основні з них такі:

1. Дозвільна система займає важливе місце в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ, проте вона не може бути зведена тільки до особливої форми цієї діяльності. Дозвільну систему слід розглядати в широкому і вузькому розумінні. З одного боку це дозвільний порядок, який регламентує певні юридичні дії, що здійснюються різними суб'єктами, з іншого — специфічна діяльність органів внутрішніх справ з організації нагляду за виконанням спеціальних правил функціонування деяких об'єктів господарювання, а також поведження з предметами та речовинами підвищеної небезпеки, безконтрольне зберігання та використання яких може завдати суттєвої шкоди суспільним інтересам. Зазначені предмети і речовини і є об'єктами, щодо яких здійснюється дозвільна система у вузькому розумінні.

2. В роботі пропонується віднести до об'єктів дозвільної системи також боеприпаси до арбалетів та пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра та швидкістю польоту кулі понад

100 метрів за секунду, а також нормативно врегулювати питання, які стосуються функціонування тирів або стрільбищ для навчання стрільбі із зазначеної зброї, і порядок її виробництва, ремонту та реалізації.

3. Повноваження органів внутрішніх справ у сфері забезпечення виконання правил дозвільної системи врегульовано численними нормативними актами різної юридичної сили, тільки наказів МВС України серед них нараховується більше двадцяти. Їх необхідно систематизувати, що дозволить уніфікувати ряд положень, усунути розбіжності, повторення, прогалини і, врешті-решт, полегшити використання правових норм, які регулюють здійснення дозвільної системи. Результатом такої систематизації могла б бути Інструкція “Про порядок здійснення дозвільної системи органами внутрішніх справ”. Таку Інструкцію, належним чином підготовлену і узгоджену, доцільно подати на затвердження Президента України або Кабінету Міністрів, що значно підвищить рівень правового регулювання здійснення органами внутрішніх справ дозвільної системи.

4. Необхідність у прийнятті Закону “Про зброю” назріла давно, автор запропонував би оригінальну класифікацію зброї, пропонується основну увагу зосередити на регулюванні обігу зброї, а також виділити поняття засобів самооборони та врегулювати їх обіг поряд із обігом зброї.

5. Потребує удосконалення правове регулювання порядку видачі дозволів органами внутрішніх справ, оскільки в наш час такий порядок в одних випадках визначається відомчими нормативними актами, в інших — постановами Кабінету Міністрів України, що, звичайно, нелогічно.

6. До нашого часу нормативними актами України не врегульовано правила перевезення предметів та речовин, на які поширюється дозвільна система, автомобільним транспортом. Тому існує потреба у виданні спеціальної Інструкції МВС України з цього питання.

7. Необхідно дещо змінити існуючий порядок зберігання спадкоємних газових пістолетів і револьверів, оскільки він не відповідає чинним нормам цивільного законодавства щодо спадкування майна.

8. Більш чіткого нормативного регулювання потребують повноваження органів внутрішніх справ щодо здійснення конт-

ролю за обігом наркотичних, психотропних, сильнодіючих і отруйних речовин, дозволи на виробництво, реалізацію, придбання, зберігання та використання яких видаються іншими державними органами, однак контролюючі функції покладаються також на органи внутрішніх справ.

9. Необхідно внести певні зміни та доповнення до ст. 29 КпАП України, яка регулює порядок застосування конфіскації як адміністративного стягнення. Перш за все, на виконання положень Конституції України потрібно закріпити судовий порядок застосування цього стягнення. Крім того, доцільно, на думку автора дипломної роботи, встановити положення, що конфіскація предметів не застосовується до осіб, які вчинили адміністративні правопорушення під час виконання службових (трудових) обов'язків.

10. Необхідно внести зміни до законодавства, яке передбачає отримання спеціальних дозволів дозвільної системи України на придбання та носіння спеціальної зброї для відстрілу патронів, споряджених гумовими або аналогічними за своїми властивостями кулями, співробітниками міліції, прокуратури, суддів, журналістами, після їх звільнення з вищевказаного місця служби.

Резюме

Излагаются основные результаты и рекомендации относительно усовершенствования административно-правового регулирования и практических действий органами внутренних дел разрешительной системы.

Рецензент доктор юрид. наук, профессор И. Н. Пахомов

УДК 331.108.2

Л. Є. Фисенко

УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ ЯК НАПРЯМ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА

В умовах сучасного інформаційного простору, який потребує постійного оновлення теоретичних знань, умінь і практичних навичок, стержневим є кваліфікований фаховий рівень працівників, що забезпечують успішне функціонування організації та її конкурентоспроможність. Здебільшого ефективного функціонування будь-

якої організації визначається ступенем розвитку її персоналу, який, на нашу думку, представляє системно організований процес безперервного професійного навчання працівників відносно підготовки їх до виконання нових виробничих функцій, професійно-кваліфікаційного просування, формування резерву керівників та вдосконалення соціальної структури персоналу в цілому.

Розвиток персоналу забезпечується заходами, пов'язаними з плануванням, оцінюванням кадрів, формуванням трудової кар'єри, стимулюванням їх розвитку та навчанням тощо. Наявність таких заходів дозволяє підвищити загальний рівень управління персоналом на підприємстві.

Планування розвитку персоналу починає процес розробки певного напрямку кадрової політики. Однак, слід зазначити, що при універсальності цього процесу слід відзначити планування розвитку окремих категорій персоналу має відмітні особливості. Насамперед, планування розвитку працюючих варто розглядати у взаємодії з розвитком організаційної, технологічної і виробничої структури підприємства. Розвиток керівників і фахівців визначається необхідністю набуття ними спеціальних знань та навичок у конкретному функціональному напрямі, спроможністю приймати управлінські рішення, впливати на групи працюючих тощо.

Різноманітність робіт на підприємстві вимагає наявності відповідних категорій персоналу з різним професійно-кваліфікаційним рівнем відповідно до вимог інноваційного характеру розвитку сучасного підприємства. Процеси, які відбуваються у наш час на виробництві, висувають відповідні вимоги до персоналу.

Наявність або відсутність необхідних професійних складових можуть бути визначені за допомогою оцінки персоналу. Саме це обумовлює необхідність проведення діагностики потенціалу персоналу підприємства, що вимагає обґрунтування відповідної організаційної структури управління персоналом, яка передбачає оцінку рівня спеціалізації, централізації та диверсифікації виробництва; аналіз взаємодії функцій та управлінських рішень; оцінку рівня використання економічних, організаційних та соціально-психологічних методів управління; аналіз кадрового й інформаційного забезпечення управління.

Така структура передбачає визначення мети стратегії розвитку підприємства з урахуванням наявного якісного та кількісного складу персоналу. Досягнення такої мети можливо завдяки вико-

ристанню результатів діагностики елементів організаційної структури управління підприємством.

Визначення елементів організаційної структури управління слід здійснювати з урахуванням наявних ресурсів (кадрового, технічного та інформаційного забезпечення) та виявлення можливостей їх раціонального поєднання. Останнє передбачає проведення оцінки важливих характеристик кожного з видів ресурсів. Зокрема, кадровий потенціал повинен включати оцінку його можливостей щодо обґрунтованого визначення цілей ефективного функціонування підприємства та його стратегічного розвитку в майбутньому, формування раціональних управлінських рішень щодо досягнення поставлених цілей, підвищення загальної продуктивності персоналу та ін.

Розробка і прийняття обґрунтованих управлінських рішень відносно розвитку персоналу можуть бути забезпечені за умов наявності достовірної, повної інформації та її адаптації до цілей підприємства, що змінюються в процесі його функціонування та розвитку.

Такі рішення включають вироблення керуючих впливів, що відповідають інтересам як керівництва, так і всього персоналу підприємства, тобто враховують мотиваційні аспекти ефективного управління персоналом (рис. 1).

Затвердження управлінських рішень щодо планування розвитку персоналу підприємства має ґрунтуватися на дослідженні результатів діяльності, які включають облік, оцінку, контроль і аналіз показників, що впливають на одержані результати. Це актуально в сучасних умовах тому, що вдосконалення загально-го управління повинно ґрунтуватися на інформаційних системах, що використовують точну інформацію про стан виробничого процесу та дозволяють визначати шляхи підвищення продуктивності праці персоналу.

Серед мотиваційних впливів, що істотно пов'язані з процесом управління розвитком персоналу, найбільш важливими є матеріальне і моральне стимулювання у формі заробітної плати, премії, пільг, визнання досягнень; підвищення кваліфікації і професійної майстерності, що забезпечують одержання нових спеціальностей, професійних навичок, підвищення змістовності праці; комунікаційні й організаційні структури, які визначають престиж працівників, участь у неформальних організаціях та ін.

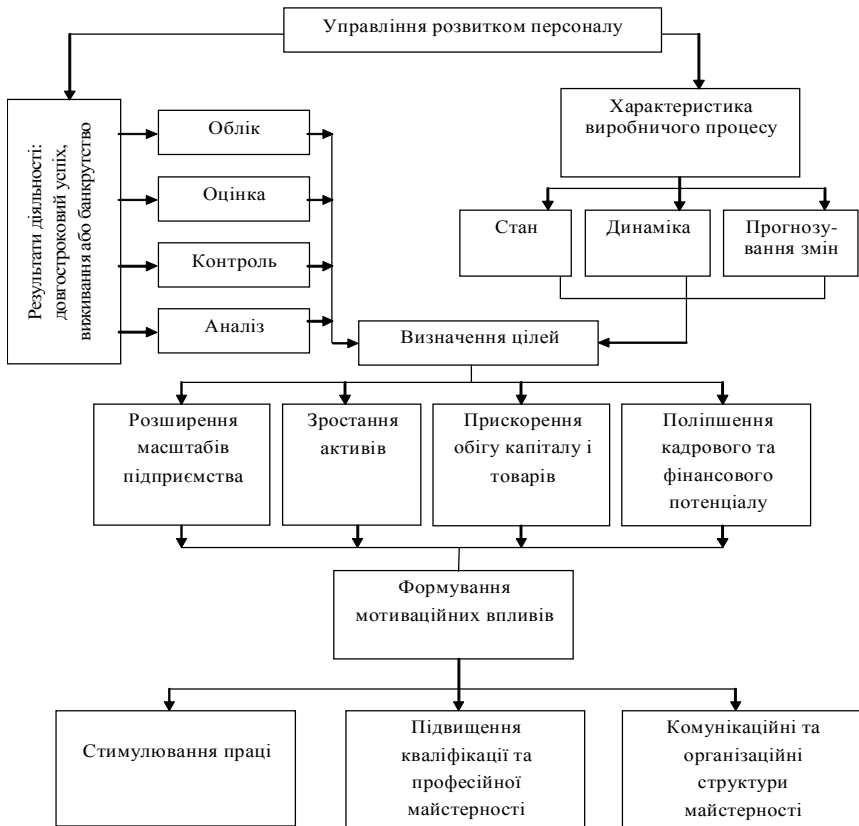

Рис. 1. Схема взаємозв'язку формування мотиваційних впливів з управлінням розвитком персоналу

Стратегічне прогнозування розвитку персоналу припускає прийняття рішень про склад, структуру і динаміку мотиваційних впливів на його розвиток. При цьому залежно від рівня задач структуру мотиваційних впливів слід розглядати для окремого працівника, структурного підрозділу (ділянки, цеху, відділу) чи підприємства в цілому.

У цьому зв'язку формування мотиваційних впливів необхідно представити як задачу стратегічного управління розвитком персоналу. При цьому на вході такого управління слід розглядати ви-

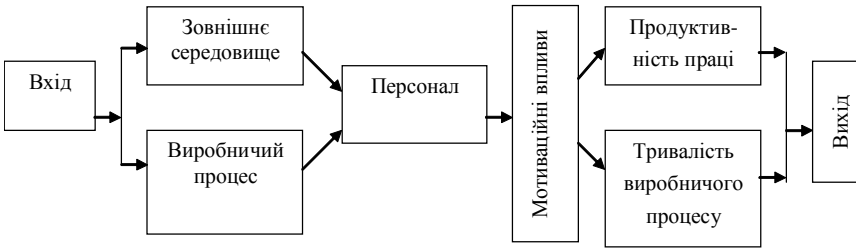

Рис. 2. Схема взаємодії виробничого процесу з розвитком персоналу підприємства

робничий процес, який взаємодіє із зовнішнім середовищем і персоналом, а на виході — результати виробничої діяльності (рис. 2).

Взаємодія виробничого процесу підприємства з плануванням розвитку його персоналу повинна ґрунтуватися з урахуванням життєвого циклу товару і технологій, що у вигляді нововведення проходить усі стадії свого існування. Прийняття управлінських рішень має бути пов'язане з інтересами конкретного працівника (чи підрозділу підприємства) і визначатися зовнішньою мотивацією, що, зокрема, може підсилювати або ослаблювати вплив на результати діяльності. Щодо інтересів працівників, то існуючі психологічні властивості визначають різні ступені сприйнятливості мотиваційних впливів, що зумовлює необхідність їх оцінки у вигляді корисного ефекту від прийняття управлінських рішень, тобто часу, протягом якого досягається поставлена мета по забезпеченню заданої тривалості виробничого процесу.

Оцінка сприйнятливості до мотиваційних впливів може бути здійснена за допомогою визначення рівня потенціалу персоналу, під яким слід розуміти можливість нарощування ефективності результатів його діяльності. Така оцінка вимагає обґрунтування системи показників, що здійснюють стимулюючий вплив. Показниками, що включаються в таку систему, можуть бути: матеріальне і моральне стимулювання, підвищення кваліфікації і професійної майстерності, престиж, психологічні, інтелектуальні і вольові якості. З погляду стимулюючого впливу кожен такий показник має свої особливості. Так, підвищення кваліфікації є стимулом (якщо існує можливість подальшого просування ієрархічними сходами) до активізації діяльності працівника та сприяє зростанню рівня його потенціалу. Наявність визначених

психологічних, інтелектуальних і вольових якостей у працівника визначає індивідуальні цільові функції, реалізація яких у сучасних умовах може сприяти істотному підвищенню результатів діяльності. Дослідження свідчать про те, що більшість з таких показників неможливо оцінити кількісно, а треба їх описати на якісному рівні, що припускає використання методів експертної оцінки, тестування, атестації та ін.

Щодо кількісних показників, то вони можуть бути представлені у вигляді основних класифікаційних ознак, які використовуються в процесі планування розвитку персоналу: виконувані функції, рівні управління, професії, що реалізують функції на різних рівнях управління, розподіл промислово-виробничого персоналу відповідно до складових частин виробничого процесу.

Виконувані функції передбачають розподіл працюючих відповідно до ознак організаційного і технічного керівництва підприємством (структурними підрозділами), до технічного обслуговування виробництва, планово-економічної діяльності, організації і нормування праці, маркетингу, матеріально-технічного забезпечення, збуту продукції.

Рівні управління припускають розподіл усіх категорій працюючих на вищій (керівництво підприємства), середній (керівництво цехів, відділів) і нижній (майстри, фахівці) рівні. Структуризація професій зумовлює їх розподіл на робітників основного і допоміжного виробництва, інженерно-технічного та управлінського персоналу тощо.

На структуру управління впливають прямі (перепідготовка персоналу, кваліфікаційне зростання, ротація) і непрямі (зміна складності роботи у зв'язку із заміною технології виробництва і управління, зміна вимог до кваліфікації, визначення рівня стимулів — заробітна плата, пільги, моральні стимули) керуючі впливи. Їх вплив може привести до зміни принципів організації структури управління персоналом. При цьому побудова такої структури повинна здійснюватися з урахуванням конкретної ситуації, що віддзеркалює такі процеси: стабільне функціонування персоналу в умовах сформованої виробничої структури; перепідготовка і підвищення кваліфікації персоналу; скорочення чисельності персоналу.

Прогнозування можливої нестабільності під впливом упровадження нових технологій, розробки нового товару, зміни кон'юнктури на ринку праці має місце при стабільному функціонуванні персоналу за умови збалансованості його професійно-кваліфікаційних складових і виробничої структури підприємства.

Формування структури управління персоналом має ґрунтуватися на реалізації завдань якісного аналізу діяльності підприємства, на дослідженні спроможності існуючого потенціалу досягти основних цілей.

Реалізація алгоритму формування оптимальної структури персоналу підприємства припускає: формування однорідних робочих місць, кожне з яких характеризується набором визначених характеристик; прогнозування змін у виробничій структурі підприємства в процесі здійснення програми його розвитку; оцінку погодженості виробничої структури і структури персоналу; оцінку ризику відмовлення у використанні персоналу з наявними професійно-кваліфікаційними характеристиками (у випадку зміни факторів зовнішнього середовища).

Проведення якісного аналізу структури персоналу підприємства може здійснюватися на основі оцінки стійкості, чутливості та гнучкості такої структури. При цьому оцінка гнучкості припускає дослідження умов, при яких структура персоналу або зберігається, або повинна бути замінена при збереженні рівня її якості. Стійкість структури персоналу являє собою здатність відповідати якомога більшій її різноманітності при забезпеченні її якості. Чутливість структури — це характеристика, що відображує здатність змінювати ступінь реалізації стратегії її розвитку. Зміни в структурі персоналу досягаються шляхом перепідготовки і підвищення кваліфікації персоналу. При цьому грошові ресурси і витрати часу не повинні перевищувати припустимої величини. Гнучкість структури персоналу визначається також з урахуванням існуючих обмежень. Оцінка стійкості, чутливості і гнучкості дозволяє вибирати й обґрунтовувати такий варіант планування розвитку персоналу підприємства, що в найбільшій мірі відповідає стратегічним цілям його розвитку. Тобто мова йде про формування високоякісної структури персоналу.

Виробнича цінність конкретного працівника характеризується його досвідом, навичками, особистими якостями (загальним розвитком, вихованістю, організованістю) і може бути узагальнена рівнем заробітної плати. При цьому його фактична виробнича цінність повинна збігатися зі значенням, що цілком відповідає вимогам робочого місця, оскільки розбіжність неминуче призводить до невиробничих витрат (або на працівника, або на робоче місце).

Складність праці відображує її об'єктивність і може бути визначена на основі нормативних витрат. Складність праці залежить

від таких факторів: складність технологічних процесів виготовлення продукції; різноманітність і постійність технологічних операцій; складність і динамічність інформації про умови виробництва; зменшення кількості готових рішень, одержуваних на основі раніше накопичених знань; зростання вимог до діяльності людини та ін.

Вимір складності праці може бути здійснено або за результатами факторного аналізу процесу праці, або за термінами. Однак оцінки складності праці не завжди збігаються з уявленням працівника щодо складності роботи, що виконується та рівня стимулювання за результати праці. Так, працівник може уявляти оцінку роботи у вигляді необхідного рівня заробітної плати, що відрізняється від фактичного, і тому різниця між такими рівнями являє собою рівень мотивації (антистимул).

Задачі планування розвитку персоналу полягають у виборі найбільш доцільної альтернативи з безлічі розроблених та сформованих основних стратегічних цілей. Вибір такої альтернативи повинен ґрунтуватися на результатах аналізу причин невдач у процесі впровадження стратегічного управління і розробці шляхів їх усунення, можливо і попередження.

Розвиток персоналу не може бути здійснений без існуючих програм комплексної мотивації. В плануванні розвитку персоналу особливе місце займають мотиваційні моделі, які засновані на тому, що будь-який співробітник підприємства робить свій внесок у результати його діяльності з урахуванням досягнення власних цілей під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів.

Зовнішні фактори, що зумовлюють рівень продуктивності праці в сучасних умовах функціонування підприємства, загальновідомі, це: відсутність ринку і цивілізованої конкуренції; недосконалість податкової системи і надмірно високі податки; інфляційні процеси; дефіцит ресурсів, у тому числі енергетичних і висококваліфікованої робочої сили; практична відсутність державних інвестицій. Серед внутрішніх факторів найбільш впливовими є: низький техніко-технологічний рівень виробничого процесу й у зв'язку з цим низька конкурентоспроможність продукції; опір нововведенням; слабка мотивація праці персоналу; недостатні інвестиції в розвиток виробництва; недостатня орієнтація на споживача; відсутність стратегічної орієнтації розвитку виробництва; нерозвиненість почуття "хазяїна"; низька трудова дисципліна, культура праці та ін.

Правильний вибір і обґрунтування системи мотивації праці персоналу передбачає ефективне використання досягнень результатів діяльності підприємства, найважливішим з яких є одержання прибутку, частина якого спрямовується на задоволення потреб персоналу (заробітна плата, премії, надбавки).

Підвищення розвитку персоналу залежать від системи функціонування всіх складових підприємства, тобто мова йде про розробку загальної стратегії управління підприємством. Необхідність розробки загальної стратегії розвитку підприємства обумовлена наступним: по-перше, вироблення довгострокової стратегії розвитку безпосередньо на рівні підприємства є новою функцією управління на вітчизняних підприємствах; по-друге, періодичні чи постійні зміни стратегічних напрямків стають реальними, тому що підприємства здійснюють свою діяльність в умовах високого рівня нестабільності зовнішнього середовища та впливу фактора невизначеності.

Таким чином, підвищення рівня управління персоналом у контексті обраної стратегії сприятиме формуванню та результативному використанню основної складової організації — людського капіталу.

Література

1. Беяцкий Н. П., Велесько С. Е., Ройш П. Управление персоналом: Учеб. пособ. — Мн.: Интерспрессерсис, Экоперспектива, 2003. — 352 с.
2. Коул Дж. Управление персоналом в современных организациях. — М.: Вершина, 2004. — 352 с.
3. Савченко В. А. Управление развитием персонала: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2002. — 352 с.

Резюме

В статье приведены теоретические обоснования усовершенствования управления персоналом предприятия путем согласования стратегии и кадровой политики, разработаны соответствующий методический инструментарий и практические рекомендации относительно эффективного конструирования системы управления персоналом на современном предприятии.

Рецензент канд. социол. наук, доцент Н. А. Яценко

НАШИ АВТОРЫ

- Буланенко Любовь, канд. истор. наук, доцент каф. политологии ОГЭУ (Одесса)
- Вишнёв Виктор, студент Нац. ун-та им. Т. Шевченко (Киев)
- Дергачева Анна, студент Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Журавлева Юлия, аспирант каф. банковского дела ОГЭУ (Одесса)
- Капируля Михаил, студент Нац. ун-та им. Т. Шевченко (Киев)
- Капустина Екатерина, студент ОГЭУ (Одесса)
- Коляда Татьяна, канд. эконом. наук, доцент каф. финансов Нац. ун-та гос. налоговой службы Украины (Ирпень)
- Крет Ольга, аспирант каф. межд. информации Ин-та славяноведения (Ровно)
- Лазарук Марьян, аспирант каф. межд. отношений Нац. ун-та им. Ю. Федковича (Черновцы)
- Миткова Татьяна, студент ОГЭУ (Одесса)
- Музыка Виктория, специалист 1 категории НИЧ ОГЭУ (Одесса)
- Музыченко Анна, канд. полит. наук, преподаватель каф. политологии ОГЭУ (Одесса)
- Окладникова Камила, аспирант каф. правоведения ОГЭУ (Одесса)
- Осипов И., аспирант каф. межд. отношений Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Павлов Александр, канд. истор. наук, доцент каф. философии и соц.-политич. наук регион. ин-та гос. управления Нац. академии гос. управления при Президенте Украины (Одесса)
- Пискарева Наталья, канд. полит. наук, преподаватель каф. политич. наук Южноукр. гос. педагогич. ун-та им. К. Д. Ушинского (Одесса)

- Рекецкая Ирина, канд. полит. наук, доцент каф. полит. наук Южноукр. гос. педагогич. ун-та им. К. Д. Ушинского (Одесса)
- Руденко Владимир, доктор педагог. наук, профессор каф. междунар. информации Ин-та славяноведения (Ровно)
- Самсонникова Екатерина, студент ОГЭУ (Одесса)
- Скребец Елена, канд. полит. наук, доцент каф. социальных и гуманит. дисциплин Нац. техн. ун-та (Севастополь)
- Терновцов Евгений, магистрант каф. межд. информации Ин-та славяноведения (Ровно)
- Ткачук Юлия, канд. полит. наук, доцент каф. полит. наук Южноукр. гос. педагогич. ун-та им. К. Д. Ушинского (Одесса)
- Федух Ирина, соискатель каф. межд. информации Нац. ун-та им. Ю. Федковича (Черновцы)
- Фисенко Л., ассистент каф. соц. управления и соц. коммуникации Нац. аграрного ун-та (Луганск)
- Чебан Алена, студент Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Чернецкая Ольга, студент ОГЭУ (Одесса)
- Шевченко Виктория, канд. социол. наук, доцент каф. политологии соц. технологий Нац. авиацион. ун-та (Киев)
- Шевчук Иван, соискатель каф. политологии ОГЭУ (Одесса)

СОДЕРЖАНИЕ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	3
О. І. Павлов Виробничо-господарська функція сільських територій України	3
В. С. Музика Підвищення конкурентоспроможності підприємств АПК на сучасному розвитку економіки (на прикладі Одеської області)	12
О. А. Чернецька Інноваційні системи освіти: дистанційне навчання	20
Ю. І. Журавльова Аналіз конкурентного середовища ринку банківських послуг Одеського регіону	26
К. А. Капустіна Проблеми кредитування малого та середнього бізнесу в Україні на прикладі ЗАТ КБ “Приватбанк”	38
Е. М. Самсонникова Пути повышения пассионарного напряжения, делового оптимизма и деловой активности в современном мире и Украине	44
Т. Г. Миткова Регулирование ликвидности банковской системы Украины	55
ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	
Н. І. Піскарьова Українська політична опозиція: загальні риси та особливості становлення	62

Л. С. Буланенко

Мировой финансово-экономический кризис как индикатор социально-экономических и внутреннеполитических проблем Украины 71

Е. В. Скребец

Критерии стабильности демократических политических систем 82

Т. А. Коляда, Г. В. Музиченко

Роль держави у подоланні кризових явищ в економіці: соціально-політичний аспект 89

Э. О. Терновцов

Динаміка розвитку міграційного законодавства ЄС 99

І. А. Осіпов

Деякі аспекти зовнішньої політики Сирії в контексті регіональних внутріполітичних змін 106

М. В. Капируля

Розвиток та можливі шляхи вирішення ядерної програми Ірану 114

М. Лазарук

Роль органів державної влади у проведенні інформаційних кампаній щодо євроінтеграції України та Польщі 121

А. С. Дергачева

Участие стран Латинской Америки во Второй мировой войне по материалам публикаций Рунет (Интернет) 131

А. Д. Чебан

Європейська угода між Республікою Польща та Європейською Співдружністю від 16 грудня 1991 р. 141

В. М. Шевченко

Динаміка та причини зростання протестного потенціалу сучасного українського суспільства 147

В. М. Вишньов	
Еволюція ядерної доктрини Франції у ХХІ столітті	155
О. В. Крет	
Транспарентність української влади: нормативно-правове забезпечення	162
В. М. Руденко	
Математичне моделювання міжнародних відносин як дослідницька діяльність	172
Ю. В. Ткачук	
Европейская интеграция и глобализация: научные подходы ХХІ века	182
І. Д. Федух	
Економічні трансформації в Україні та Росії у 90-х рр. ХХ ст. в оцінці експертів і громадської думки	189
І. Р. Рекецька	
Основні сфери розміщення домінуючих політичних ресурсів України	202
И. Н. Шевчук	
Интернет коммуникации как инструмент политической борьбы и прообраз новой политической организации общества ..	211
НОТАТКИ	
К. Т. Окладникова	
Висновки, пропозиції та рекомендації, спрямовані на удосконалення адміністративно-правового регулювання і практичного здійснення органами внутрішніх справ дозвільної системи	218
Л. Є. Фисенко	
Управління процесом розвитку персоналу як напрям підвищення ефективності кадрової політики підприємства	223
НАШИ АВТОРЫ	232

Матеріали номера друкуються мовою оригіналу

Наукове видання

Видання збірника здійснено за рахунок авторів

За достовірність викладених фактів, цитат та інших відомостей відповідає автор

Підписано до друку _____
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ол. друк. арк. 17.3

Віддруковано в друкарні ТОВ “Лерадрук”
67400, м. Роздільна Одеської обл.,
вул. Леніна, 44.